

**Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України**

***Вісник
Одеського науково-дослідного
інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України***

Науково-практичне видання

ISSN 2522-9656

Випуск 15

**Видавничий дім
«Гельветика»
2024**

Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України – науково-практичне видання

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Редакційна колегія
не завжди поділяє
позицію автора

**Головний
редактор**

Головко Катерина Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету

За коректність
викладених
матеріалів
відповідальність
покладається
на авторів

**Відповідальний
секретар**

Черемнова Антоніна Іванівна, кандидат юридичних наук, доцент, вчений секретар Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз

Зміни до тексту та
скорочення, що не
впливають на зміст
матеріалів, а також
їх перейменування
вносяться редакцією
без узгодження
з автором

**Члени редакційної
колегії**

Гловюк Ірина Василівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

Колеснік Тетяна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ

Мішина Наталя Вікторівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Самойленко Олена Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Рукописи
не рецензуються
і не повертаються

Руденко Олена Анатоліївна, кандидат юридичних наук, викладач юридичних дисциплін Галицького фахового коледжу імені В'ячеслава Чорновола

Рекомендовано
до поширення через
мережу Internet
Вченою радою
Одеського науково-
дослідного інституту
судових експертиз
Міністерства юстиції
України (протокол
№ 4 від 10.07.2024)

Цибуленко Євген Миколайович, професор права, Таллінська школа права (Естонія)

Реєстрація суб'єкта
у сфері друкованих
медіа: Рішення
Національної ради
України з питань
телебачення
і радіомовлення
№ 1231 від 31.10.2023

Фахова реєстрація
(категорія «Б»):
Наказ МОН України
№ 1543 від 20 грудня
2023 року (додаток 4)

ЗМІСТ

Бабак Максим Андрійович

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ
ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....5

Дзюбак Катерина Миколаївна

SWOT-АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ
СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ В УКРАЇНІ.....14

Журавльова Маргарита Олегівна,

Кривенченко Дар'я Сергіївна

СУДОВА ПСИХОЛОГО-МИСТЕЦТВОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА:
ПРОВІДНІ КАТЕГОРІЇ У ВИЗНАЧЕННІ ІНФОРМАЦІЇ,
ЩО Є ДИТЯЧОЮ ПОРНОГРАФІЄЮ.....26

Костогриз Ярослав Олегович

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ НА КОРУПЦІЮ.....35

Махмурова-Дишлюк Олена Петрівна

ДОСВІД ГРУЗІЇ ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН
В УМОВАХ ВІЙН ТА ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ.....42

Розумний Сергій Михайлович

МІСЦЕ ЦИФРОВИХ СЛІДІВ У КЛАСИФІКАЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ
ЇХ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ 51

Хамула Дмитро Валентинович

МИСТЕЦТВОЗНАВЧІ АСПЕКТИ РОЗРОБЛЕННЯ МЕТОДИКИ
ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ПСИХОЛОГО-МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ ДИТЯЧОЇ ПОРНОГРАФІЇ.....60

Черемнова Антоніна Іванівна,

Кухарук Ігор Миколайович

АДВОКАТ ЯК СУБ'ЄКТ ІНІЦІЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ.....75

Бабак Максим Андрійович, аспірант кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка»
ORCID ID: 0000-0001-6905-1357

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE USE OF LABOUR OF PERSONS SENTENCED TO IMPRISONMENT: NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE

Анотація. Статтю присвячено дослідженню історико-правових аспектів використання праці засуджених на роботах в Україні та зарубіжних країнах. Автор розглядає еволюцію залучення засуджених до праці та їхній вплив на правову систему і суспільство у цілому. Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правової бази, яка визначає умови і способи організації праці засуджених, а також порівнянню українського досвіду із зарубіжною практикою.

Досліджено вплив праці засуджених на процес їх подальшої ресоціалізації та виправлення. Автор аналізує, як залучення до праці сприяє економічному добробуту суспільства.

Наведено приклади застосування праці засуджених в Україні та зарубіжних країнах. Розглянуто конкретні кейси з практики, що ілюструють як успішні моделі, так і ті, що зазнали невдачі. Це дає змогу висвітлити позитивні та негативні аспекти використання праці засуджених.

З'ясовано проблеми залучення засуджених до праці в Україні, серед яких: недостатнє фінансування, відсутність сучасної матеріально-технічної бази, низький рівень професійної підготовки, а також законодавчі та організаційні перешкоди.

Стаття є цінним джерелом для науковців, правознавців, працівників пенітенціарної системи та політиків, які зацікавлені в удосконаленні системи виконання покарань та виправлення засуджених через залучення їх до праці.

Ключові слова: покарання, виправлення, умови праці, арештантські роти, арештантські відділення.

Abstract. The article is devoted to the study of historical and legal aspects of the use of labour of convicts at work in Ukraine and foreign countries. The author examines the evolution of the involvement of convicts in labour and their impact on the legal system and society as a whole. Particular attention is paid to the analysis of the legal framework that determines the conditions and methods of organising the work of convicts, as well as to the comparison of Ukrainian experience with foreign practice.

The impact of prisoners' work on the process of their further re-socialisation and correction is studied. The authors analyse how involvement in labour contributes to the economic well-being of society.

Examples of the use of labour of convicts in Ukraine and foreign countries are given. Specific case studies are considered, illustrating both successful and failed models. This makes it possible to highlight both positive and negative aspects of the use of prison labour.

The author identifies the problems of involving convicts in labour in Ukraine, including insufficient funding, lack of modern material and technical facilities, low level of professional training, as well as legislative and organisational obstacles. The article is a valuable source for scholars, lawyers, penitentiary system employees and policy makers interested in improving the system of execution of sentences and rehabilitation of convicts through their involvement in work.

Key words: punishment, correction, working conditions, prison companies, prison departments.

У контексті розвитку сучасного суспільства використання праці засуджених до позбавлення волі викликає значний інтерес як на національному, так і на міжнародному рівні. Проте історично-правові аспекти цього явища залишаються малодослідженими. Ця стаття спрямована на аналіз та порівняння національного та зарубіжного досвіду використання праці засуджених до позбавлення волі, зокрема з урахуванням еволюції відносин між суспільством та в'язнями, правового регулювання цього процесу та його впливу на ресоціалізацію і виправлення засуджених.

Покарання у вигляді позбавлення волі є не лише виконанням певної санкції, а й складним процесом, спрямованим на виправлення особи, яка порушила закон. У сучасному світі значна кількість людей відбуває кримінальне покарання, проте далеко не всі з них зазнають позитивних змін під час цього періоду. Участь у суспільно корисних роботах має на меті не лише відновлення особистості засудженого, а й створення користі для суспільства та його членів.

Під час правового режиму воєнного стану значення праці засуджених потребує переосмислення та докладного наукового вивчення. Аналіз і порівняння використання праці засуджених у суспільно корисних роботах можуть виявити як позитивні, так і негативні аспекти, а також надати основу для розроблення рекомендацій щодо його вдосконалення на основі дослідженого досвіду.

Метою наукової статті є дослідження історико-правових аспектів використання праці засуджених на суспільно корисних роботах, визначення видів та характерних ознак таких робіт, а також здійснення порівняльного аналізу використання праці засуджених в Україні та зарубіжних країнах.

Результати наукових досліджень, які стосуються використання праці засуджених у контексті даної теми, переважно базуються на роботах відомих науковців, таких як В.А. Бадира, О.І. Бажанов, І.Г. Богатирьов, В.В. Голіна, Т.А. Денисова, В.М. Пальченкова, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.Ф. Зелінський, А.С. Міхлін, А.Х. Степанюк, Ю.М. Ткачевський, В.М. Трубніков, О.О. Шкута, І.В. Шмаров та ін.

Незважаючи на важливість цих досліджень, слід зазначити, що вони не зосереджені на історичному контексті та аналізі міжнародного досвіду. Відсутність

цих аспектів у роботах суттєво обмежує наше розуміння проблеми та можливості виокремлення ефективних підходів до використання праці засуджених у суспільно корисних роботах. Тому додаткове дослідження, яке враховуватиме історичний контекст і зарубіжний досвід, є надзвичайно важливим для розвитку наукового розуміння цієї проблеми та розроблення ефективних стратегій у цьому напрямі.

У період правового режиму воєнного стану питання використання праці засуджених набуває істотно нового значення, оскільки виникає необхідність відновлення не лише матеріальної, а й соціальної та економічної інфраструктури, яка стала жертвою військових дій росії.

Сприяючи відновленню пошкоджених об'єктів та інфраструктури, праця засуджених може стати важливим чинником відновлення України.

Початок використання праці для засуджених на території сучасної України припадає на період між 1830 і 1870 рр. Під час панування російської імперії в Україні була запроваджена практика залучення засуджених до праці шляхом створення арештантських рот, а згодом – виправних арештантських відділень. У радянський період української державності ця ініціатива послужила основою для створення виправних трудових установ, метою яких було виправлення засуджених на користь будівництва комунізму.

Уперше у нормативно-правовому акті, а саме Положенні «Про арештантські роти цивільного відомства, що передбачається сформувати в Одесі та інших містах Новоросійського краю» 1830 р., було закріплено утворення арештантських виправних рот як майданчиків для випробування такого виду покарання в українських губерніях. Це була альтернатива для засуджених до заслання.

У статтях 1031–1046 Зводу установ та статутів про тих, які утримуються під вартою (1845 р.) регулювалися питання залучення арештантів до праці. Зокрема, зазначалося, що їх мали використовувати переважно у тих містах, де були створені арештантські роти. Проте у разі відсутності відповідних установ або особливої потреби за дозволом начальників губерній вони могли використовуватися на роботах поза містом, але не далі ніж на дев'ять верст (приблизно 9,5 км). Арештантів також могли працевлаштовувати на території арештантських рот, як на господарських роботах з обслуговування місця позбавлення волі, так і на виконанні приватних замовлень. Під час визначення ступеню тяжкості робіт, які доручали арештантам, законодавець рекомендував ретельно враховувати їхні поведінку, досягнення та стан здоров'я.

У редакції Уложення про кримінальні і виправні покарання 1885 р. арештантські роти були реформовані у новий вид позбавлення волі – виправні арештантські відділення.

Арештантські виправні відділення відрізнялися від арештантських рот тим, що до засуджених не застосовували військову дисципліну та тілесні покарання.

У них була чітко визначена тривалість відбування, і замість зовнішніх робіт засуджених залучали лише до виконання внутрішніх робіт [1, с. 83–94].

Така система покарань, що передбачала використання праці засуджених, існувала до жовтневого перевороту 1917 р. в російській імперії, у тому числі на території українських губерній. Протягом тривалого періоду цей метод виправних заходів, що передбачав залучення засуджених до виконання різних видів фізичної праці, розглядався як засіб виправлення їхньої антисоціальної поведінки.

Після жовтневих подій 1917 р. система покарань зазнала реформ, однак їхній зміст суттєво не змінився.

Поправно-трудоий кодекс УРСР, що був ухвалений 27 жовтня 1925 р., включав різноманітні види покарань та заходів виправлення, які передбачали використання праці засуджених у рамках соціалістичної системи, зокрема установи виправно-трудоих будинків, трудові колонії, а також перехідні виправно-трудоі установи [2, с. 26].

В основі вищевказаних покарань закладалася примусова праця, де засуджені виконували різні роботи. Однак каральна політика у Радянському Союзі була спрямована, насамперед, не на виправлення поведінки засудженого, а на вирішення економічних питань, а також на ізоляцію політичних опонентів партії. Така політика зберігалася аж до 1991 р.

Використання праці засуджених незалежно від епохи – самодержавного режиму під час панування російської імперії чи радянської доби – мало лише одну спільну мету: забезпечення економічного благополуччя для держави та виконання завдань перед владними режимами, однак не виправлення антисоціальних установок засуджених.

У Сполучених Штатах Америки сучасна тюремна система зародилася наприкінці XVIII ст. Початковим етапом вважається заснування в'язниці у Філадельфії у 1786 р. Законодавчі органи штату Пенсильванія визнали цю установу місцем позбавлення волі злочинців і передали її під юрисдикцію місцевих судів. Це стало початком так званої філадельфійської, або пенсільванської, системи ув'язнення. Вона характеризувалася суворою ізоляцією кожного засудженого, обов'язковим мовчанням та зайняттям арештантів невеликими роботами у камерах (одиначне ув'язнення).

Також існували інші методи забезпечення суворої ізоляції в рамках оборнської тюремної системи, яка отримала назву від першої в'язниці, впровадженої у 1820 р. в місті Оберн біля Нью-Йорка. Особливістю таких установ було перебування ув'язнених в окремих камерах-келіях лише вночі; удень вони працювали разом, але зберігали суворе мовчання. Оборнська в'язниця згодом стала прототипом загальних видів в'язниць, тоді як філадельфійська система була прототипом одиночних камер.

Розпорядок життя в оборнській системі ув'язнення передбачав, що камери відчинялися вранці, ув'язнені виходили з них у певному порядку, дотримуючись мовчання, і вирушали до майстерень. Після роботи вони вечеряли, а потім поверталися до камер, де їх зачиняли. Роботи були різноманітні, а дисципліна – вкрай сувора. Головними вимогами були бездоганність і повне мовчання. Ув'язненим не дозволялося розмовляти або обмінюватися навіть під час прийому їжі або роботи, а будь-які порушення каралися негайно наглядачем, який використовував биття батоном.

Згадана раніше американська Обернська в'язниця за період із 1828 по 1833 рр. завдяки праці ув'язнених отримала прибуток у розмірі 25 тис дол., що, на той час становило надзвичайно велику суму [3].

Використання праці ув'язнених у США було і залишається розповсюдженим явищем. Протягом ХХ ст. виникли нові форми організації в'язничної праці, це спричинило появу цілої тюремної індустрії. Суть цієї індустрії полягала в тому, що адміністрація установ залучала в'язнів не лише до державних робіт, а й до праці на приватних підприємствах, отримуючи за це прибуток [4].

Пізніше тюремна система США змінила свій підхід, зосереджуючись не лише на самому відбуванні покарання та використанні примусової праці, а й на наданні засудженим корисних навичок для повсякденного життя.

У контексті даної теми розглянемо систему виправних установ у Великобританії, яка славиться не лише своєю давністю серед європейських систем, а й постійними реформами.

У XVII і на початку XVIII ст., під час розквіту капіталістичних відносин, ув'язнені вважалися безправними і розглядалися як дешева робоча сила, готова до експлуатації. Зокрема, відома практика «транспортиції» каторжників до Америки, Австралії та інших колоній Британської імперії [5].

Із 1776 р. засуджені виконували найважчі роботи у виправних робочих будинках, на судах, здійснювали прибирання Темзи, виконували фізичну працю на мануфактурах.

Засуджених розселяли по всій імперії, відправляючи до спеціальних поселень у колоніях, де вони працювали під суворим наглядом, займаючись важкою фізичною працею, такою як вирубка лісу, осушення боліт та будівництво доріг.

Праця засуджених була спрямована на вирішення питань, пов'язаних із кримінальними елементами та економічними потребами імперії.

Протягом XVIII та XIX ст. тюремні майстерні в Британії забезпечували виробництво різних товарів, зокрема для збройних сил та інших державних установ, таких як школи та лікарні. Однак у 80-х роках ХХ ст. багато із цих майстерень відчули спад, що призвело до реформування тюремної системи та запровадження в подальшому приватних тюремних установ і створення професійного навчання засуджених [6].

Також у контексті даної теми цікавим є японський досвід, який відзначається низьким рівнем злочинності, що є результатом соціально-політичної стабільності, економічного розвитку, традиційної згуртованості японського суспільства, поваги до авторитетів та ефективної роботи системи кримінальної юстиції.

Так, система виконання покарань у Японській імперії знайшла відображення у законі «Про тюрми» 1908 р., який мав лише 75 статей і включав відсилення до безлічі підзаконних нормативно-правових актів у цій сфері. Цей закон був змінений лише у 2006 р. прийняттям закону «Про місця утримання під вартою і поводження з ув'язненими». Проте успішність японського досвіду виконання покарань полягає не лише в законодавчих актах, а й у подальшій роботі, яка включає численні роз'яснення, інформаційну політику, розроблення принципів і методів, набуття яких потребує часу та досвіду.

У XIX ст. один із батьків першої японської Конституції та перший прем'єр-міністр Іто Хіробумі запропонував зробити острів Хоккайдо центром пенітенціарної реформи у Японії. Він відзначив, що на острові є багато землі, а злочинців можна задіяти у роботах з її розчищення, праці на шахтах та в майстернях. Після завершення строку каторжних робіт їх можна було б залишити на обробці землі або задіяти у виробництві, що сприятиме зростанню населення острова. Ця програма знайшла підтримку в Державній раді (Дайдзьокані), і вже у 1881 р. почалося будівництво двох в'язниць – Кабато та Сораті. Успішна праця в'язнів Сораті на копальнях Хоронаї стала підставою для створення в 1885 р. нової в'язниці Кусіро на сході острова Хоккайдо. Оскільки на острові було обмежене населення, в'язниці перетворилися на політико-адміністративні центри віддаленого регіону імперії. Місцеві жителі та ті, хто звільнився та посилювався у цій місцевості, отримували доступ до послуг тюремних лікарень, їхні діти мали можливість отримувати освіту в школах, які були організовані в тюремних приміщеннях, і забезпечувалося поштове сполучення [7].

Розвиток установ виконання покарань сприяв трансформації малолюдної місцевості в населені міста й села, що в подальшому сприяло освоєнню земель.

До кінця XIX ст. в'язні, що перебували в установах позбавлення волі в містах Кабато, Сораті, Кусіро, Абасірі, Токаті, що на острові Хоккайдо, були задіяні на будівництві доріг, мостів, мереж електропостачання та всієї необхідної інфраструктури для його подальшого освоєння.

Японський досвід показує, як можливо організувати виконання кримінального покарання з подальшою соціальною реінтеграцією ув'язнених у суспільство, тим самим давши засудженим навички та можливості для подальшого життя після відбування покарання, що, своєю чергою, істотно знизило злочинність на території Японії.

Цей феномен підтверджує дослідження вченого В.Є. Кириченка, який укавав, що найнижчий рівень рецидиву злочинності спостерігається там, де велику

увагу приділяють трудовому використанню ув'язнених. Однак найвищий рівень рецидиву зафіксовано там, де умови ув'язнення практично не відрізняються від звичайних умов життя, а покарання зводиться лише до «позбавлення волі» в комфортних умовах [7].

Ми погоджуємося з науковцем і вважаємо, що в контексті наведених вище прикладів необхідно використовувати працю ув'язнених на благо суспільства, щоб як мінімум зменшити витрати на систему відбування кримінальних покарань засудженими тим суспільним благом, яке в результаті праці засудженого буде здійснене, та як максимум надати можливість засудженому як здобути професію, так і стати на шлях виправлення.

Однак коли праця, яка не мотивує засуджених і не має на меті бути корисною для них, а засуджені не розуміють у ній суспільної корисності, то результат стає мінімальним і не є ефективним ані для держави, ані для засудженого, а виправний ефект відсутній.

Засуджений повинен відчувати не лише обов'язок, а й потребу використовувати свою працю для суспільної користі, щоб результат його праці став очевидним як для нього самого, так і для суспільства. Тільки коли засуджений розуміє значимість своєї праці і відчуває задоволення від результатів, він може приносити суспільну користь.

Відповідно до вимог ст. 60 та ст. 118 КВК України, засуджені можуть залучатися до суспільно корисної праці за умовами цивільно-правового чи трудового договору [8].

Проте на практиці, як відзначають Л.П. Шумна, К.В. Денисенко, В.С. Олійник, А.М. Сікун, в українських умовах праця засуджених часто юридично не оформлюється. Відсутність трудових договорів позбавляє їх фінансових і соціальних гарантій, що знижує їхню мотивацію. Це не лише не сприяє виправленню, а, навпаки, лише посилює ризик рецидиву. Така ситуація свідчить про те, що деякі установи виконання покарань використовують засуджених як дешеву робочу силу або навіть як рабів для особистої наживи [9, с. 118–122].

Ми наполягаємо на тому, що будь-яка праця повинна бути оплачуваною та не повинна містити ознак покарання або приниження, зокрема як це виявлено в досліджених історичних джерел. Засуджені повинні мати всі необхідні соціальні і фінансові гарантії під час здійснення праці. Своєю чергою, держава повинна забезпечувати роботу засуджених та сприяти їхньому професійному навчанню, щоб вони могли здобути корисні навички для успішного повернення до суспільства, як свідчить досвід Японії.

Отже, використання праці засуджених в історії України, Японії, США та Великобританії мало свої особливості та наслідки у системі виконання кримінальних покарань.

У російській імперії та Радянському Союзі використання праці засуджених часто супроводжувалося примусовою працею у тюрмах та концтаборах, де засуджені виконували важкі фізичні роботи без адекватної компенсації та нерідко ставали жертвами систематичного насильства та політичних репресій.

У США та Великобританії використання праці засуджених також зазвичай передбачало працю у тюрмах та виробничих установах за жорстких умов. Проте в подальшому обидві країни почали переосмислювати цю практику, намагаючись зосередитися не лише на примусовій праці, а й на навчанні засуджених.

У Японії використання праці засуджених із кінця ХІХ ст. було поширеним явищем, яке спрямовувалося на суспільно корисні роботи, що сприяло розвитку інфраструктури та економіки країни в майбутньому. Така система впливу на злочинність у Японії відрізнялася високою ефективністю та здатністю поєднувати відбування кримінального покарання з реінтеграцією засуджених у суспільство після відбування покарання.

Підсумовуючи, з урахуванням розглянутих прикладів, ми вважаємо, що засуджений має розуміти важливість своєї праці для суспільства і відчувати задоволення від результатів, а держава, своєю чергою, повинна забезпечувати йому соціальні та фінансові гарантії, щоб уникнути будь-яких зловживань із боку адміністрації.

Перелік використаних джерел:

1. Бабак М. А. Особливості нормативно-правового регулювання виправних арештантських відділень цивільного відомства в українських губерніях російської імперії. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2022. № 3. С. 83–94.
2. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України : монографія. Київ : Дакор, 2017. 236 с. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d658ac52-e98f-4722-8348-65c815494ba9/content> (дата звернення: 20.05.2024).
3. Ягунов Д. В. Чи можна продавати «право карати» (філософсько-правовий аналіз феномена в'язничної приватизації). *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. URL: <http://www.apdp.in.ua/v59/13.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).
4. Austin, James, Ph.D. Emerging Issues on Privatized Prisons / James, Ph.D. Austin, Garry. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/bja/181249.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).
5. Willis James J. Transportation versus Imprisonment in Eighteenth- and Nineteenth-Century Britain: Penal Power, Liberty, and the State. *Law & Society Review* 39, no. 1 (2005): 171–210. URL: <http://www.jstor.org/stable/1555123> (дата звернення: 20.05.2024).
6. Kercher B. Perish or Prosper: The Law and Convict Transportation in the British Empire, 1700-1850. *Law and History Review*, 21(3), 527–584. URL: <https://doi.org/10.2307/3595119> (дата звернення: 20.05.2024).
7. Кириченко В. Є. Пенітенціарний досвід Японії – історико-правовий дискурс. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 4(6). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2036b626-5bfa-463a-b2fe-507c5d996bd6/content> (дата звернення: 20.05.2024).
8. Кримінально-виконавчий кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

9. Шумна Л. П., Денисенко К. В., Олійник В. С., Сікун А. М. Праця засуджених як право чи обов'язок у контексті міжнародного та національного законодавства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 4(38). С. 118–122.

References:

1. Babak, M. A. (2022). Osoblyvosti normatyvno-pravovoho rehuliuвання vypravnykh areshtantskykh viddilen tsyvilnoho vidomstva v ukrainskykh huberniiakh rosiiskoi imperii [Peculiarities of regulatory and legal regulation of correctional detention centres of the civil department in the Ukrainian provinces of the Russian Empire] *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*: Kyiv. № 3. P. 83–94. [in Ukrainian]

2. Bohatyrev, I. G., Puzyrev, M. S., Shkuta, O. O. (2017). Doktryna penitentsiarnoho prava Ukrainy [Doctrine of Penitentiary Law of Ukraine]. Kyiv. *Dakor Publishing House*, 236 p. Retrieved from <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d658ac52-e98f-4722-8348-65c815494ba9/content> [in Ukrainian].

3. Yagunov, D. V. (2011). Chy mozhna prodavaty «pravo karaty»? (filosofsko-pravovyi analiz fenomena viaznychnoi pryvatyzatsiyi) [Is it possible to sell the «right to punish»? (Philosophical and legal analysis of the phenomenon of prison privatisation)]. *Actual problems of state and law*. Retrieved from <http://www.apdp.in.ua/v59/13.pdf> [in Ukrainian].

4. Austin, James, Ph.D. Emerging Issues on Privatized Prisons . James, Ph.D. Austin, Garry. Retrieved from <https://www.ojp.gov/pdffiles1/bja/181249.pdf> [in In English].

5. Willis James, J. (2005). Transportation versus Imprisonment in Eighteenth- and Nineteenth-Century Britain: Penal Power, Liberty, and the State. *Law & Society Review* 39, no. 1: 171–210. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/1555123> [in In English].

6. Kercher, B. Perish or Prosper: The Law and Convict Transportation in the British Empire, 1700–1850. *Law and History Review*, 21(3), 527–584. Retrieved from <https://doi.org/10.2307/3595119> [in In English].

7. Kirichenko, V. E. (2018). Penitentsiarnyi dosvid Yaponii – istoryko-pravovyi dyskurs. [Penitentiary experience of Japan – historical and legal discourse]. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*. № 4(6). Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2036b626-5bfa-463a-b2fe-507c5d996bd6/content> (accessed 20.05.2024). [in Ukrainian].

8. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy. [Criminal Executive Code of Ukraine]. Official web portal of the Parliament of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (accessed 20.05.2024). [in Ukrainian].

9. Shumna, L. P., Denysenko, K. V., Oliynyk, V. S., Sikun, A. M. Pratsia zasudzhenykh yak pravo chy oboviazok v konteksti mizhnarodnoho ta natsionalnoho zakonodavstva [Work of convicts as a right or duty in the context of international and national legislation] . *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 4(38). P. 118–122. [in Ukrainian].

Дзюбак Катерина Миколаївна, кандидат економічних наук, головний судовий експерт лабораторії економічних видів досліджень Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України
ORCID ID: 0000-0001-9227-6538

SWOT-АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ В УКРАЇНІ

SWOT-ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF FORENSIC RESEARCH INSTITUTIONS IN UKRAINE

Анотація. Статтю присвячено SWOT-аналізу діяльності науково-дослідних установ судових експертиз в Україні (НДУСЕ). Охарактеризовано чотири категорії, які аналізуються в рамках SWOT-аналізу: сильні сторони, слабкі сторони, можливості та ризики. Наведено приклади зазначених чотирьох категорій SWOT, які можуть зустрічатися у діяльності НДУСЕ. Досліджено відповідні кроки, які необхідно виконати, щоб створити SWOT-аналіз, а саме: 1-й крок – дослідження інформації; 2-й крок – представлення результатів SWOT-аналізу. Досліджена інформація узагальнюється в матриці SWOT, що дає змогу одразу побачити найважливіші позитивні та негативні чинники, що впливають на стан НДУСЕ, отримані в результаті її аналізу та аналізу середовища. Матриця SWOT дає змогу виявити кореляції між сильними і слабкими сторонами, з одного боку, і між можливостями і загрозами – з іншого. Залежно від того, які характеристики НДУСЕ пов'язані з вибраними характеристиками середовища, з'являється можливість визначення загальних напрямів стратегічного планування через їх візуалізацію у чотирьох полях матриці SWOT.

На основі результатів SWOT-аналізу та комбінованої матриці SWOT виведено чотири стратегії для НДУСЕ: «Розширюватися», «Наздоганяти», «Захищатися», «Уникати», за допомогою можна описати стратегічний напрям розвитку науково-дослідної установи судових експертиз. На прикладі Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції показано, як результати SWOT-аналізу можуть бути використані для визначення стратегії НДУСЕ.

Окреслено проблеми та помилки, що існують у SWOT-аналізі, а також переваги даного методу стратегічного планування діяльності НДУСЕ. Зроблено висновок, що в результаті стратегічного планування діяльності НДУСЕ за результатами SWOT-аналізу можна розробити чіткі стратегічні плани на наступний календарний рік у розрізі сфер діяльності (фінансів, клієнтів, поточних процесів, розвитку).

Ключові слова: SWOT-аналіз, матриця SWOT, науково-дослідні установи судових експертиз, стратегічне планування, зовнішнє середовище.

Abstract. The article is devoted to the SWOT-analysis of the activities of scientific research institutions of forensic expertise in Ukraine (CRIFE). The author describes four categories that are analysed in the framework of SWOT analysis: strengths, weaknesses, opportunities and risks. Examples of these four categories of SWOT that may be encountered in the activities of the State Research Institute of Forensic Expertise are given. The corresponding steps that need to be taken to

create a SWOT analysis are investigated, namely: Step 1 – information research; Step 2 – presentation of the results of the SWOT analysis.

The information gathered is summarised in a SWOT matrix, which allows us to immediately see the most important positive and negative factors affecting the state of the NDUSE, obtained as a result of its analysis and analysis of the environment. The SWOT matrix allows to identify correlations between strengths and weaknesses, on the one hand, and between opportunities and threats, on the other. Depending on which characteristics of the NDUSE are related to the selected characteristics of the environment, it becomes possible to determine the general directions of strategic planning through their visualization in the four fields of the SWOT matrix.

Based on the results of the SWOT analysis and the combined SWOT matrix, four strategies for the NUCE are derived: «Expand», «Catch up», «Defend», «Avoid», which can be used to describe the strategic direction of development of a research institution of forensic expertise. The example of the Odesa Scientific Research Institute of Forensic Expertise of the Ministry of Justice shows how the results of the SWOT analysis can be used to determine the strategy of the Scientific Research Institute of Forensic Expertise.

The problems and mistakes that exist in the SWOT analysis, as well as the advantages of this method of strategic planning of the activities of the National Institute of Legal Expertise, are outlined. It is concluded that as a result of strategic planning of the activities of the National Institute of Legal Expertise, based on the results of the SWOT analysis, it is possible to develop clear strategic plans for the next calendar year in terms of areas of activity (finance; customers; current processes; development).

Key words: SWOT-analysis, SWOT matrix, research institutions of forensic examinations, strategic planning, external environment.

В економічних колах доволі відомим та широко застосованим методом для стратегічного планування компаній є SWOT-аналіз. Він є першим кроком під час формулювання стратегії або розроблення бізнес-плану компанії. Він також корисний, коли йдеться про плани щодо бізнес-процесів або використання нових технологій. Це пов'язано з тим, що результат SWOT-аналізу вказує на те, що слід ураховувати, коли йдеться про поточну ситуацію в компанії та майбутні зміни в навколишньому середовищі. SWOT-аналіз має на меті допомогти визначити стратегію компанії, правильно розподілити ресурси та бюджети, ініціювати проекти та вжити заходів. Це може посилити конкурентоспроможність компанії.

Не можна не погодитися, що Україна нині перебуває у дуже складній та нестабільній ситуації, яка прямо залежить від різних чинників зовнішнього середовища. Якщо спробувати врахувати можливості та ризики, які безпосередньо впливають на розвиток подій у країні, можна знайти напрями для розроблення стратегії, правильно використати потенціал, розпізнати та обмежити загрози. У даній роботі ми прагнули адаптувати основні постулати SWOT-аналізу під діяльність науково-дослідних установ судових експертиз в Україні (далі – НДУСЕ) та виявити можливості для адаптації їхньої діяльності до умов повоєнного стану, а також спробувати спрогнозувати подальше існування та функціонування НДУСЕ.

Цілком погоджуючись із критичними зауваженнями щодо дискусійності застосування економічних інструментів, орієнтованих на суб'єктів

підприємницької діяльності, до державних структур, діяльність яких за своєю суттю не є прибутковою, нашу увагу було сконцентровано на спробі врахування здобутків економічної науки як діючого механізму покращення діяльності НДУСЕ через призму економічної одиниці єдиного організму існування та функціонування держави.

Термін SWOT був запропонований у 1963 р. професором Кеннетом Ендрюсом. У це поняття він включив знання про існуючу ситуацію та тенденції її розвитку. Карен Ісмаїлов [1] пропонує враховувати SWOT-аналіз під час розслідування кримінальних справ. Проте проблема щодо застосування SWOT-аналізу діяльності науково-дослідних установ судових експертиз є абсолютно новою, автором даної статті вперше зроблено спробу імплементувати його результати у діяльність науково-дослідних установ судових експертиз.

Методологічну основу роботи становлять окремі наукові методи пізнання, зокрема: *логіко-семантичний* – для визначення сутності SWOT-аналізу; *системно-функціональний* – для вивчення принципів, на яких ґрунтується застосування результатів SWOT-аналізу у практичній діяльності суб'єктів різних форм власності; *порівняльно-правовий* – для ретроспективного аналізу застосування стратегій та сценаріїв, за якими розвиватиметься діяльність НДУСЕ; методи *математичної статистики* – під час кількісного порівняльного оцінювання та якісного аналізу одержаних результатів.

SWOT-аналіз є основою для розроблення стратегії та корпоративного планування. Він показує сильні та слабкі сторони компанії, а також можливості та ризики в навколишньому середовищі. Оскільки SWOT-аналіз розглядає сильні та слабкі сторони компанії (у нашому випадку – науково-дослідних установ судових експертиз), а також можливості та ризики в навколишньому середовищі, можемо казати про те, що метод SWOT-аналізу розрізняє дві перспективи: перша – аналіз НДУСЕ, або внутрішній аналіз; друга – аналіз середовища, або зовнішній аналіз. Що це означає? Якщо звернутися до етимологічного складника цього терміна, то йдеться про чотири категорії, які аналізуються в рамках SWOT-аналізу:

1. *Сильні сторони (Strength)* – це ті характеристики компанії, які є перевагою у конкурентній боротьбі або якими компанія володіє краще, ніж конкуренти.
2. *Слабкі сторони (Weaknesses)* – це всі характеристики компанії, які є конкурентним недоліком і можуть мати негативний вплив на успіх.
3. *Можливості (Opportunities)* – це чинники та події у навколишньому середовищі або на ринку, які можуть бути перевагою для компанії або з яких може виникнути потенціал.
4. *Ризики (Threats)* – це чинники та події в оточенні компанії або на ринку, які можуть призвести до недоліків або небезпек, що послаблюють компанію або призводять до збитків.

Наведемо приклади зазначених чотирьох категорій SWOT, щоб показати, що може бути застосовано в кожному конкретному випадку:

1. *Сильними сторонами НДУСЕ можуть бути:*

інноваційні продукти (нові види експертиз), спеціальні послуги, кваліфіковані працівники, технологічна експертиза, експертиза з питань права, вдале розташування та доступність, низькі постійні витрати, добре налагоджені процеси, короткі канали прийняття рішень...

2. *Слабкими сторонами НДУСЕ можуть бути:*

низька фінансова стійкість, залежність від кількості проведених експертиз за господарськими та цивільними справами, відсутність достатньої кількості експертиз, відсутність ліцензованих та добре укомплектованих лабораторій, відсутність патентного захисту, вплив на органи, що призначають експертизи...

3. *Можливостями в оточенні НДУСЕ можуть бути:*

тенденції розвитку НДУСЕ «по горизонталі», повернення людського капіталу в країну, технологічні розробки, наукові досягнення, з яких НДУСЕ може отримати нові продукти (нові види експертиз та, відповідно, нові джерела надходжень грошових коштів), удосконалення якості проведення експертиз, збільшення кількості їх проведення, відкритість перед усіма охочими та потребуючими експертизи у її призначенні...

4. *Ризиками або загрозами для НДУСЕ можуть бути:*

законодавчі зміни, збільшення вартості експертогодина, вихід на ринок нових суб'єктів судово-експертної діяльності, міграція ключових кадрів та провідних експертів, критичні повідомлення у пресі, збільшення кількості експертиз, які судом були відхилені, утрата іміджу та довіри до НДУСЕ...

У цьому моменті постає влучне запитання: а як же зробити SWOT-аналіз для НДУСЕ? Відповідь така: щоб створити SWOT-аналіз, необхідно виконати такі кроки:

1-й крок – Дослідження інформації

Для проведення SWOT-аналізу досліджується інформація, яка описує стан НДУСЕ: основні компетенції, ноу-хау, відносини з клієнтами, органами, що призначають експертизи, послуги, процеси, технології, фінансові ресурси та партнерські відносини. Окрім того, досліджується інформація, яка описує те, що відбувається в оточенні НДУСЕ та на ринку судової експертизи. Сюди відносяться вимоги клієнтів, соціальні тенденції (цінності, цілі), політика, економічний розвиток та умови правової бази.

Для дослідження та збору інформації буде корисно поставити такі запитання щодо чотирьох категорій SWOT і відповісти на них (на прикладі Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції, далі – ОНДІСЕ):

1. *Сильні сторони:*

Що було успішним у минулому?

Якими були ключові причини попередніх успіхів?

Чим ОНДІСЕ може пишатися?

Що ОНДІСЕ може робити краще, ніж її конкуренти (інші НДУСЕ)?

2. *Слабкі сторони:*

Де ОНДІСЕ є слабкою?

Що було складним до цього часу?

Чого не вистачає?

Чому замовлення експертиз утрачаються на користь конкурентів (інших НДУСЕ)?

3. *Можливості:*

Які можливості є в наявності?

Які можливості можна передбачити в майбутньому?

Які тенденції є сприятливими?

Які зміни в навколишньому середовищі можуть бути сприятливими?

4. *Ризики:*

Де ховаються небезпеки для поточної бізнес-моделі?

Які події в оточенні ОНДІСЕ можуть мати несприятливий вплив на його розвиток або конкурентоспроможність?

Яких дій із боку конкурентів можна очікувати?

2-й крок – Представлення результатів SWOT-аналізу

Досліджена інформація узагальнюється в огляді. Це дає змогу одразу побачити найважливіші позитивні та негативні чинники, що впливають на стан НДУСЕ, отримані в результаті її аналізу та аналізу середовища [2]. Таким чином, у позитивній колонці перераховані всі аспекти, які є сприятливими, корисними і можуть сприяти досягненню успіху. У негативній колонці перераховані всі аспекти, які є несприятливими, шкідливими і гальмуючими та можуть поставити під загрозу успіх НДУСЕ (табл. 1).

Таблиця 1

**Представлення результатів SWOT-аналізу
(сильних і слабких сторін, можливостей і загроз)**

Результати SWOT-аналізу НДУСЕ	Позитивні чинники	Негативні чинники
Внутрішній аналіз НДУСЕ	<i>Сильні сторони</i>	<i>Слабкі сторони</i>
Аналіз зовнішнього середовища НДУСЕ	<i>Можливості</i>	<i>Ризики, загрози</i>

Джерело: складено автором за даними [3]

Результати SWOT-аналізу розміщуються у відповідну матрицю, яка виявляє кореляції між сильними і слабкими сторонами, з одного боку, і між можливостями і загрозами – з іншого. Залежно від того, які характеристики НДУСЕ пов'язані з вибраними характеристиками середовища, можна визначити загальні напрями стратегічного планування та візуалізувати їх у чотирьох полях матриці SWOT. Матрицю SWOT, що показує взаємозв'язок між сильними та слабкими сторонами, з одного боку, та можливостями і ризиками – з іншого, наглядно продемонстровано на рис. 1.

На основі результатів SWOT-аналізу та комбінованої матриці SWOT можна вивести чотири стратегії для НДУСЕ: «Розширюватися», «Наздоганяти», «Захищатися», «Уникати». Ці чотири стратегічні терміни описують стратегічний напрям розвитку науково-дослідної установи судових експертиз. Для стратегічного і корпоративного планування вони повинні бути описані більш детально і пов'язані з державними проєктами або заходами [4]. Наступні питання можуть нам допомогти у цьому:

1. Для стратегії «Розширення»:

Які сильні сторони відповідають яким можливостям?

Як сильні сторони можуть сприяти (кращому) використанню можливостей?

Які сфери бізнесу чи продуктові напрями компанія може розширити?

2. Для стратегії «Наздоганяння»:

У яких сферах бізнесу або на яких ринках компанія повинна наздогнати конкурентів?

Які слабкі сторони необхідно усунути?

Матриця SWOT		Внутрішній аналіз НДУСЕ, особливості її діяльності	
		Сильні сторони	Слабкі сторони
Зовнішній аналіз НДУСЕ, зміни в навколишньому середовищі	Можливості, потенціал	Стратегія «Розширення»	Стратегія «Наздоганяння»
	Загрози, небезпеки, ризики	Стратегія «Захист»	Стратегія "Уникнення"

Рис. 1. Матриця SWOT

Джерело: складено автором за даними [3]

Як можна компенсувати слабкі сторони?

Які можливості криються у слабкості?

3. Для стратегії «Захист» (або «Хеджування»):

Яким ризикам компанія може протиставити свої сильні сторони?

Як сильні сторони можуть запобігти виникненню певних ризиків?

У яких технічних чи організаційних сферах компанія повинна захистити себе?

4. Для стратегії «Уникнення»:

Де слабкі сторони зустрічаються з ризиками?

Які небезпеки це створює для компанії?

Як компанія все ще може бути захищена від шкоди?

Яких видів діяльності компанія повинна уникати або більше не здійснювати?

Результати SWOT-аналізу можуть бути використані для визначення стратегії НДУСЕ. Потім вона пов'язується з проектами або окремими заходами для реалізації стратегії. Наступні приклади показують, як це може виглядати для окремої НДУСЕ (на прикладі Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції):

I – Комбінація сильних сторін і можливостей для стратегії «Розширення»:

Ситуація: ОНДІСЕ почало проводити нові види експертиз, проведення яких необхідно не тільки офіційним державним органам, а й фізичним особам.

Заходи: Кількість надходження експертиз та їх виконання зростають. Імідж та авторитет ОНДІСЕ посилюються не тільки в територіальній зоні обслуговування, а й по всій території країни. Керівництво ОНДІСЕ, завідувачі лабораторій розпочинають кампанію з популяризації нових видів експертиз.

II – Комбінація сильних сторін і можливостей для стратегії «Уникнення»:

Ситуація: Якість експертиз та надійність у їх результатах є низькими. Органи, що призначають експертизи, починають усе більше експертиз призначати в інші НДУСЕ.

Заходи: Модернізується система контролю за якістю проведення експертами інституту експертиз. Керівництво ОНДІСЕ разом із провідними експертами інституту систематично виявляють причини помилок, неточностей, зауважень та усувають їх. Бухгалтерський відділ інституту надає згоду на проведення простих експертиз за мінімально можливою вартістю, але, безумовно, виходячи з вартості експертогодина, встановленої на законодавчому рівні.

III – Комбінація сильних сторін і можливостей для стратегії «Наздогання»:

Ситуація: Експертизи ОНДІСЕ користуються попитом та високою оцінкою, але їхня вартість є дорогою. Інші НДУСЕ за схожі види експертиз та тотожній

обсяг дослідження документів виставляють рахунки на оплату експертиз, але з меншою вартістю.

Заходи: ОНДІСЕ починає проводити експертизи у найкоротші терміни, при цьому дотримуючись високого рівня якості, об'єктивності та повноти досліджень. У такому разі органи, досудові та судові провадження по яких мають бути виконані у чітко регламентовані процесуальні строки, частіше звертаються до ОНДІСЕ для отримання висновку експерта. При цьому питання про вартість експертизи відходить на другий план.

IV – Комбінація сильних сторін і можливостей для стратегії «Хеджування»:

Ситуація: Експертизи ОНДІСЕ мають високий попит, репутацію. Кількість надходження експертиз зростає з року в рік. Але в результаті чергової реформи в Україні одному з органів, що активно призначав експертизи, заборонили їх призначати.

Заходи: Керівництво ОНДІСЕ активно починає переговори з тим органом, якому передали право на призначення судових експертиз, із метою їх призначення саме ОНДІСЕ. Паралельно шукає альтернативні шляхи до впровадження нових видів експертиз, укомплектовує лабораторії сучасним обладнанням, проводить підвищення кваліфікації судових експертів.

Безумовно, що вище наведено лише кілька прикладів для наглядної демонстрації механізму проведення SWOT-аналізу. Кожна НДУСЕ к своїй практичній діяльності стикається з різними ситуаціями, які необхідно в стислі строки та в межах законодавства врегулювати. У зв'язку із цим пропонуємо кожній НДУСЕ з початку фінансового (календарного) року розпочати практику з фіксування поточних робочих ситуацій та через індикатори чотирьох стратегій, про які йшлося вище, спробувати їх проаналізувати, а отримані результати передати до Міністерства юстиції України для їх систематизації та розроблення стратегії подальшого розвитку судово-експертної діяльності в Україні в повоєнні часи.

Поряд із тим, що SWOT-аналіз сприяє підвищенню ефективності прийняття стратегічних рішень, необхідно зауважити й про проблеми та помилки, що існують у SWOT-аналізі. Серед них найсуттєвішими є такі:

1. *Дослідницькі зусилля недооцінюються або скорочуються.* Дослідження для SWOT-аналізу може бути дуже об'ємним і трудомістким. Часто це завдання доручають кільком співробітникам НДУСЕ або приватним судовим експертам, що маловірогідно. Ці зусилля необхідні, оскільки надійні висновки можна зробити лише на основі ретельного дослідження інформації.

2. *Приймати рішення складно.* Різниця між можливостями і сильними сторонами або ризиками і слабкими сторонами не є чіткою. Важко чітко оцінити і класифікувати окремі характеристики або чинники впливу. Як наслідок, аналіз

не дає змоги зробити чітких висновків. Керівництво не може приймати чіткі рішення на основі SWOT-аналізу.

3. *SWOT-аналіз не є стратегічним плануванням.* SWOT-аналіз ще не є стратегічним плануванням. Він лише описує існуючі умови або показує, який розвиток подій можливий у майбутньому. Матриця SWOT-аналізу лише візуалізує приблизні стратегічні напрями. Окремі проекти, дії та заходи лише виводяться, розробляються та описуються в рамках процесу стратегічного планування, а потім реалізуються.

4. *SWOT-аналіз використовується неправильно.* На практиці часто відображається лише та інформація, яка необхідна для легітимізації вже прийнятих стратегічних рішень [5].

Виходячи з вище наведеного, можна зробити висновок, що SWOT-аналіз має як переваги, так і недоліки. До основних недоліків можна віднести: швидкість і відносну простоту у створенні; чітке уявлення, ідеально підходить для аналізу та презентації; можна вивести стратегії. Серед недоліків слід відзначити: великі дослідницькі зусилля; категоризація іноді складна; відображаються поточні та майбутні умови, планування стратегії неможливе лише за допомогою SWOT-аналізу; SWOT-аналіз не відображає усієї інформації [6].

Утім, варто зауважити, що будь-який аналіз настільки хороший, наскільки хороші висновки, зроблені на його основі. Тому важливо розробляти стратегічні заходи на основі сильних і слабких сторін компанії, а також можливостей і ризиків у зовнішньому середовищі. Ці заходи допомагають поліпшити конкурентну позицію компанії. Тому слід зазначити, що SWOT-аналіз сам по собі не є стратегічним плануванням. Він лише описує існуючі умови або показує, який розвиток подій можливий у майбутньому. Саме у цьому полягає його цінність.

Проте неправильно робити висновки з аналізу сильних і слабких сторін: НДУСЕ не потрібно нічого робити зі своїми сильними сторонами – вона сильна у цій сфері й так. Але слабкі сторони вона повинна виправити. У цьому контексті діють такі правила:

1. Зміцнення своїх сильних сторін, чітке їх опрацювання, донесення їх до всіх тих, хто стикається з експертизою або в майбутньому може стикатися, особливим чином, використання сильних сторін та постійне вдосконалення. Таким чином, ви не лише використовуєте свої сильні сторони, а й розвиваєте їх.

2. Не кожену слабкість потрібно виправляти. Можливо, це навіть неможливо зробити, не відмовляючись від сильної сторони. Як мінімум, для усунення слабких сторін знадобляться фінансування та інші ресурси.

3. Слабкі сторони завжди потрібно розглядати порівняно з іншими НДУСЕ. Вони не повинні призвести до того, що одна НДУСЕ може втратити або скоротити кількість надходжень експертиз на користь іншої НДУСЕ і, таким чином, поставить під загрозу функціонування першої.

Можливості та ризики, що виникають унаслідок розвитку чинників зовнішнього середовища, часто важко оцінити та проаналізувати [7]. Це пов'язано з тим, що погляд спрямовано в майбутнє, яке неможливо передбачити. Завжди незрозуміло, чи відбудеться розвиток подій так, як очікувалося, чи буде він таким самим сильним і чи відбудеться так само швидко. Час відіграє особливо важливу роль у використанні можливостей. Водночас, маючи результати SWOT-аналізу, можна звузити і краще оцінити, як розвиватимуться численні можливі чинники впливу і які наслідки це може мати та чи інша НДУСЕ. Поєднуючи можливості і ризики із сильними та слабкими сторонами компанії, стає можливим краще використовувати потенціал і цілеспрямовано обмежувати або уникати ризиків [8].

У результаті стратегічного планування діяльності НДУСЕ за результатами SWOT-аналізу можна розробити чіткі стратегічні плани на наступний календарний рік, ураховуючи різні сфери, наприклад:

- для сфери фінансів: збільшення грошових надходжень за рахунок збільшення кількості виконання експертиз;
- для сфери суб'єктів, що призначають експертизи: підвищення лояльності тих суб'єктів за рахунок кращого обслуговування;
- для поточних процесів: швидкий перегляд або оновлення методик проведення експертиз із погляду технологій, актуальності та досягнення поліпшення якості;
- для розвитку: підвищення кваліфікації працівників, використання нових технологій, дотримання майбутніх стандартів захисту довкілля, розширення діджиталізації процесів тощо.

SWOT-аналіз – це метод підготовки та структурованого представлення інформації для стратегічного корпоративного планування. Інформація візуалізує, наскільки НДУСЕ з її сильними та слабкими сторонами здатна впоратися з можливостями та загрозами з боку чинників зовнішнього середовища і досягти успіху. Метою SWOT-аналізу є визначення послуг і компетенцій, які та чи інша НДУСЕ можете використовувати на свою користь у нестабільний період в історії України. Результати SWOT-аналізу показують, у яких сферах відчуваються труднощі і як можна уникнути ризиків, що виникають у зв'язку із цим.

SWOT-аналіз використовується для оцінки окремих характеристик суб'єкта господарювання як сильних і слабких сторін. Характеристики, тенденції та події на ринку або у зовнішньому середовищі оцінюються як можливість, потенціал або шанс, або як загроза, небезпека, або ризик – залежно від того, чи переважають позитивні можливості або негативні загрози для НДУСЕ. Результати SWOT-аналізу мають допомогти керівництву НДУСЕ знайти напрями дій для розроблення стратегії, правильно використати потенціал, а також розпізнати та обмежити загрози.

Перелік використаних джерел:

1. Ісмайлов К. Метод «SWOT-аналіз» як інструмент стратегічного планування під час досудового розслідування кримінальних проваджень: характеристика та алгоритм провадження. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bc110a60-8c2e-4df7-81b6-0cc14ca09f4c/content> (дата звернення: 03.06.2024).
2. Топчій В., Забарний М., Лугіна Н. Застосування методу SWOT-аналізу як засобу стратегічного планування під час розслідування кримінальних справ у сфері економіки на рубежі. URL: <https://ir.dpu.edu.ua/items/23e7dc26-4515-438e-8a20-61d8f5f4a818> (дата звернення: 20.06.2024).
3. So wird eine SWOT-Analyse erstellt? URL: <https://www.business-wissen.de/artikel/swot-analyse-so-wird-eine-swot-analyse-erstellt> (дата звернення: 15.06.2024).
4. Ісаєнко В. SWOT-аналіз і аналіз прогалін (GAP-аналіз) політик, програм, планів і законодавчих актів у галузі освіти й науки та підготовка рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до положень Конвенцій Ріо. Херсон : ФОП Грінь Д. С., 2016. 106 с. URL: <https://www.sd4ua.org/wp-content/uploads/2016/08/6-Osvita.pdf> (дата звернення: 10.06.2024).
5. Ефективний SWOT-аналіз: що це таке, матриця та найкращі приклади для різних ніш бізнесу. URL: <https://ua.weblium.com/blog/efektivnij-swot-analiz-zaporuka-uspihu-vashogo-biznesu-najkrashi-prikladi-dlya-riznih-nish-biznesu> (дата звернення: 11.06.2024).
6. Влада провела SWOT-аналіз для розроблення програми розвитку малого і середнього підприємництва у Житомирській області. URL: https://www.zhitomir.info/news_161849.html (дата звернення: 13.06.2024).
7. Махиня Т. Визначення сильних і слабких сторін діяльності навчального закладу у процесі дослідження його внутрішнього середовища. *Народна освіта*. 2015. № 3(27). URL: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/> (дата звернення: 13.06.2024).
8. Проблеми організації судово-експертної діяльності в Україні та шляхи їх вирішення. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294910> (дата звернення: 19.06.2024).

References:

1. Ismailov K. Metod «SWOT-analiz» yak instrument stratehichnoho planuvannia pid chas dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh provadzhen: kharakterystyka ta alhorytm provedennia [The «SWOT-analysis» method as a strategic planning tool during the pre-trial investigation of criminal proceedings: characteristics and algorithm]. Retrieved from: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bc110a60-8c2e-4df7-81b6-0cc14ca09f4c/content> [in Ukrainian].
2. Topchii, V., Zabarnyi, M., Luhina, N. Zastostuvannia metodu SWOT-analizu yak zasobu stratehichnoho planuvannia pid chas rozsliduvannia kryminalnykh sprav u sferi ekonomiky na rubezhi [The application of the SWOT analysis method as a means of strategic planning during the investigation of criminal cases in the field of economy at the border]. Retrieved from: <https://ir.dpu.edu.ua/items/23e7dc26-4515-438e-8a20-61d8f5f4a818> [in Ukrainian].
3. So wird eine SWOT-Analyse erstellt? Retrieved from: <https://www.business-wissen.de/artikel/swot-analyse-so-wird-eine-swot-analyse-erstellt>.
4. Isaienko, V. (2016) SWOT-analiz i analiz prohalyn (GAP-analiz) polityk, proqram, planiv i zakonodavchyykh aktiv u haluzi osvity y nauky ta pidhotovka rekomendatsii shchodo yikh udoskonalennia vidpovidno do polozhen Konventsii Rio [SWOT analysis and gap analysis (GAP analysis) of policies, programs, plans and legislation in the field of education and science and preparation of recommendations for their improvement in accordance with the provisions of the Rio Conventions]. Kherson: FOP Hrin D. S. 106. Retrieved from: <https://www.sd4ua.org/wp-content/uploads/2016/08/6-Osvita.pdf> [in Ukrainian].
5. Efektyvnyi SWOT-analiz: shcho tse take, matrytsia ta naikrashchi pryklady dlia riznykh nish biznesu [Effective SWOT analysis: what it is, matrix and best examples for different business niches]. Retrieved from: <https://ua.weblium.com/blog/efektivnij-swot-analiz-zaporuka-uspihu-vashogo-biznesu-najkrashi-prikladi-dlya-riznih-nish-biznesu> [in Ukrainian].

6. Vlada provela SWOT-analiz dlia rozrobky prohramy rozvytku maloho i serednoho pidpriemnytstva u Zhytomyrskii oblasti [The authorities conducted a SWOT analysis to develop a program for the development of small and medium-sized enterprises in the Zhytomyr region]. Retrieved from: https://www.zhitomir.info/news_161849.html [in Ukrainian].

7. Makhynia, T. (2015). Vyznachennia sylnykh i slabykh storin diialnosti navchalnoho zakladu u protsesi doslidzhennia yoho vnutrishnoho seredovyscha [Determination of the strengths and weaknesses of the educational institution in the process of studying its internal environment]. *Narodna osvita*. 3 (27). Retrieved from: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/> [in Ukrainian].

8. Problemy orhanizatsii sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of the organization of forensic expert activity in Ukraine and ways to solve them]. Retrieved from: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294910> [in Ukrainian].

Журавльова Маргарита Олегівна, кандидат психологічних наук, заступник директора з експертної роботи, судовий експерт-психолог Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України
ORCID ID: 0000-0003-1569-5119

Кривенченко Дар'я Сергіївна, судовий експерт-лінгвіст Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України
ORCID ID: 0009-0007-1284-0663

СУДОВА ПСИХОЛОГО-МИСТЕЦТВОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА: ПРОВІДНІ КАТЕГОРІЇ У ВИЗНАЧЕННІ ІНФОРМАЦІЇ, ЩО Є ДИТЯЧОЮ ПОРНОГРАФІЄЮ

FORENSIC PSYCHOLOGICAL AND ART SCIENTIFIC EXPERTISE: LEADING CATEGORIES IN DEFINING INFORMATION THAT IS CHILD PORNOGRAPHY

Анотація. У статті розглядаються проблемні питання щодо визначення провідних категорій інформації, що є дитячою порнографією: відверто сексуальний образ та поведінка як із погляду суто лінгвістичного, так і через призму психології сприйняття з метою можливості застосування критерію відвертості та сексуальності в експертній практиці з установлення інформації, яка належить до дитячої порнографії. Проведено лінгвістичний аналіз понять «відверто сексуальний образ», «відверто сексуальна поведінка», «непристойний образ», «типове сексуальне задоволення» та «відверто сексуальні дії». Зазначено, що «непристойний образ» та «відверто сексуальний» не є синонімічними. «Непристойний образ» має негативну конотацію, тобто це такий, який завжди йде всупереч нормам моралі та прийнятним нормам поведінки у суспільстві. Загалом «відверто сексуальний» – це такий образ, який є відкритим, неприхованим, але при цьому не порушує норми моралі та поведінки у суспільстві й не має негативної конотації.

Зазначено, що нині в ОНДІСЕ розробляється методика з проведення комплексної психолого-мистецтвознавчої експертизи дитячої порнографії. Предметом дослідження експерта-психолога під час проведення таких комплексних експертиз є сприйняття образів людей та їхньої поведінки за ознаками належності до дитячого віку та в контексті різного ступеню їхньої сексуальності, що міститься у відеозаписах, світлинах, малюнках тощо. Сприйняття розглядається як продукт процесу інтеріоризації образів об'єктивного світу.

Зроблено висновок, що наданий детальний аналіз словосполучень, які містяться у ст. 156-1 Кримінального кодексу України та є складниками терміна «дитяча порнографія», значно розширює можливості доказування випадків неприпустимого використання дітей і знижує поріг толерантності суспільства, слідства та суду до появи дітей у неприпустимих образах і контекстах.

Ключові слова: судова експертиза, відвертий сексуальний образ, відверта сексуальна поведінка, непристойний образ, типове сексуальне задоволення, відверто сексуальні дії, дитяча порнографія.

Abstract. This article discusses the problematic issues regarding the definition of key categories of information that qualify as child pornography: overtly sexual imagery and behavior, both from a purely linguistic perspective and through the lens of perception psychology. The aim is to enable the application of criteria for explicitness and sexuality in expert practice when identifying information that falls under the category of child pornography. A linguistic analysis of the concepts «overtly sexual imagery» and «overtly sexual behavior», «indecent imagery», «typical sexual satisfaction» and «overtly sexual actions» has been conducted. It is noted that «indecent imagery» and «overtly sexual» are not synonymous. «Indecent imagery» carries a negative connotation, representing content that consistently contradicts moral norms and accepted standards of behavior in society. Conversely, «overtly sexual» describes content that is open and undisguised, yet does not violate societal moral and behavioral norms and does not have a negative connotation. It is noted that a methodology for conducting a comprehensive psychological and art expert examination of child pornography is currently being developed at the Odessa Scientific Research Institute of Forensic Expertise (ONDISE). The subject of study for the expert psychologist during such comprehensive examinations is the perception of images of individuals and their behavior, assessing whether they exhibit signs of belonging to a child's age group and the degree of their sexuality, as found in video recordings, photographs, drawings, and so on. Perception is regarded as the product of the process of internalizing images from the objective world.

A conclusion has been drawn that the detailed analysis of word combinations found in the in Art. 156-1 of the Criminal Code of Ukraine and their incorporation into the term «child pornography» significantly enhances the possibilities for proving cases of the unacceptable use of children and reduces the threshold of tolerance in society, investigations, and the court to the appearance of children in inappropriate images and contexts.

Key words: forensic expertise, overtly sexual imagery, overtly sexual behavior, indecent imagery, typical sexual satisfaction, overtly sexual actions, child pornography.

Забезпечення найліпших інтересів дитини та збереження її прав є провідною цінністю європейського суспільства та надважливим складником шляху України до європейської інтеграції. Соціальна захищеність дитини, поважне ставлення до її особистості та максимально сприятливі умови для її всебічного розвитку – це показник сучасного цивілізованого суспільства. Об'єктивація жінок та сексуалізація образів дітей у культурі, мистецтві, ЗМІ та суспільстві загалом є, навпаки, проявами незрілої спільноти.

Один із найрозповсюдженіших злочинів проти дітей в Україні – це створення дитячої порнографії. Боротьба з такими злочинами ускладнюється тим, що існують так звані «неочевидні» випадки, коли відповідно до закону зображення вкладається у визначення терміна «дитяча порнографія», але не має класичних ознак порнографії, тобто «дорослої порнографії». Маються на увазі випадки, коли дитячі образи надані у спірному контексті або мають інші ознаки, що асоціюються зі сферою статевого задоволення.

Відповідно до ст. 156⁻¹ Кримінального кодексу України, дитяча порнографія – це зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі та/або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях. Але закон не містить норми,

яка б давала змогу чітко визначитися не лише з поняттям відверто сексуального образу, а й загалом сексуального [1].

Дитяча порнографія у Великобританії визначається терміном «непристойні образи дітей» [2]. Британські дослідники емпіричним шляхом виявили чинники, що полегшують або ускладнюють сприйняття непристойності образу дитини. Наприклад, до перших вони віднесли такі: очевидні сексуальні відносини між дорослим та дитиною; негативний вираз обличчя дитини; явні сексуальні акценти на зображенні; наявність додаткової інформації, що вказує на непристойність (наприклад, ім'я файлу/досьє/справи), тощо. До чинників, що ускладнюють процес виявлення непристойності: відсутність підозрюваного/кривдника на зображенні; позитивний вираз обличчя дитини (наприклад, посмішка); двозначність контексту (наприклад, очевидна професійна установка) тощо.

У законодавстві Австралії, Нідерландів, України, а також у Конвенції Ради Європи (далі – Конвенція) щодо кіберзлочинів критерієм дитячої порнографії є не вік, зображеної особи, а те, як вона сприймається [3–5]. Тобто головним чинником у визначенні дитячої порнографії є те, як саме може сприйматися ця особа глядачами. Водночас указана Конвенція не розглядає як дитячу порнографію відверто сексуальний образ, а лише те, коли особа, що виглядає як неповнолітня, задіяна у явно сексуальній поведінці.

Так, положення ст. 9 Конвенції визначають дитячу порнографію як таку, що включає у себе порнографічний матеріал, котрий візуально зображує: 1) неповнолітню особу, задіяну у явно сексуальній поведінці; 2) особу, яка виглядає як неповнолітня особа, задіяну у явно сексуальній поведінці; 3) реалістичні зображення неповнолітньої особи, задіяної у явно сексуальній поведінці [5].

Неповнолітні особи включаються у Конвенції як усі особи до 18 років. Водночас указується, що Сторона-підписант може передбачити нижчий віковий поріг, який має бути не меншим за 16 років [5].

Убачається, що, відповідно до Конвенції, за дитячу порнографію обов'язково повинне вважатися зображення особи, що сприймається як така, котра не досягла 16 років, та задіяна у явно сексуальній поведінці. Цікаво, що Конвенція упускає категорію відвертого образу під час розгляду змісту поняття дитячої порнографії, тому що питання неприпустимості недитячого (занадто дорослого) образу дитини неодноразово ставало предметом розгляду не лише світової громадськості, а й судів.

Згадаємо, наприклад, гучні процеси навколо дитячих конкурсів краси (див. іл. 1, 2). Вони виникли у США, за більш ніж 50 років їх провели близько 250 тис: «Міс Америка», «Міс штат», «Міс місто» [6]. Із погляду законодавства України до багатьох образів дітей, що представлялися на таких конкурсах, могли б виникнути питання: нафарбовані обличчя, складні зачіски, шкіряні спідниці, ботфорти тощо, котрі цілком можливо назвати відверто сексуальними, принаймні коли ми

Іл. 1, 2. Учасниці дитячого конкурсу краси

Джерело: <https://trinixy.ru/49197-detskij-konkurs-krasoty-chast-3-30-foto.html>

бачимо поєднання таких складників зовнішнього вигляду на дорослих жінках. Але чи перестають бути такі атрибути зовнішності сексуальними стимулами, коли їх носіями стають діти, що нібито грають дорослих жінок на конкурсній сцені?

Уважаємо за необхідне сформулювати відповідні поняття «відверто сексуальний образ» та «відверто сексуальна поведінка» як із погляду суто лінгвістичного, так і через призму психології сприйняття з метою можливості застосування критерію відвертості та сексуальності в експертній практиці з установами інформації, яка належить до дитячої порнографії.

Проведемо лінгвістичний аналіз указаних понять.

Відверто – присл. до відвертий.

Відвертий – 1. Який щиро виявляє почуття, думки; чистосердечний, правдивий, прямолінійний. || Який виражає прямоту й щирість. 2. Неприхований, незамаскований, помітний для стороннього ока.

Сексуальний – 1. Пов'язаний зі статевими зносинами; статевий. Сексуальний потяг. 2. Що викликає сильний чуттєвий потяг [7].

Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови дає такі визначення [7]:

Образ – 1. Зовнішній вигляд кого-, чого-небудь. || Вигляд кого-, чого-небудь, відтворений у свідомості, пам'яті або створений уявою. || Подоба, копія кого-, чого-небудь. 2. Специфічна для літератури і мистецтва конкретно-чуттєва форма відображення дійсності. || Тип, узагальнений характер, створений письменником, митцем. Входити в образ. 3. спец. Зображення якого-небудь явища через інше, конкретніше або яскравіше, за допомогою мовного звороту,

переносного вживання слова і т. ін.; троп. 4.перев. мн. Те, що вимальовується, постає в чий-небудь уяві. 5. Зображення зовнішнього вигляду кого-, чого-небудь (про портрет, фотографію, скульптуру і т. ін.). 6. філос. Відображення у свідомості явищ об'єктивної дійсності. 7. заст., жарт. Обличчя. 1. Те саме, що ікона. 2. заст. Картина.

Тобто з лінгвістичного погляду відверто сексуальний образ – це неприховане, незамасковане, помітне для стороннього ока зображення зовнішнього вигляду кого-, чого-небудь або те, що вимальовується, постає у чий-небудь уяві як таке, що викликає сильний чуттєвий потяг.

Із погляду лінгвістичного аналізу непристойний – який виходить за межі загальноприйнятих моральних норм // у знач. ім. непристойне, ного, сер. Усе, що виходить за межі правил пристойності. А також непристойний – *(який не відповідає прийнятим моральним нормам у поведінці та мові)* неналежний, неподобний *(без скромності в інтимних справах)*, безсоромний, безстидний, сороміцький, *(про мову)* нецензурний, *(про картини)* порнографічний, *(про людину, що поводить з викликом)* грубий, брутальний, цинічний [9].

Указані терміни не є синонімічними. «Непристойний образ» має негативну конотацію, тобто це такий, який завжди йде всупереч нормам моралі та прийнятим нормам поведінки у суспільстві. Заразом «відверто сексуальний» – це такий образ, який є відкритим, неприхованим, але при цьому не порушує норми моралі та поведінки у суспільстві й не має негативної конотації.

Якщо все ж-таки розглядати вказані поняття в контексті дитячої порнографії, тобто аналізувати спорідненість словосполучень «відверто сексуальний образ дитини» та «непристойний образ дитини», виявляється таке:

Непристойний образ дитини постає більш широким поняттям, тому що непристойний – це не завжди відверто сексуальний або пов'язаний із сексуальністю. Непристойний – це те, що порушує будь-які моральні норми, котрі є в суспільстві. Наприклад, якщо у суспільстві прийнято надягати хлопчикам штанці, а дівчатам спідниці, то хлопчик, що буде одягнутим у спідницю, буде відповідати поняттю «непристойний образ дитини» і порушувати норми, встановлені у цьому суспільстві. Водночас цей образ жодним чином не буде відверто сексуальним.

Тобто існує певна схожість позиції у визначенні дитячої порнографії в Україні та Великобританії, але лінгвістичний аналіз не дає змоги визначити тотожність цих понять.

З урахуванням лінгвістичного аналізу сформулюємо більш детальне психологічне визначення відверто сексуального образу, що буде містити критерії оцінювання такого образу як відверто сексуального, через категорію його сприйняття середньостатистичною людиною.

Уважаємо, що відверто сексуальний образ – це:

1) Зображення особи у сексуальному (пов'язаному зі статевими зносинами) контексті (обстановці, ситуації, оточенні), де ця особа сприймається середньостатистичною людиною як об'єкт сексуального потягу (як особа, що залучена до сексуальних дій, до ситуації, пов'язаної з типовим сексуальним задоволенням).

Із лінгвістичного погляду типове – нормальне, зразкове, найбільш імовірне для даної конкретної системи об'єктивного світу. Задоволення – 2. Почуття і стан вдоволення чим-небудь; задоволеність [8].

Тобто типове сексуальне задоволення – це нормальне, зразкове, найбільш імовірне для даної конкретної системи об'єктивного світу почуття і стан вдоволення чим-небудь, пов'язаний зі статевими зносинами.

2) Зображення особи з чітко (явно, яскраво) вираженими ознаками, що сприймаються середньостатистичною людиною як пов'язані зі статевими зносинами, а саме:

– виражені фізіологічні ознаки жіночності у жінок та мужності у чоловіків (наприклад: підкреслена велика жіноча груди за межами контексту материнства, спорту, медицини тощо; великий розмір (нібито ерегований) прихованого штанцями чоловічого статевого органу; статеві органи одягненого чоловіка, що підкреслені демонстративною позою, на кшталт пози, де руки розташовані на стегнах, пальці наближені до статевих органів тощо) (див. іл. 3, 4);

– одяг, що зазвичай у суспільстві вважається таким, що пов'язаний зі статевими зносинами, або такий, що здатний викликати у середньостатистичної людини сильний (суттєвий, виражений) чуттєвий потяг, з урахуванням контексту (див. іл. 3): високі підбори; одяг, що обтягує фігуру; коротка спідниця; глибоке декольте; прозорий одяг;

Іл. 3. Відверто сексуальний одяг та виражені ознаки жіночності

Іл. 4. Відверто сексуальна поза

– сексуальні пози: розсунуті ноги у жінці; сексуально вигнута спина тощо (див. іл. 5).

Далі проаналізуємо з погляду лінгвістики зміст поняття «відверто сексуальні дії».

Дія – 1. Робота, діяльність, здійснення чого-небудь. 2. Тільки мн. сукупність учинків кого-небудь [7].

Убачається, що відверто сексуальні дії – це неприхована, незамаскована, помітна для стороннього ока сукупність учинків кого-небудь, що викликає сильний чуттєвий потяг.

Чуттєвий – 1. Здійснюваний за допомогою органів чуття. || *рідко*. Те саме, що чутливий 1). || Стос. до чуття, пов'язаний із ним; душевний. Чуттєвий досвід філос. – сукупність сприйнять органами чуття, що набувається в процесі взаємодії людини із зовнішньою природою і становить основу всіх наших знань про матеріальний світ. 2. Пов'язаний із задоволенням тілесного потягу [7].

Потяг – 1. *до чого*, з інфін. Настійне прагнення до чого-небудь, сильна внутрішня потреба робити щось, бути десь. || Велика зацікавленість чим-небудь. 2. *до кого*. Посилена, непереборна схильність до кого-небудь, настійна потреба спілкуватися з певною особою. 3. псих., фізіол. Напівсвідоме, інстинктивне прагнення до чого-небудь. || Суб'єктивне переживання потреби, яке виникає незалежно від свідомості.

Нав'язливий потяг – потяг здійснювати непотрібні і навіть небезпечні дії, що супроводжується страхом або тривогою.

Статевий потяг – прагнення до статевої близькості [7].

Чуттєвий потяг – напівсвідоме, інстинктивне прагнення до чого-небудь пов'язане із задоволенням тілесного потягу [7].

Тілесний – 1. Прикм. до тіло 1). Тілесний кут мат. – частина простору, обмежена кінчною поверхнею. 2. Стос. до тіла людини або тварини і його фізичної будови; фізичний. || Який заподіюється, завдається тілу (у 2 знач.). || Власт. тілу

Іл. 5. Відверто сексуальна поза/поведінка

(у 2 знач.). 3. розм. Який має не худе, достатньої повноти тіло. 4. Жовтувато-білий із рожевим відтінком, як тіло людини.

Тілесний потяг – напівсвідоме, інстинктивне прагнення стосовно до тіла людини або його фізичної будови [7].

Ураховуючи результати лінгвістичного аналізу вказаних вище термінів, вважаємо, що з психологічного погляду відверто сексуальні дії – це: чуттєві дотики до статевих органів (до своїх та до інших людей); демонстрація дій, що асоціюються у середньостатистичної людини з проникненням у тіло сексуального характеру або імітують половий акт, або імітують інші види сексуального задоволення, зокрема орального; чуттєве роздягання; чуттєве вживання їжі, що асоціюється у середньостатистичної людини з оральним сексуальним задоволенням; позування, що у середньостатистичної людини викликає враження про його сексуальний характер, тобто таке, де метою є підкреслення сексуальності тіла.

Нині в ОНДІСЕ розробляється методика з проведення комплексної психолого-мистецтвознавчої експертизи дитячої порнографії. Предметом дослідження експерта-психолога під час проведення таких комплексних експертиз є сприйняття образів людей та їхньої поведінки за ознаками належності до дитячого віку та в контексті різного ступеню їхньої сексуальності, що містяться у відеозаписах, світлинах, малюнках тощо. Сприйняття розглядається як продукт процесу інтеріоризації образів об'єктивного світу.

Свою чергою, предметом дослідження експерта-мистецтвознавця стає художня цінність фото- та відеопродукції, яка містить ознаки дитячої порнографії та ознаки сексуалізації образів дітей.

Уважаємо, що наданий детальний аналіз словосполучень, які містяться у ст. 156⁻¹ Кримінального кодексу України, є складниками терміна «дитяча порнографія», значно розширює можливості доказування випадків неприпустимого використання дітей та знижує поріг толерантності суспільства, слідства та суду до появи дітей у неприпустимих образах та контекстах.

Перелік використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.05.2024).
2. Kloess J. A., Woodhams J., Whittle H., Grant T., Hamilton-Giachritsis C. E. The challenges of identifying and classifying child sexual abuse material. *Sexual Abuse*, 31(2), 2017. 173–196. DOI: 10.1177/1079063217724768.
3. Child pornography laws in Australia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Child_pornography_laws_in_Australia (дата звернення: 20.05.2024).
4. Child pornography laws in the Netherlands. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Child_pornography_laws_in_the_Netherlands (дата звернення: 20.05.2024).
5. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 20.05.2024).

6. Вставні зуби, накладні груди: що роблять з дітьми заради конкурсів краси. URL: <https://www.forumdaily.com/uk/vstavnye-zuby-nakladnaya-grud-chno-delayut-s-detmi-radi-konkursov-krasoty/> (дата звернення: 20.05.2024).

7. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наука, 1970–1980. Т. 2. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 20.05.2024).

8. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови. Київ : Перун, 2005. URL: <http://slovopedia.org.ua> (дата звернення: 20.05.2024).

9. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. Київ : Довіра, 2006. URL: <http://slovopedia.org.ua> (дата звернення: 20.05.2024).

References:

1. Kryminalnyy kodeks Ukrainy vid 05.04.2021 № 2341-III [Criminal Code of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia 20.05.2024)

2. Kloess, J. A., Woodhams, J., Whittle, H., Grant, T., Hamilton-Giachritsis, C.E. (2017). The challenges of identifying and classifying child sexual abuse material. *Sexual Abuse*, 31(2), 173–196. doi: 10.1177/1079063217724768.

3. Child pornography laws in Australia. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Child_pornography_laws_in_Australia. The link is active on 20.05.2024.

4. Child pornography laws in the Netherlands. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Child_pornography_laws_in_Australia. The link is active on 20.05.2024.

5. Konvencija pro kiberzlochynnist vid 23.11.2021 [Convention on cybercrime dated 23.11.2001]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text Sylka aktivna na 20.05.2024.

6. Vstavni zuby, nakladni grudy: sho robliat z ditmy zarady konkursiv krasoty [False teeth, artificial breasts: what is done to children for the sake of beauty contests. website]. Retrieved from: <https://www.forumdaily.com/uk/vstavnye-zuby-nakladnaya-grud-chno-delayut-s-detmi-radi-konkursov-krasoty/> (data zvernennia: 20.05.2024).

7. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomah [Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes]. Kyiv: Nauka, 1970–1980. Т 2. Retrieved from: <http://sum.in.ua> (data zvernennia: 20.05.2024).

8. Velykyy tлумachnyy slovnyk (VTS) suchacnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary (VTS) of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Perun, 2005. Retrieved from: <http://slovopedia.org.ua> (data zvernennia: 20.05.2024).

9. Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy [Dictionary of synonyms of the Ukrainian language] L. M. Polyuga Kyiv: Dovira, 2006. Retrieved from: <http://slovopedia.org.ua> (data zvernennia: 20.05.2024).

Костогриз Ярослав Олегович, кандидат юридичних наук, перший заступник керівника Солом'янської окружної прокуратури міста Києва
ORCID ID: 0000-0002-1894-0952

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ НА КОРУПЦІЮ

MODERN THEORETICAL AND LEGAL VIEWS ON CORRUPTION

Анотація. У статті розглядаються новітні концепції та підходи до вивчення корупції, яка є однією з найбільших загроз стабільності та розвитку сучасних держав. Корупція як явище, що пронизує різні сфери суспільного життя, потребує багатогранного аналізу, що враховує її економічні, політичні та соціальні аспекти. Акцентовано увагу на транснаціональних аспектах корупції, що є наслідком глобалізаційних процесів і розвитку міжнародних фінансових ринків.

Одним із ключових аспектів розгляду є поняття «транснаціональна корупція», що охоплює корупційні дії, які здійснюються за межами національних кордонів і залучають міжнародні фінансові структури. Проаналізовано роль офшорних зон та складних фінансових схем у приховуванні корупційних доходів. Особливу увагу приділено ролі професійних посередників: юристів, бухгалтерів та банків у сприянні корупційним діям через створення та обслуговування офшорних компаній.

Стаття також досліджує концепцію захоплення держави, яка описує систематичну політичну корупцію, коли приватні інтереси значно впливають на формування державної політики. Це явище особливо характерне для посткомуністичних країн, але зустрічається і в інших регіонах світу. Автор аналізує, як захоплення держави підриває демократичні інститути, поглиблює нерівність та перешкоджає соціально-економічному розвитку.

Розглянуто соціальні аспекти корупції, зокрема її вплив на різні групи населення. Показано, що корупція може поглиблювати соціальну нерівність, особливо стосовно жінок та меншин, які найчастіше стикаються з корупційним тиском та вимаганням хабарів. Це підкреслює необхідність розроблення спеціалізованих антикорупційних стратегій, спрямованих на захист найбільш уразливих груп суспільства.

Значну увагу приділено інноваціям у методах дослідження корупції. Використання новітніх технологій, таких як штучний інтелект та великі дані, дає змогу більш ефективно виявляти та аналізувати корупційні ризики. Це створює нові можливості для підвищення прозорості та підзвітності як у державному, так і в приватному секторі.

Ключові слова: корупція, антикорупційна стратегія, «захоплення держави», «транснаціональна корупція», соціально-економічний розвиток, трудові відносини, цифровізація, інновації.

Abstract. The article examines the latest approaches and concepts to the study of corruption, which is one of the greatest threats to the stability and development of modern states. Corruption, as a phenomenon that permeates various spheres of public life, requires a multifaceted analysis that takes into account its economic, political and social aspects. The article focuses on the transnational aspects of corruption, which is a consequence of globalization processes and the development of international financial markets.

One of the key aspects of the consideration is the concept of «transnational corruption», which covers corrupt practices that are carried out beyond national borders and involve international financial institutions. The author analyzes the role of offshore zones and complex financial schemes in concealing the proceeds of corruption. Particular attention is paid to the role of professional intermediaries – lawyers, accountants and banks – in facilitating corrupt practices through the establishment and maintenance of offshore companies.

The article also explores the concept of state capture, which describes systematic political corruption when private interests have a significant impact on public policy making. This phenomenon is particularly characteristic of post-communist countries, but is also found in other regions of the world. The author analyzes how state capture undermines democratic institutions, deepens inequality, and impedes socio-economic development.

The article discusses the social aspects of corruption, in particular its impact on different groups of the population. It is shown that corruption can deepen social inequality, especially in relation to women and minorities, who are more likely to face corrupt pressure and bribery. This emphasizes the need to develop specialized anti-corruption strategies aimed at protecting the most vulnerable groups in society.

Considerable attention is paid to innovations in corruption research methods. The use of the latest technologies, such as artificial intelligence and big data, allows for more efficient identification and analysis of corruption risks. This creates new opportunities to increase transparency and accountability in both the public and private sectors.

Key words: corruption, anti-corruption strategy, «state capture», «transnational corruption», socio-economic development, labor relations, digitalization, innovation.

Корупція є складним та багатогранним феноменом, який впливає на політичну, економічну та соціальну сфери суспільства. У сучасному світі дослідження корупції набуло нового виміру завдяки різним підходам та теоріям, які намагаються пояснити її причини, механізми та наслідки. Однією з ключових тем у сучасних дослідженнях корупції є аналіз її транснаціональних аспектів, що пов'язані з глобалізацією та розвитком фінансових ринків.

Корупція широко розумілася (і досі розуміється) як перешкода для економічного розвитку, тому антикорупційні заходи стали стандартним елементом програм розвитку. Традиційні антикорупційні підходи часто надавали пріоритет криміналізації, правоохоронній діяльності та каральним санкціям через правові та технічні реформи. Ці зусилля спрямовані на забезпечення заборони корупційної поведінки, підвищення ймовірності її виявлення та збільшення витрат, пов'язаних із покаранням за корупцію [1].

Варто підкреслити, що сьогодні кількість науковців та організацій, які пишуть про корупцію, значно зросла. Якщо в минулому серед тих, хто вивчав корупцію, переважали економісти, то зараз це явище досліджують представники найрізноманітніших дисциплін, включаючи політологію, історію, поведінкову економіку, психологію, політичну економію, кримінологію, соціологію та антропологію. Багато ідей і концепцій, що походять із цих галузей знань, мають безпосередній вплив на політиків і практиків у сфері розвитку. Широке розуміння рушійних сил, моделей і форм корупції також вийшло за рамки чітких моделей раціональних суб'єктів, які лежали в основі більшості ранніх наукових

досліджень у цій сфері. Хоча розрахунок індивідуальних витрат і вигод усе ще часто розглядається як основний, усе частіше контекстуальні і нематеріальні чинники, такі як соціальні відносини, вважаються важливими рушіями корупційної поведінки [2].

На макрорівні корупція більше розглядається не лише в межах національної держави, а й як частина глобалізованої фінансової системи, яка дає змогу корупційним грошовим потокам легко перетинати кордони. Колективний досвід кількох десятиліть антикорупційних інтервенцій застерігає реформаторів від необхідності реагувати на вимоги кожного місцевого контексту, а не просто намагатися пересадити інституційні моделі з низькорупційного середовища у високорупційне. Цей відхід від підходів «згори донизу» також відображається на вимірюванні корупції, оскільки науковці шукають непрямі індикатори та субнаціональні або галузеві дані для більш детального вимірювання корупції [3].

Дедалі більшого значення набувають новітні технології, такі як використання штучного інтелекту для виявлення «червоних прапорців», що можуть свідчити про відмивання грошей, і цифровізація державних послуг для підвищення прозорості та підзвітності держави. Незважаючи на ці досягнення, все ще існує багато сфер, у яких докази корупції і відповідні засоби боротьби з нею оскаржуються різними науковими школами [1].

Традиційно дослідження корупції, яка розглядається як зловживання владою (або, вужче, державною посадою) з метою отримання особистої вигоди, обмежувалося поведінкою у межах національних кордонів. Тому не дивно, що домінуючий підхід до боротьби з корупцією, закріплений у Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, зосереджувався на національному кримінальному та адміністративному праві. Однак в останні десятиліття зростає інтерес до концепції транснаціональної корупції, яка стосується транскордонних форм корупції, що стали можливими завдяки глобалізованій фінансовій системі. Хейвуд [4], наприклад, доводить, що традиційне розуміння корупції, яке зосереджувалося на окремих державах, слугувало інтересам країн із високим рівнем доходу, які, як правило, демонструють високі показники в глобальних індексах, що порівнюють країни за рівнем поширення корупції.

Ключову роль у транскордонних потоках таких «брудних грошей» відіграють так звані професійні посередники: юристи, нотаріуси, бухгалтери та початальники корпоративних послуг. Ці посередники часто працюють у фінансових центрах, податкових гаванях і секретних юрисдикціях, а улюбленою технікою є використання підставних компаній для приховування справжнього бенефіціарного власника неправомірно отриманих прибутків. Роль фінансового сектору та сфери послуг у сприянні транснаціональній корупції останніми роками посідає чільне місце в дослідницькому порядку денному. Завдяки викривачам та журналістам-розслідувачам поступово стає зрозумілим масштаб зловживань у

глобальній фінансовій системі. Наприклад, у 2016 р. Панамський архів викрив глобальну мережу з понад 200 тис офшорних компаній (переважно підставних), пов'язаних з юридичною фірмою Mossack Fonseca [5]. Хоча це не перший скандал навколо використання підставних компаній для відмивання грошей, він став найбільшим і, можливо, найгучнішим у новітній історії.

Такі зарубіжні вчені, як Кулі та Шарман, зробили вагомий внесок у «новий, більш перехідний, мережевий погляд на корупцію». Вони застосовують цей підхід у свідомій опозиції до традиційного погляду на корупцію, який вони характеризують як такий, що зображує корупцію як «прямі, неопосередковані перекази між хабародавцями та хабароодержувачами, непропорційно велику проблему країн, що розвиваються, і як таку, що обмежується національними одиницями». На протипагу цьому аналіз Кулі та Шармана [6] того, як транснаціональні мережі сприяють корупції, висуває на перший план професійних посередників у великих фінансових центрах і зосереджується на їхній ролі в наданні допомоги іноземним високопосадовцям у переміщенні незаконних фінансів, придбанні власності та забезпеченні прав на проживання і громадянство.

Ще однією важливою темою є концепція захоплення держави, яка описує системну політичну корупцію, коли приватні інтереси значною мірою впливають на формування та реалізацію державної політики. Ця концепція була вперше застосована для опису посткомуністичних країн, але згодом була поширена на інші регіони світу. Вона допомагає зрозуміти, як корупція може підривати демократичні інститути та поглиблювати нерівність у суспільстві.

Так, термін «захоплення держави» вперше був використаний для опису моделей системної політичної корупції, що спостерігалися в перше десятиліття посткомуністичного переходу до демократії у Східній Європі [7]. Лібералізація і приватизація в той час дали змогу політикам і бюрократам максимізувати свої приватні інтереси, а потужні фірми змогли захопити й вступити в змову з державними чиновниками для отримання ренти, що призвело до появи терміна «захоплення держави». В останні 10–15 років це поняття використовується для опису набагато ширшого кола країн, включаючи ті, які колись уважалися стійкими демократіями. Коли захоплення держави відбувається в демократичних країнах, це називається «демократичним відступом». У цьому контексті науковий доробок Фазекаса і Тота [8] про захоплення держави на основі аналізу даних про державні закупівлі є особливо інноваційним і вартим уваги. Аналізуючи дані про закупівлі в Угорщині за період із 2009 по 2012 р., автори виявили чітку мережеву структуру, у якій тісно пов'язані корумповані суб'єкти групуються навколо окремих частин держави. Згідно з даними, захоплення держави є усталеною щоденною практикою приблизно у 60% організацій державного сектору в Угорщині.

Необхідно зауважити, що дедалі чіткіше проводиться концептуальне розмежування між захопленням політики, корпоративним захопленням та

захопленням регуляторних органів. ОЕСР визначає захоплення політики як «процес послідовного або неодноразового спрямування рішень у сфері державної політики від суспільних інтересів до інтересів конкретного інтересу або групи» [9]. Слід зазначити, що захоплення політики передбачає захоплення процесу вироблення політики, але при цьому не вказується, хто саме його здійснює. Своєю чергою, корпоративне захоплення стосується великої компанії або групи компаній, але залишає відкритим питання, що саме захоплено. А регуляторне захоплення означає, що регуляторний процес захоплений групою (яка призначена для регулювання) і може бути результатом обертових дверей [5].

Девід-Барретт [7] припускає, що захоплення держави відбувається за допомогою конкретних механізмів у трьох напрямках: вплив на формування законодавства і політики; вплив на реалізацію політики; виведення з ладу інститутів підзвітності. Як приклад процесу:

1) незалежність і спроможність інститутів підзвітності, таких як вищі органи фінансового контролю, є мішенню для корумпованих суб'єктів, вбудованих у державу, щоб підірвати здатність цих інститутів притягувати владу до відповідальності;

2) це досягається за допомогою таких стратегій, як призначення політичних союзників на посади суддів, скорочення бюджету вищих органів фінансового контролю та звільнення прокурорів чи генеральних прокурорів, які кидають виклик чинній еліті;

3) це призводить до послаблення верховенства права через політизацію судових рішень, відволікання прокурорів від переслідування правопорушень і зниження здатності аудиторських установ виявляти порушення [7].

Важливо зазначити, що захоплення держави загалом поглиблює нерівність у державі, формуючи законотворчість та реалізацію політики на користь тих, хто займає найвпливовіші посади. Воно нейтралізує інституції та організації, які покликані стримувати цю владу та виступати голосом менш впливових груп у суспільстві. У довгостроковій перспективі захоплення держави також призводить до «відтоку мізків» і відокремлення еліт від суспільства, що змушує їх жити цілком окремим життям від звичайних людей [10].

Девід-Барретт [7] також підкреслює, як захоплення держави посилює стратифікацію у суспільстві, оскільки групи загарбників надають переваги чітко визначеній групі союзників, часто відповідно до ідентичності, пов'язаної з родом, племенем, етнічною чи регіональною приналежністю.

Інший підхід до розуміння захоплення держави запропонувала Жанін Ведель, яка описує те, що вона називає «тіньовою елітою», котра поєднує офіційні та приватні інтереси, часто не порушуючи закон. За її словами, ця «нова порода влади» користується величезним впливом, щоб спотворювати державну політику [11]. Оскільки дедалі більше державних функцій виконується поза

урядом: у консалтингових фірмах, аналітичних центрах і залах засідань корпоративних рад, з'являються широкі можливості для глибоко антидемократичних форм прийняття рішень, які ставлять на перше місце вузьке коло приватних інтересів.

Сучасні дослідження також звертають увагу на дискримінаційні аспекти корупції, яка може поглиблювати існуючі соціальні нерівності. Наприклад, жінки та меншини часто стикаються з більш високими ризиками корупційного тиску та вимагання хабарів. Це призводить до того, що корупція має різні наслідки для різних груп населення, посилюючи соціальну несправедливість.

Значний внесок у розуміння корупції роблять інновації у методах її вимірювання та дослідження. Використання нових технологій, таких як штучний інтелект, дає змогу ефективніше виявляти та аналізувати корупційні ризики. Це створює нові можливості для боротьби з корупцією, покращуючи прозорість та підзвітність у державному та приватному секторах.

Перелік використаних джерел:

1. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2020. 481 с.
2. Гвоздецький В. Г. Організаційно-правові засади запобігання і протидії корупції в Україні : монографія. Київ : Леся, 2011. 592 с.
3. Mungiu-Pippidi, A. et al. 2011. Contextual choices in fighting corruption: Lessons learned. Norad.
4. Heywood, P. M. 2016. Rethinking corruption: Hocus pocus, locus and focus. Slavonic and East European Review.
5. International Consortium of Investigative Journalists (ICIJ). No date. Offshore Leaks Database.
6. Cooley, A. and Sharman, J. C. 2017. Transnational corruption and the globalized individual. Perspectives on Politics.
7. David-Barret, E. 2023. State capture and development: a conceptual framework. Journal of International Relations and Development.
8. Fazekas, M. and Tóth, I., J. 2016. From corruption to state capture: A new analytical framework with empirical applications from Hungary. Political Research Quarterly.
9. OECD 2017. Preventing policy capture: Integrity in public decision making. OECD Governance Reviews.
10. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія. Київ : КНТ, 2008. 368 с.
11. Wedel, J. R. 2011. Beyond conflict of interest: shadow elites and the challenge to democracy and the free market. Polish Sociological Review.

References:

1. Trepak V. M. (2020). Teoretyko-prykladni problemy zapobihannia ta protydii koruptsii v Ukraini : dys. na zdobut. nauk. stupenia dokt. yuryd. nauk : 12.00.08 [Theoretical and applied problems of preventing and countering corruption in Ukraine: dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Legal Sciences: 12.00.08] L. 481 p. [in Ukrainian]

2. Hvozdet'skyi V. H. (2011). *Orhanizatsiino-pravovi zasady zapobihannia i protydii koruptsii v Ukraini : monohrafiia* [Organizational and legal principles of preventing and countering corruption in Ukraine: monograph]. K. : MP «Lesia». 2011. 592 p. [in Ukrainian]
3. Mungiu-Pippidi, A. et al. (2011). *Contextual choices in fighting corruption: Lessons learned*. Norad.
4. Heywood, P. M. (2016). *Rethinking corruption: Hocus pocus, locus and focus*. *Slavonic and East European Review*.
5. International Consortium of Investigative Journalists (ICIJ). (No date). *Offshore Leaks Database*.
6. Cooley, A. and Sharman, J. C. (2017). *Transnational corruption and the globalized individual. Perspectives on Politics*.
7. David-Barret, E. (2023). *State capture and development: a conceptual framework*. *Journal of International Relations and Development*.
8. Fazekas, M. and Tóth, I., J. (2016). *From corruption to state capture: A new analytical framework with empirical applications from Hungary*. *Political Research Quarterly*.
9. OECD (2017). *Preventing policy capture: Integrity in public decision making*. *OECD Governance Reviews*.
10. Nevmerzhytskyi Ye. V. (2008). *Koruptsiia v Ukraini: prychny, naslidky, mekhanizmy protydii: monohrafiia* [Corruption in Ukraine: causes, consequences, countermeasures: monograph]. K.: KNT. 368 p. [in Ukrainian]
11. Wedel, J. R. (2011). *Beyond conflict of interest: shadow elites and the challenge to democracy and the free market*. *Polish Sociological Review*.

Махмурова-Дишлюк Олена Петрівна, кандидат юридичних наук, докторант Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID ID: 0000-0002-0969-8797

ДОСВІД ГРУЗІЇ ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВІЙН ТА ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

EXPERIENCE OF GEORGIA REGARDING ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING THE RIGHTS, FREEDOMS AND LEGAL INTERESTS OF CITIZENS IN THE CONDITIONS OF WARS AND MILITARY CONFLICTS

Анотація. У статті розкрито позитивний досвід Грузії щодо адміністративно-правового забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах війн та воєнних конфліктів. Актуалізовано, що Грузія має повчальний для України успішний досвід законодавчого та адміністративно-правового регулювання захисту прав на житло переміщених осіб. Законодавчі положення, розпорядча та виконавча діяльність грузинських адміністративних органів спрямовані на надання належного житла тимчасово переміщеним особам та їхній інтеграції у суспільство. Державна стратегія щодо внутрішньо переміщених осіб та План заходів щодо їх реалізації ухвалені урядом у 2007 р. та 2008 р. після російської агресії. Ці документи базуються на пріоритетах, визначених ООН та Світовим банком, а також на результативному аналізі потреб внутрішньо переміщених осіб. Згідно із законодавством Грузії, переселенцям надається житло на тривалий строк, і вони не підлягають виселенню з житлових приміщень, які не належать їм на праві власності. Окрім того, визначено, що житлова територія, що перебуває у правовому володінні переміщеної особи, має бути безпечною, здоровою та санітарно придатною. Компетентні адміністративні органи мають гарантувати, що кожна внутрішньо переміщена особа має належне житло, а саме проживання в безпечних умовах. Із метою поліпшення умов проживання переселенців виділяються значні державні та донорські кошти, що забезпечує реконструкцію існуючих приміщень, переселення власників у власні побудовані за публічні кошти будинки та стимулювання їх переселення у регіони Грузії, що розвиваються. Для виконання цих проєктів були використані як державні фінанси, так і кошти місцевих фондів розвитку, а також підтримка міжнародних гуманітарних агентств та програм Європейського Союзу. Заходи спрямовані на стабілізацію та інтеграцію переміщеного населення та служать як приклад ефективного вирішення проблем, пов'язаних із захистом прав на житло в умовах конфлікту та переміщень.

Ключові слова: адміністративний орган, вирішення проблем, гарантії, ефективність, житло, законодавство, інтеграція, права на житло, розпорядча та виконавча діяльність, стабілізація, тимчасово переміщені особи.

Abstract. The article reveals the positive experience of Georgia regarding the administrative and legal support of the rights, freedoms, and legitimate interests of citizens in conditions of wars and military conflicts. It is highlighted that Georgia has an instructive and successful experience for Ukraine in the legislative and administrative-legal regulation of the protection of the housing

rights of displaced persons. Legislative provisions, regulatory and executive activities of Georgian administrative bodies are aimed at providing adequate housing for temporarily displaced persons and their integration into society. The state strategy regarding internally displaced persons and the Action Plan for its implementation were last adopted by the government in 2007 and updated in 2008 following the Russian aggression. These documents are based on the priorities set by the UN and the World Bank, as well as on an effective analysis of the needs of internally displaced persons. According to Georgian legislation, displaced persons are provided with long-term housing and are not subject to eviction from residential premises that do not belong to them by right of ownership. Furthermore, it is specified that the housing area legally occupied by a displaced person must be safe, healthy, and sanitary. Competent administrative bodies must ensure that every internally displaced person has adequate housing, i.e., living in safe conditions. Significant state and donor funds are allocated to improve the living conditions of displaced persons. This ensures the reconstruction of existing premises, resettlement of owners into their newly built houses funded by public money, and stimulation of their relocation to developing regions of Georgia. For the implementation of these projects, both state finances and local development funds were used, along with support from international humanitarian agencies and European Union programs. The measures are aimed at stabilizing and integrating the displaced population and serve as an example of effectively addressing issues related to the protection of housing rights in the context of conflict and displacement.

Key words: administrative body, effectiveness, guarantees, housing rights, housing, integration, legislation, problem solving, regulatory and executive activities, stabilization, temporarily displaced persons.

Актуальність для України позитивного досвіду адміністративно-правового забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах війн та воєнних конфліктів на прикладі Грузії є нині надзвичайно важливою. На жаль, грузинський народ має вагомий досвід у цій сфері, який, зокрема, може стати в нагоді для українських державних структур у вирішенні проблем внутрішньо переміщених осіб, котрі постраждали внаслідок військових конфліктів та агресії. Державні стратегії, плани заходів та законодавчі ініціативи, що впроваджувалися у Грузії, демонструють ефективність комплексного підходу до захисту житлових прав переміщених осіб, забезпечення їхньої безпеки, здоров'я та інтеграції в суспільство.

Для України, яка зараз стикається з викликами, пов'язаними з повномасштабною російською військовою агресією, важливим є впровадження подібних підходів. Це включає активну участь держави у створенні та реалізації програм, спрямованих на надання довгострокового житла, забезпечення належних умов життя та інтеграції переміщених осіб. Залучення міжнародного фінансування та співпраці також є ключовим аспектом, що може значно підвищити ефективність реалізації цих програм.

На проблеми адміністративно-правового забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах війни звертали увагу вітчизняні та зарубіжні вчені: М. Алексійчук, Н. Армаш, В. Бібік, В. Біла, С. Бескоровайний, Ю. Бисага, Я. Букреєв, А. Вишневський, В. Галуцько, І. Глобенко, П. Діхтієвський, Т. Доцюк, Д. Дезіре Адіб, М. Доненко, О. Дострі, І. Дзюба. Я. Журавель, В. Колпаков,

Т. Короткий, М. Кравцова, О. Кузьменко, О. Куракін, С. Кучевська, М. Елран, В. Іванченко, О. Романова, В. Зьолка, О. Осауленко, С. Марущено, Д. Міл-Ман, А. Михайлов, І. Підберезних, О. Правоторова, Ю. Радковець, Є. Руденко, О. Савинець, Т. Сандерс, С. Сірій, О. Сікорський, Т. Тарахонич, М. Трудолюбов, Г. Шеффер, А. Хамдо, Г. Христова та ін.

Проте вони цю проблематику безпосередньо не аналізували, а зосереджували наукові пошуки на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах. Отже, науковий аналіз та адаптація позитивного досвіду Грузії щодо адміністративно-правового забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах війн та воєнних конфліктів можуть стати важливими кроками для України в удосконаленні своєї політики та практики у цій сфері.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу позитивного досвіду Грузії розкрити важливі для громадян України чинники адміністративно-правового забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах війн та воєнних конфліктів, які влаштувала на її території росія.

У Грузії унаслідок військових конфліктів починаючи з 90-х років ХХ ст. з метою вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб у довгостроковій, стійкій та адаптованій атмосфері було утверджено низку нормативно-правових актів. Серед них постановами уряду Грузії було затверджено Державну стратегію щодо внутрішньо переміщених осіб (постанова Уряду Грузії № 47 від 2 лютого 2007 р.). Постановою № 854 Уряду Грузії від 4 грудня 2008 р. внаслідок агресії російської федерації у серпні 2008 р. затверджено План заходів щодо реалізації державної стратегії щодо внутрішньо переміщених осіб на 2009–2012 рр., що базується на пріоритетних потребах, визначених за результатами спільного аналізу потреб ООН та Світового банку, а також щодо потреб, визначених під час широкомасштабних консультацій. План заходів затверджено Розпорядженням Уряду Грузії № 403 від 28 травня 2009 р. «Про затвердження Плану заходів щодо реалізації державної стратегії щодо внутрішньо переміщених осіб – внутрішньо переміщених осіб на 2009–2012 роки» [1].

За даними Міністерства внутрішньо переміщених осіб, розселення та біженців з окупованих територій Грузії, 277 403 особи зареєстровані як переселенці. Права ВПО та обов'язки держави щодо них значною мірою відображені в Законі Грузії «Про внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій Грузії – внутрішньо переміщених осіб». Зазначеним Законом визначено підстави для надання та припинення статусу внутрішньо переміщених осіб та призупинення виплати допомоги внутрішньо переміщеним особам [2].

У Грузії зареєстровано 277 тис громадян як внутрішньо переміщених осіб унаслідок збройних конфліктів від початку 90-х років ХХ ст. та російсько-грузинської війни 2008 р. Відповідно, адміністративні органи мають вагомий досвід адміністративно-правового забезпечення прав і законних інтересів внутрішньо

переміщених осіб, які стали жертвами збройних конфліктів. Для вирішення проблем цієї категорії громадян парламент та уряд Грузії ухвалили низку нормативно-правових актів, серед них – Закон Грузії «Про внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій Грузії – внутрішньо переміщених осіб», Державна стратегія щодо внутрішньо переміщених осіб та План заходів щодо їх реалізації, останні ухвалені урядом у 2007 р. та 2008 р. після російської агресії. Ці документи базуються на пріоритетах, визначених ООН та Світовим банком, а також на результативному аналізі потреб внутрішньо переміщених осіб.

Під час військової агресії росії проти Грузії, яка розширилися як за інтенсивністю, так і за географічним масштабом у 2008 р, неодноразово лунали міжнародні заклики до політичного вирішення конфлікту, щоб відновити ситуацію, яка панувала до 6 серпня 2008 р. Багато хто в Раді Безпеки підтримав ініціативи Франції, яка тоді головувала в Європейському Союзі, а також міжнародні посередницькі зусилля. 11 серпня 2008 р. Рада Безпеки ООН провела засідання у відповідь на запит Грузії. Тим часом президент Франції виступив посередником в укладенні угоди із шести пунктів, щоб послабити конфлікт між Росією та Грузією та припинити бойові дії. Після переговорів 12 серпня 2008 р. президент росії та президент Грузії М. Саакашвілі погодили план. Шість принципів угоди: відсутність застосування сили; остаточне припинення (всіх) бойових дій; вільний доступ до гуманітарної допомоги; виведення грузинських сил до місць постійної/звичайної дислокації; відведення російських збройних сил до лінії (ліній), що передувала початку бойових дій; відкриття міжнародних дискусій щодо тривалої безпеки для Абхазії та Південної Осетії (щодо модальностей безпеки та стабільності в Абхазії та Південній Осетії) [3].

Узгоджений текст був представлений міністрам закордонних справ ЄС на позачерговому засіданні Європейської Ради 1 серпня 2008 р. На той час Грузія стверджувала, що вже повністю дотримується угоди про припинення вогню, але росія продовжувала свою окупацію. Росія, зі свого боку, стверджувала, що виконує свої зобов'язання відповідно до угоди із шести пунктів, але не змогла вивести свої війська, доки Грузія не виконає свої зобов'язання, включаючи повернення грузинських військ у місця постійної дислокації. Проект резолюції із закликом до дотримання угоди був розповсюджений Францією та отримав підтримку більшості членів Ради Безпеки. Однак росія виступила проти виділення окремих елементів плану із шести пунктів (заклик до росії вивести війська), тому жодних дій щодо проекту прийнято не було. Росія так і не вивела свої війська, як було домовлено, і навіть просунулася далі в долину Ахалгорі після укладення угоди, тим самим установивши контроль над усією територією Абхазії та колишньої Південно-Осетинської Автономної області. Натомість 26 серпня росія визнала незалежність Абхазії та Південної Осетії у світлі, згідно

з російським наративом, сепаратистів із Південної Осетії та Абхазії. Відтоді російські війська були розміщені у цих регіонах [4].

Отже, після повномасштабної російської агресії в Грузію у 2008 р. міжнародна спільнота взяла на себе важливі заходи з метою припинення конфлікту, відновлення миру та захисту прав і законних інтересів громадян Грузії. Запит Грузії до Ради Безпеки ООН викликав проведення засідання 11 серпня 2008 р., під час якого президент Франції, що очолювала Європейський Союз, виступила як посередник у вирішенні конфлікту. У результаті цього посередництва було досягнуто угоду з шести пунктів, яка передбачала припинення вогню, виведення військ та відновлення гуманітарного доступу. Незважаючи на те що Грузія забезпечила повне дотримання угоди, росія продовжувала окупацію та відмовлялася вивести свої війська. Резолюція, що закликала до дотримання угоди, отримала підтримку більшості членів Ради Безпеки, але росія, як завжди, скористалася своїм правом вето і виступила проти звільнення окупованих територій Грузії. Після ухвалення рішень росія не тільки не виконала угоду, а й, розширивши свій контроль над територіями Абхазії та Південної Осетії, визнала їхню «незалежність», а її війська залишилися у цих регіонах, ускладнюючи ситуацію в регіоні.

Військові дії та тимчасова окупація росією значних територій Грузії призвели до того, що проблема переміщеного населення з окупованих територій є одним із найважливіших викликів для країни, над яким публічна влада активно працює протягом багатьох років.

Захист прав та законних інтересів тимчасово переміщеного є однією з важливих функцій служби правової допомоги. Служба правової допомоги Грузії надає безкоштовні юридичні консультації внутрішньо переміщеним особам щодо захисту їхніх прав. Вони можуть скористатися ними як особистими, так і телефонними/онлайн-консультаціями [5]. Вона надає безоплатні правові послуги щодо захисту прав, якщо: призначення адвоката вимагає неплатоспроможна внутрішньо переміщена особа, чії права визначено Законом «Про внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій Грузії». Метою цього закону є створення правових механізмів, які: забезпечують захист прав переміщеної особи протягом періоду переміщення; сприяють інтеграції переміщеної особи за місцем її реєстрації; допомагають у вирішенні проблем внутрішньо переміщеним особам. Не допускається будь-яка дискримінація переміщених осіб у здійсненні їхніх прав і свобод на підставі того, що вони є внутрішньо переміщеними особами, а також за ознаками раси, кольору шкіри, мови, статі, віросповідання, політичних та інших переконань, національної, етнічної та соціальної приналежності, походження, майнового стану [6].

Переміщена особа – це громадянин Грузії або особа без громадянства зі статусом у Грузії, який був змушений залишити своє постійне місце проживання через загрозу окупації території іноземною державою, агресію, збройний

конфлікт, загальне насильство та/або масове порушення прав людини, життя, здоров'я чи свободи його чи члена його сім'ї та/або з огляду на викладене неможливо повернути його на постійне місце проживання. Із заявою про надання такого статусу особа звертається до Міністерства у справах внутрішньо переміщених осіб або до його територіального органу [7].

Отже, проблема переміщеного населення з окупованих територій Грузії є однією з важливих соціально-правових проблем, що виникла внаслідок військових дій та тимчасової окупації російськими силами значних територій країни. Ця ситуація стала викликом для грузинської влади, яка вживає активних заходів для захисту прав і законних інтересів тимчасово переміщених осіб. Служба правової допомоги Грузії відіграє ключову роль у цьому контексті, надаючи безкоштовні юридичні консультації внутрішньо переміщеним особам. Зокрема, ця служба допомагає вирішувати питання, пов'язані із захистом прав осіб, неплатоспроможних внутрішньо переміщених осіб, які можуть скористатися юридичними консультаціями особисто чи віддалено. Законодавство, зокрема Закон «Про внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій Грузії», визначає підстави для надання статусу внутрішньо переміщених осіб та встановлює механізми захисту їхніх прав протягом періоду переміщення. Забороняється будь-яка дискримінація на підставі різних ознак, таких як раса, колір шкіри, мова, стать, віросповідання та ін. Особливий статус визнається тим, хто був змушений залишити своє постійне місце проживання через загрозу окупації, агресії, збройного конфлікту чи порушення прав людини. Заяви на отримання статусу внутрішньо переміщеної особи розглядаються Міністерством у справах внутрішньо переміщених осіб або його територіальними органами.

Наглядними для України є законодавчі положення, розпорядча та виконавча діяльність грузинських адміністративних органів щодо захисту прав на житло переміщеної особи, згідно з якими: надання переселенцю житла на тривалий строк, переселенець не підлягає виселенню з житлового приміщення, яке йому належить на праві власності; житловою територією, що перебуває у правовому володінні переміщеної особи та його сім'ї, є територія, куди переселена особа була вселена державою, факт якої був зафіксований у базі даних як компактний (організований) переміщений засіб розміщення, у якому міністерство відшкодовує витрати на адміністративні, побутові та комунальні (включаючи спожиту електроенергію) послуги відповідно до річного державного бюджету та який був державною чи приватною власністю. У будь-яких випадках компетентний адміністративний орган (міністерство) забезпечує, щоб кожна внутрішньо переміщена особа була забезпечена належним житлом; переселення переміщеної особи повинно здійснюватися в задовільних умовах із погляду безпеки, здоров'я та санітарії, а право на повагу до єдності сім'ї переміщеної особи має бути захищене. Виселення переселенця можливе лише за умови звернення власника до

Міністерства у справах внутрішньо переміщених осіб про зняття з реєстрації переселенця, зареєстрованого у належному йому житловому приміщенні [8].

Одним із прикладів є Постанова Уряду Грузії від 11 листопада 2011 р. № 2198 «Про заходи, які необхідно здійснити для покращення умов проживання переселенців». Міністерством у справах внутрішньо переміщених осіб, переселення та біженців з окупованих територій Грузії було виділено 50 тис ларі з асигнувань, виділених йому Законом Грузії «Про Державний бюджет Грузії на 2011 рік» для будівництва компактного розселення внутрішньо переміщених осіб у село Бакурціхе, муніципалітет Гурджаані, на розроблення проєктних, експертних та будівельних робіт [9].

У комплексі з іншими заходами це дало можливість: здійснити невідкладне тимчасове розселення внутрішньо переміщених осіб; забезпечити їхній легальний статус; відремонтувати всі існуючі заклади компактного тимчасового розміщення; переселити тимчасово переміщених осіб у власні будинки замість тимчасових притулків (до 25 тис сімей); стимулювати переселення тимчасово переміщених осіб до регіонів Грузії, які активно розвиваються, таких як Поті, Батумі, Цхалтубо та Анаклія, у тому числі в столицю держави Тбілісі. Для цього крім державних фінансів було використано публічні фонди муніципального розвитку та міжнародних гуманітарних агентств і неурядових організацій під керівництвом Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Значна частина фінансування цих проєктів була виділена в рамках програми ЄС як інструмент стабільності європейської спільноти [10].

Отже, Грузія має повчальний для України успішний досвід законодавчого та адміністративно-правового регулювання захисту прав на житло переміщених осіб. Законодавчі положення, розпорядча й виконавча діяльність грузинських адміністративних органів спрямована на надання належного житла тимчасово переміщеним особам та їхній інтеграції у суспільство. Згідно із законодавством Грузії, переселенцям надається житло на тривалий строк, і вони не підлягають виселенню з житлових приміщень, які не належать їм на праві власності. Окрім того, визначено, що житлова територія, що перебуває у правовому володінні переміщеної особи, має бути безпечною, здоровою та санітарно придатною. Компетентні адміністративні органи мають гарантувати, що кожна внутрішньо переміщена особа має належне житло, а саме проживання в безпечних умовах. Із метою поліпшення умов проживання переселенців виділяються значні державні та донорські кошти, що забезпечує реконструкцію існуючих приміщень, переселення власників у власні побудовані за публічні кошти будинки та стимулювання їх переселення в регіони Грузії, що розвиваються. Для виконання цих проєктів використано як державні фінанси, так і кошти місцевих фондів розвитку, а також підтримку міжнародних гуманітарних агентств та програм Європейського Союзу. Заходи спрямовані на стабілізацію та інтеграцію переміщеного

населення та служать прикладом ефективного вирішення проблем, пов'язаних із захистом прав на житло в умовах конфлікту та переміщень.

Перелік використаних джерел:

1. გეგმის რეალიზების შემდეგ სტრატეგიის შემუშავება – VPO 2009-2012 წლის ოქტომბერში. *MATSNE*. 2010. <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/2254098?publication=0>
2. დევნილთა სტატისტიკა სტატუსის ჩამორთმევის, შეწყვეტისა და შემოსავლების მიხედვით. *IDFI*. 2018. https://idfi.ge/ge/idps_in_georgia_statistics
3. Dickinson P. The 2008 Russo-Georgian War: Putin's green light. *ATLANTICCOUNCIL*. 2021. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-2008-russo-georgian-war-putins-green-light/>
4. Dickinson P. The 2008 Russo-Georgian War: Putin's green light. *ATLANTICCOUNCIL*. 2021. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-2008-russo-georgian-war-putins-green-light/>
5. საქართველოს კანონი. საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა – დევნილთა შესახებ. *Matsne*. 2022. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2244506?publication=7>
6. საქართველოს კანონი. საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა – დევნილთა შესახებ. *Matsne*. 2022. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2244506?publication=7>
7. დევნილთა უფლებები. *LEGALAID*. <https://legalaidservice.com/ka/services/184/%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98>
8. საქართველოს კანონი. საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა – დევნილთა შესახებ. *Faolex*. 2023. <https://faolex.fao.org/docs/pdf/geo205254.pdf>
9. საქართველოს 2011 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის შესახებ. საქართველოს კანონი. *MATSNE*. 2023. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1156814?publication=4>
10. პრეზიდენტის ყოველწლიური ანგარიშის ფაქტების შემოწმება: იძულებით გადაადგილებული პირები. *TRANSPARENCY*. 2011. <https://www.transparency.ge/ge/blog/%E1%83%92%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98>

References:

1. MATSNE (2010). გეგმის რეალიზების შემდეგ სტრატეგიის შემუშავება – VPO 2009-2012 წლის ოქტომბერში [After the implementation of the plan, strategy development – VPO 2009-2012 in October]. <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/2254098?publication=0> [in Georgian]
2. IDFI. (2018). დევნილთა სტატისტიკა სტატუსის ჩამორთმევის, შეწყვეტისა და შემოსავლების მიხედვით [Statistics of IDPs by deprivation of status, termination and income]. https://idfi.ge/ge/idps_in_georgia_statistics [in Georgian]
3. Dickinson P. (2021). The 2008 Russo-Georgian War: Putin's green light. *ATLANTICCOUNCIL*. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-2008-russo-georgian-war-putins-green-light/>
4. Dickinson P. (2021). The 2008 Russo-Georgian War: Putin's green light. *ATLANTICCOUNCIL*. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-2008-russo-georgian-war-putins-green-light/>
5. MATSNE (2022). საქართველოს კანონი. საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა – დევნილთა შესახებ [Law of Georgia. About internally displaced persons from the occupied territories of Georgia]. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2244506?publication=7> [in Georgian]

6. MATSNE (2022). საქართველოს კანონი. საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა – დევნილთა შესახებ [Law of Georgia. About internally displaced persons from the occupied territories of Georgia]. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2244506?publication=7> [in Georgian]

7. LEGAL AID დევნილთა უფლებები [Rights of IDP]. <https://legalaid.ge/ka/services/184/%1%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98> [in Georgian]

8. Faolex (2023). საქართველოს კანონი. საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა – დევნილთა შესახებ [Law of Georgia. About internally displaced persons from the occupied territories of Georgia]. <https://faolex.fao.org/docs/pdf/geo205254.pdf> [in Georgian]

9. MATSNE (2023). საქართველოს 2011 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის შესახებ. საქართველოს კანონი [About the 2011 state budget of Georgia. Law of Georgia]. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1156814?publication=4> [in Georgian]

10. TRANSPARENCY. (2011). პრეზიდენტის ყოველწლიური ანგარიშის ფაქტების შემოწმება: იძულებით გადაადგილებული პირები [Fact-checking of the President's Annual Report: Internally Displaced Persons]. <https://www.transparency.ge/ge/blog/%93%E1%83%92%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98> [in Georgian]

Розумний Сергій Михайлович, директор
Дніпропетровського науково-дослідного інституту
судових експертиз Міністерства юстиції України
ORCID ID: 0009-0002-0711-1443

МІСЦЕ ЦИФРОВИХ СЛІДІВ У КЛАСИФІКАЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

THE PLACE OF DIGITAL TRACES IN CLASSIFICATION AND THE POSSIBILITY OF THEIR FORENSIC INVESTIGATION

Анотація. У статті на основі аналізу думок науковців та правоохоронної практики розглянуто класифікацію слідів у криміналістиці. Першу групу становлять матеріальні сліди, що традиційно поділяються на сліди-предмети, сліди-речовини та сліди-відображення. Сліди у пам'яті людини становлять другу групу так званих ідеальних слідів. Наголошено, що сліди пам'яті у вигляді суб'єктивних образів можуть належати тільки їх носію – людині, вони недоступні для стороннього спостереження, їх не можна бачити або фіксувати чи вилучати за допомогою технічних засобів. Перетворити їх на джерела доказів для використання під час доказування можливо лише в процесі проведення вербальних слідчих (розшукових) дій. Зосереджено увагу на тому, що отримання доказової інформації здійснюється шляхом виявлення та дослідження матеріальних об'єктів і слідів, що несуть у собі інформацію про подію злочину, а також шляхом отримання інформації про подію злочину від людей, які були безпосередніми його учасниками, тобто від свідків, очевидців. Така інформація отримується слідчим під час допиту, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, як правило, у вербальній формі.

Зроблено висновок, що зі збільшенням кількості кримінальних правопорушень, які вчиняються з використанням комп'ютерних технологій, у криміналістиці з'явився третій вид слідів, який не відноситься ні до ідеальних, ані до матеріальних слідів. Виділення цифрових слідів в окрему групу обґрунтовано аналізом їхніх властивостей, якими є відсутність нерозривного зв'язку з матеріальним носієм та можливість перенесення у просторі зі створенням їхніх копій та моментальним знищенням таких слідів.

Зосереджено увагу на тому, що дослідження цифрових слідів неможливо проводити без використання спеціальних знань, які застосовуються у кримінальному провадженні у формі залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій та проведення експертизи. Дослідження цифрових слідів починається на початковому етапі розслідування під час огляду, за результатами якого вилучаються матеріальні носії інформації, що у подальшому підлягають експертному дослідженню. Основними експертизами, що призначаються з метою дослідження цифрових (електронних) слідів, є експертиза комп'ютерної техніки та програмних продуктів та експертиза електронних комунікацій.

Ключові слова: кримінальне провадження, розслідування, матеріальні сліди, ідеальні сліди, цифрові (електронні) сліди, слідчі (розшукові) дії, спеціальні знання, експертиза, експерт, спеціаліст.

Abstract. In the article, based on the analysis of the opinions of scientists and law enforcement practice, the classification of traces in criminology is considered. The first group consists of material traces, which are traditionally divided into traces-objects, traces-substances and traces-reflections. Traces in human memory constitute the second group of traces, called ideal. It is emphasized that the

traces of memory in the form of subjective images can belong only to their bearer – a person, they are not accessible to external observation, they cannot be seen or fixed or removed using technical means. It is possible to turn them into sources of evidence for use in proving only during verbal investigative (search) actions. Attention is focused on the fact that obtaining evidentiary information is carried out by identifying and researching material objects and traces that carry information about the crime event, as well as by obtaining information about the crime event from people who were its direct participants, that is, from witnesses, eyewitnesses. Such information is obtained by the investigator during interrogation, presentation for identification, investigative experiment, as a rule, in verbal form.

It was concluded that with the increase in the number of criminal offenses committed with the use of computer technologies, a third type of traces appeared in criminology, which does not belong to either ideal or material traces. The separation of their digital traces into a separate group is justified by the analysis of their properties, which are the absence of an inseparable connection with the material medium and the possibility of transferring them in space with the creation of their copies and instant destruction of such traces.

Attention is focused on the fact that the research of digital traces cannot be carried out without the use of special knowledge that is used in criminal proceedings in the form of the involvement of specialists in conducting investigative (search) actions and conducting expertise. The investigation of digital traces begins at the initial stage of the investigation during the inspection, based on the results of which material carriers of information are removed, which are subsequently subject to expert investigation. The main examinations appointed for the purpose of investigating digital (electronic) traces are: examination of computer equipment and software products and examination of electronic communications.

Key words: criminal proceedings, investigation, material traces, ideal traces, digital (electronic) traces, investigative (search) actions, special knowledge, expertise, expert, specialist.

Незважаючи на зусилля правоохоронних органів, злочинність сьогодні вдосконалюється, усе більше розвиваються її організовані форми, з'являються нові види злочинів, удосконалюються способи та засоби їх учинення. При цьому використовуються новітні технології та сучасні технічні засоби, у тому числі комп'ютерна техніка та програмне забезпечення. Позитивні тенденції розвитку у сучасному суспільстві інноваційних технологій та комп'ютерної техніки зумовили виникнення абсолютно нового негативного явища, а саме так званої комп'ютерної, або кіберзлочинності. Кримінальні правопорушення у сфері комп'ютерних технологій характеризуються високою латентністю, зумовленою складністю їх виявлення та розслідування.

У криміналістиці існує кореляційна залежність між способом учинення злочину та слідами, що залишаються після застосування тих чи інших знарядь. Зважаючи на комп'ютеризацію злочинності, збільшення кількості кримінальних правопорушень, що вчиняються у кіберпросторі, відбувається трансформація слідів злочину, виникають їхні нові види. Зокрема, йдеться про віртуальні, або цифрові (електронні), сліди, властиві даним злочинам, що за своїми властивостями можуть зникнути або бути знищені миттєво, при цьому, як правило, дуже складно встановити точку доступу або комп'ютер, із використанням якого було здійснено неправомірний доступ до тієї чи іншої мережі.

Сьогодні дослідженню цифрових слідів приділяється значна увага науковцями, однак і досі існують дискусії щодо самого визначення цифрових слідів, їхнього місця у загальній класифікації слідів, недостатньо розроблені методи та засоби їх виявлення, вилучення і дослідження, залишаються невирішеними питання нормативно-правової регламентації дій із цифровими слідами тощо. Тому актуальність питань, досліджуваних у даній статті, не викликає сумнівів.

Методи дослідження вибрано та використано у статті з урахуванням мети, якою є визначення цифрових слідів і можливостей їх дослідження. Методологічну основу становить сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання. Методи було використано у взаємозв'язку, що сприяло забезпеченню всебічності, повноти й об'єктивності дослідження, несуперечливості та коректності висновків. За допомогою законів та категорій діалектики визначено сутність цифрових слідів, динаміку їх утворення та розвиток уявлення про їхнє місце у системі класифікації слідів. Методи формальної логіки: аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування було використано під час формування основних властивостей та характеристик цифрових слідів, формулювання проміжних умовиводів та кінцевих висновків. Метод порівняння використано під час вивчення спільних та відмінних властивостей різного роду слідів, догматичний – для тлумачення, уточнення, системно-структурний – під час групування окремих видів слідів. Статистичні та соціологічні методи було використано під час узагальнення результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень, результатів опитування слідчих, спеціалістів та експертів, а також під час аналізу та узагальнення статистичних даних.

У сучасній криміналістиці поняття слідів розглядається за декількома аспектами, зокрема у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні слід є результатом будь-якої зміни матеріального середовища, первинної обстановки після вчинення кримінального правопорушення: матеріально-фіксовані зміни одного об'єкта під впливом іншого; зникнення чи поява тих чи інших предметів, порушення первинного положення, стану різних об'єктів (наприклад, осколки розбитого скла, залишені злочинцем власні речі на місці події), їх місцезнаходження. Сліди в широкому розумінні охоплюють: комплекси елементів, властивих певним подіям (сліди пожежі, дорожньо-транспортної події тощо); зміни обстановки (зникнення або поява предметів, зміна їх місця розташування); зміну вигляду або стану предмета (зламаний замок, розбитий посуд, розтрощені меблі). Слідами у вузькому розумінні є матеріально-фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому. Такі сліди, або сліди-відображення, виникають під час взаємодії двох об'єктів і мають достатньо широке розповсюдження: сліди рук, ніг, інших частин тіла людини (наприклад, зубів, вух), взуття, предметів одягу, знарядь та інструментів, транспортних засобів тощо [1, с. 163; 2, с. 95, 3, с. 142; 4, с. 85].

Щодо класифікації слідів у широкому розумінні, то найбільш загальноприйнятим та розповсюдженим вважається їх поділ на сліди-предмети, сліди-речовини та сліди-відображення [5, с. 103]. Сліди-предмети будуть носіями інформації про їхні стан, властивості, зміни, що відбулися в них. Також сліди-предмети можуть бути носіями інформації про особу, яка ними володіла: звички, схильності, приналежність до певної професії, характер. Вилучені сліди-предмети можуть становити зміст криміналістичних обліків. Дослідженням слідів-речовин можна визначити їхній біологічний чи хімічний склад, умови виникнення їх на місці події, а звідси й дії правопорушників під час учинення злочину, наприклад напрямок руху людини чи транспортного засобу. Сліди-речовини біологічного походження містять інформацію про людину: групу крові, фізичний стан, можливі захворювання, а головне – генетичний код людини. Сліди-речовини можна поділити на: занесені на місце події (встановлення місця їх початкової локалізації дасть змогу визначити, звідки було перенесено речовину, а звідси, де раніше був правопорушник, тощо); ті, що виникли на місці пригоди внаслідок певних дій, наприклад сліди крові після нападу, бійки; уламки скла під час взаємодії кулі з перешкодою; в) ті, що були унесені з місця вчинення правопорушення; г) такі, що залишилися внаслідок транспортування або зберігання об'єктів [6, с. 352]. Сліди-відображення містять інформацію щодо самих слідів, предметів, що вступали з ними у взаємодію, та про механізм самої взаємодії. Інформація, що відображається у слідах, залежить від багатьох чинників, а саме: матеріалу об'єктів взаємодії, їхніх форми, природи, напряму та сили взаємодії та ін. Сліди-відображення порівняно з іншими більш інформативні, але для отримання цієї інформації потрібно витратити значно більше часу та зусиль, а також використовувати більш складні та новітні засоби і методи. Під час розслідування сліди-відображення вилучаються за можливості з предметом, на якому вони залишені, або виготовляються копії зі слідів із використанням техніко-криміналістичних засобів. Прийоми, засоби та методи вилучення слідів-відображень достатньо описані у підручниках із криміналістики та спеціальній літературі [1–6].

Оскільки кримінальне правопорушення є подією минулого, яку слідчий безпосередньо не спостерігав, його пізнання події здійснюється через виявлення та дослідження відображень елементів механізму злочину в оточуючій обстановці як системи об'єктів та їхніх слідів, що несуть інформацію про подію кримінального правопорушення. Отримання інформації здійснюється шляхом виявлення та дослідження матеріальних об'єктів і слідів, що несуть у собі інформацію про подію злочину, про що зазначалося вище, а також шляхом отримання інформації про подію злочину від людей, які були безпосередніми його учасниками, тобто від свідків, очевидців. Така інформація отримується слідчим під час допиту, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, як правило, у вербальній формі.

Сліди у пам'яті людини становлять другу групу слідів, що отримали назву ідеальних. Хоча, на думку М. В. Салтевського, такі сліди не можна називати ідеальними. «Слід пам'яті – уявний образ становить реальну зміну – реальний слід у матеріальному субстраті головного мозку людини, звідти некоректно називати уявний образ ідеальним слідом», – зазначає науковець [4, с. 324]. Сліди пам'яті у вигляді суб'єктивних образів можуть належати тільки їх носію – людині, вони недоступні для стороннього спостереження, їх не можна бачити або фіксувати чи вилучати за допомогою технічних засобів. Перетворити їх на джерела доказів для використання під час доказування можливо лише у процесі проведення вербальних слідчих (розшукових) дій, зазначених вище.

Розглянемо цифрові сліди та їхні властивості у відношенні до означених вище слідів. Одна з їхніх відмінностей полягає у тому, що їх виникнення не викликає змін у навколишньому середовищі [7, с. 21]. П. Д. Біленчук, Б. В. Романюк, В. С. Цимбалюк зазначають, що комп'ютерні сліди утворюються внаслідок впливу на комп'ютерні дані та пов'язані зі змінами, що відбуваються у самій інформації, порівняно з початковим її станом [8, с. 34].

Розглядаючи кримінальні правопорушення у сфері комп'ютерної інформації, Х. І. Дуда зазначає, що слідова картина комп'ютерних злочинів є дуже специфічною і вимагає розроблення принципово інших методів і засобів порівняно з традиційними. Сліди вчинення даної категорії злочинів рідко залишаються у вигляді видимих змін навколишнього середовища, здебільшого носять інформаційний характер, тобто є тими або іншими змінами в комп'ютерній інформації, що виражається у формі її копіювання, блокування, модифікації, знищення [9, с. 264]. Основними характеристиками цифрових слідів потрібно вважати такі: вони містять інформацію про вчинене кримінальне правопорушення, що міститься на матеріальних цифрових пристроях, і для аналізу цієї інформації необхідні спеціальні криміналістичні знання із застосуванням комп'ютерних технологій. До основних властивостей цифрових слідів належить відсутність нерозривного зв'язку з матеріальним носієм, тобто динамічність – можливість перенесення в просторі зі створенням їхніх копій та моментальним знищенням таких слідів [10, с. 473].

Зважаючи на означене вище, можна визнати, що останнім часом зі збільшенням кількості кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням комп'ютерних технологій, у криміналістиці з'явився третій вид слідів, який не відноситься ні до ідеальних, ані до матеріальних слідів. Аналіз криміналістичної літератури свідчить, що ця група слідів має різні назви: «віртуальні», «інформаційні», «комп'ютерні», «електронні», «цифрові» тощо. М. М. Єфімов, Н. В. Павлова, С. В. Чучко вважають неприпустимим застосування будь-якого з указаних термінів, оскільки вони повністю відображають сутність комп'ютерних злочинів [11, с. 55]. На нашу думку, більш удалим є термін «цифрові

(електронні) сліди», оскільки вони більш за все відображають їхні властивості та сутність.

Зважаючи на властивості цифрових слідів, а саме відсутність їх відображення на матеріальних носіях інформації, існують певні особливості їх дослідження, що неможливо проводити без використання спеціальних знань. Дослідження цифрових слідів починається на початковому етапі розслідування під час проведення огляду. Зазначена слідча (розшукова) дія дає змогу слідчому безпосередньо сприймати обстановку місця події та об'єкти на ньому з метою виявлення слідів правопорушення, з'ясування обставин події, що мають значення для кримінального провадження. Зазначене дає змогу скласти уявлення про механізм учинення злочину, висунути слідчі версії, визначати напрями розслідування. Від своєчасності, невідкладності й якості проведення огляду здебільшого залежить успіх усього розслідування [12, с. 213–214].

Під час проведення огляду місця події як спеціаліста залучають фахівця в галузі комп'ютерної техніки. Уже на підготовчому етапі він допомагає слідчому у підготовці відповідних технічних засобів, таких як: комп'ютерна техніка, що буде використовуватися для зчитування, копіювання та збереження вилученої інформації; різноманітні з'єднуючі кабелі; спеціальне програмне забезпечення, що дає змогу здійснювати експрес-дослідження інформації та її копіювання безпосередньо на місці події. Під час робочого етапу огляду спеціаліст у галузі комп'ютерних технологій проводить дослідження з метою виявлення носіїв інформації, на яких може знаходитися потрібна для слідства: лазерні компакт-диски, флеш-накопичувачі, змінні жорсткі диски тощо. Спеціалісту в галузі комп'ютерних технологій потрібно встановити кількість серверів, комп'ютерів, з'єднаних із сервером, їх кількість у мережі, вид зв'язку, за можливості організувати паралельний огляд з'єднаних у локальну мережу комп'ютерів, у разі відсутності такої можливості – забезпечити їх зупинку та в подальшому проводити огляд за схемою непрацюючого комп'ютера [13, с. 166–168].

На заключній стадії огляду спеціаліст надає рекомендації, які з носіїв інформації можуть слугувати джерелами доказів і які з них підлягають вилученню з урахуванням даних про використання комп'ютера. Такими носіями можуть бути: ноутбуки; планшети; системні блоки комп'ютера з встановленими на них жорсткими дисками; принтери, що мають карти пам'яті; інші компоненти комп'ютера; переносні носії інформації: магнітні диски, флеш-карти, карти пам'яті, карт-рідери тощо. Від кількості носіїв інформації та її якості залежить повнота доказової бази, оскільки вилучені об'єкти в подальшому будуть об'єктами експертного дослідження.

Зупинимося на видах та предметі дослідження експертиз, що призначаються для дослідження цифрових слідів, оскільки проведення експертизи є другою важливою формою використання спеціальних знань.

Основною експертизою, об'єктом якої є цифрові сліди, є експертиза комп'ютерної техніки та програмних продуктів. Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, до основних завдань даної експертизи належить установлення: робочого стану комп'ютерно-технічних засобів; обставин, пов'язаних із використанням комп'ютерно-технічних засобів; інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях; відповідності програмних продуктів певним версіям чи вимогам на його розроблення [14]. При цьому на дослідження експерту надається сам комп'ютерний носій, а за потреби – комп'ютерний блок; копії програмного продукту або програмного коду, а також усі можливі носії інформації, зазначені нами вище.

З огляду на різновиди досліджуваних об'єктів судової експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів та особливості завдань, що нею вирішуються, Б. Б. Теплицький відокремлює три підвиди зазначених експертиз: комп'ютерної техніки, що встановлює обставини та факти, пов'язані з функціонуванням та експлуатацією комп'ютерних систем; програмних продуктів, що встановлює факти й обставини, пов'язані з методологічними, апаратними та структурними особливостями розроблення і використання програмного забезпечення; інформаційно-комп'ютерні, що встановлюють факти й обставини, пов'язані з інформаційною обробкою змісту файлових систем, їх відтворення та збереження на комп'ютерних носіях інформації [15, с. 31].

Іншим видом є експертиза електронних комунікацій, що являє собою різновид інженерно-технічних експертиз. Об'єктами експертизи електронних комунікацій є мережі електронних комунікацій та їхні складники, радіоелектронні засоби, радіобладнання, випромінювальні пристрої та інформація, що ними приймається, передається й обробляється. Основними завданнями експертизи електронних комунікацій є визначення характеристик та параметрів мереж електронних комунікацій; установлення фактів та способів передачі (отримання) інформації; установлення фактів та способів доступу до них; визначення технічних чинників якості надання електронних комунікаційних послуг на рівні їх споживання; установлення їх конфігурації та робочого стану; встановлення типу, марки, моделі та інших класифікаційних категорій; дослідження алгоритмів обробки інформації та її захисту [14].

У підсумку можна зазначити, що останнім часом зі збільшенням кількості кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням комп'ютерних технологій, у криміналістиці з'явився третій вид слідів, який не відноситься ні до ідеальних, ані до матеріальних слідів. Виділення цифрових слідів в окрему групу обґрунтовано аналізом їхніх властивостей, якими є відсутність нерозривного зв'язку з матеріальним носієм та можливість перенесення в просторі зі створенням їхніх копій та моментальним знищенням таких слідів. Дослідження цифрових слідів неможливо проводити без використання спеціальних знань, що

застосовуються у кримінальному провадженні у формі залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій та проведення експертизи. Дослідження цифрових слідів починається на початковому етапі розслідування під час огляду, за результатами якого вилучаються матеріальні носії інформації, що у подальшому підлягають експертному дослідженню. Основними експертизами, що призначаються з метою дослідження цифрових (електронних) слідів, є експертиза комп'ютерної техніки та програмних продуктів та експертиза електронних комунікацій.

Перелік використаних джерел:

1. Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук та ін. ; за ред. П. Д. Біленчука. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
2. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика : навчальний посібник ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є.М. Моїсеєва. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 366 с.
3. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський та ін. ; за заг. ред. В. В. Пяковського. 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2020. 752 с.
4. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
5. Криміналістика : підручник / К. О. Чаплинський та ін. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
6. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпро : Ліра ЛТД, 2015. 454 с.
7. Паламарчук Л. П. Розслідування злочинів у сфері використання комп'ютерних технологій : монографія. Київ, 2007. 144 с.
8. Комп'ютерна злочинність : навчальний посібник / П.Д. Біленчук та ін. Київ : Атика, 2002. 240 с.
9. Дуда Х. І. Поняття комп'ютерних слідів злочину. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. Вип. 197. Ч. 1. С. 262–267.
10. Колеснікова І. А. Цифрові сліди: поняття та їх значення при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 472–475.
11. Єфімов М. М., Павлова Н. В., Чучко С. В. Методика розслідування шахрайств, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу Інтернет: теоретичні та праксеологічні засади : монографія. Одеса : Гельветика, 2022. 200 с.
12. Криміналістика : підручник / К. О. Чаплинський та ін. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
13. Протидія злочинам у сфері використання інформаційних технологій : інтегрований навчально-практичний посібник / за ред. д.ю.н., проф. М. В. Карчевського. Севєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2019. 187 с.
14. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз : Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 20.06.2024).
15. Теплицький Б. Б. Актуальні питання призначення експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів під час розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 3(120). С. 28–34.

References:

1. Kriminalistyka (2001). [Criminalistics]: pidruchnyk. [P. D. Bilenchuk, V. K. Lysychenko, N. I. Klymenko ta in.] ; za red. P. D. Bilenchuka. 2-he vyd., vypr. i dop. K. : Atika. 544 p. [in Ukrainian]

2. Kuz'michov, V. S., Prokopenko, H. I. (2001). Kryminalistyka [Criminalistics]: navch. posib.; za zah. red. V. H. Honcharenka ta Ye. M. Moyiseyeva. K. : Yurinkom Inter, 366 p. [in Ukrainian]
3. Kryminalistyka (2020). [Criminalistics]: pidruchnyk. [V. V. Pyaskovs'kyi, Yu. M. Chornous, A. V. Samodin ta in.] ; za zah. red. V. V. Pyaskovs'koho. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kharkiv : Pravo. 752 p. [in Ukrainian]
4. Saltevskyy, M. V. (2005). Kryminalistyka (u suchasnomu vykladі) [Criminalistics (in modern terms)]: Pidruchnyk. K.: Kondor, 588 p. [in Ukrainian].
5. Kryminalistyka (2017). [Criminalistics]: pidruch. dlya stud. vyshch. navch. zakl. / [K. O. Chaplyns'kyi, O. V. Luskatov, I. V. Pyrih, V. M. Pletenets', Yu. A. Chaplyns'ka]. 2-e vyd. pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD. 480 p. [in Ukrainian]
6. Pyrih, I. V. (2015). Teoretyko-prykladni problemy ekspertnoho zabezpechennya dosudovoho rozsliduvannya [Theoretical and applied problems of expert support for pre-trial investigation]: monohraf. Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD. 454 p. [in Ukrainian].
7. Palamarchuk, L. P. (2007). Rozsliduvannya zlochyniv u sferi vykorystannya komp'yuternykh tekhnolohiy [Investigation of crimes in the field of use of computer technologies]: monohrafiya. K. 144 p. [in Ukrainian]
8. Bilenchuk, P. D., Romanyuk, B. V., Tsymbalyuk, V. S. ta in. (2002). Komp'yuterna zlochynnist' [Computer crime]: navchal'nyy posibnyk. K. : Atyka. 240 p. [in Ukrainian]
9. Duda, Kh. I. (2014). Ponyattya komp'yuternykh slidiv zlochynu [The concept of computer crime traces]. Naukovyy visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny. Vyp. 197. CH. 1. P. 262–267. [in Ukrainian]
10. Kolesnikova, I. A. (2023). Tsyfrovi slidy: ponyattya ta yikh znachennya pry rozsliduvanni kryminal'nykh pravoporushen' [Digital traces: concepts and their significance in the investigation of criminal offenses]. Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal. № 10. P. 472–475. [in Ukrainian]
11. Yefimov, M. M., Pavlova, N. V., Chuchko, S. V. (2022). Metodyka rozsliduvannya shakhraystv, pov'yazanykh iz kupivleyu prodazhem tovariv cherez merezhu «Internet»: teoretychni ta prakseolohichni zasady [The method of investigating fraud related to the purchase and sale of goods through the Internet network: theoretical and praxeological principles]: monohrafiya. Odesa: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». 200 p. [in Ukrainian]
12. Kryminalistyka (2017). [Criminalistics]: pidruch. dlya stud. vyshch. navch. zakl. [K. O. Chaplyns'kyi, O. V. Luskatov, I. V. Pyrih, V. M. Pletenets', Yu. A. Chaplyns'ka]. 2-e vyd. pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD. 480 p. [in Ukrainian].
13. Protydiya zlochynam u sferi vykorystannya informatsiynykh tekhnolohiy (2019) [Combating crimes in the field of information technology use]: intehrovanyy navchal'no-praktychnyy posibnyk. kol. avt.; za red. d.yu.n., prof. M. V. Karchevs'koho. Syevyeronets'k: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka. 187 p. [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennya Instruksiyi pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz [On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations]: Nakaz Ministerstva yustytisyi Ukrayiny № 53/5 vid 08.10.1998 r. (application date: 20.06.2024). [in Ukrainian].
15. Teplyts'kyi, B. B. (2021). Aktual'ni pytannya pryznachennya ekspertyzy komp'yuternoyi tekhniky i prohramnykh produktiv pid chas rozsliduvannya zlochyniv u sferi vykorystannya elektronno-obchyslyval'nykh mashyn (komp'yuteriv), system, komp'yuternykh merezh i merezh elektrozv'yazku [Current issues of appointment of examination of computer equipment and software products during the investigation of crimes in the field of use of electronic computing machines (computers), systems, computer networks and telecommunication networks]. Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav. № 3 (120). P. 28–34 [in Ukrainian].

Хамула Дмитро Валентинович, кандидат культурології, старший науковий співробітник лабораторії психологічних, мистецтвознавчих та інших видів досліджень Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України

ORCID ID: 0000-0002-3146-1390

МИСТЕЦТВОЗНАВЧІ АСПЕКТИ РОЗРОБЛЕННЯ МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ПСИХОЛОГО- МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДИТЯЧОЇ ПОРНОГРАФІЇ

ART SCIENTIFIC ASPECTS OF DEVELOPMENT OF THE METHODOLOGY OF COMPLEX PSYCHOLOGICAL AND ART SCIENTIFIC EXPERTISES OF CHILD PORNOGRAPHY

Анотація. Статтю присвячено проблемним мистецтвознавчим темам розроблення методики проведення комплексної психолого-мистецтвознавчої експертизи дитячої порнографії для судових експертів-психологів та експертів-мистецтвознавців. Розглянуто такі важливі теми, як діхотомія утилітарності та не-утилітарності мистецтва, надмірність культури, поняття традиції, естетичність культури і мистецтва, катарсису, принципова відмінність мистецтва від вульгарного контенту, порномистецтва. У мистецтвознавчому дискурсі пропонується визначення порномистецтва та вульгарного контенту з віднесенням до такого зображень, які характеризуються певною недостатністю в естетичному сенсі, відсутністю художньої образності, натуралізмом, превалюванням форми над змістом, деіндивідуалізацією та депсихологізацією образів та іншими ознаками. Розглянуто можливість відношення до порнографічних таких зображень, які вирвані зі свого історико-культурного контексту та перенесені на нове контекстуальне або субкультурне тло, яке є невідповідним до цих перенесених історико-художніх цитат художніх творів минулих епох, та прямо або закамouflьовано натякають на вульгаризований контекст.

Ключові слова: психолого-мистецтвознавча експертиза, дитяча порнографія, мистецтво і порнографія, контекстуальне поле, утилітаризм у культурі, надмірність культури, екологія культури, масова культура.

Abstract. The article is devoted to problematic art-historical topics of developing a methodology for conducting a comprehensive psychological and art-historical examination of child pornography for forensic psychologists and art experts. Such important topics as the dichotomy of utilitarian and non-utilitarian art, the redundancy of culture, the concept of tradition, the aesthetics of culture and art, catharsis, the fundamental difference between art and vulgar content, porn art are considered. In the art historical discourse, a definition of porn art and vulgar content is proposed, classifying as such images that are characterized by a certain deficiency in the aesthetic sense, lack of artistic imagery, naturalism, the predominance of form over content, deindividuation and depsychologization of images and other features. Also considered is the possibility of classifying as pornographic such images that are taken out of their historical and cultural context and transferred to a new contextual or subcultural

background, which does not correspond to these transferred historical and artistic quotations of artistic works of past eras, and directly or camouflagedly hint at a vulgar context.

Key words: psychological and artistic expertise, child pornography, art and pornography, contextual field, utilitarianism in culture, redundancy of culture, ecology of culture, mass culture.

Нині чинні методики мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру є недостатніми у сенсі методологічного розроблення проблематики не тільки порнографії як такої, а передусім є недосконалими у питанні розроблення визначення та ознак дитячої порнографії. У методиках практично відсутній мистецтвознавчий понятійний апарат, повністю не розроблені критерії відмінності елементів порнографії у мистецтві. Методики мають дуже малий обсяг новітніх літературних джерел, причому з акцентом на медичну літературу, з повним ігноруванням суто мистецтвознавчих та інших важливих джерел зі сфери гуманітарних наук, що перетинаються з мистецтвознавством [1; 2]. Тому розроблення алгоритму проведення комплексних психолого-мистецтвознавчих експертиз на основі впроваджуваної орієнтації результатів роботи на вимоги у сфері захисту дітей, яка доповнюється мистецтвознавчими критеріями визначення дитячої порнографії, – особливо важлива проблема сьогодення.

Проведення роботи з визначення мистецтвознавчих критеріїв із віднесення наданих на дослідження об'єктів до дитячої порнографії, а також розроблення методичних рекомендацій із призначення комплексних психолого-мистецтвознавчих експертиз для співробітників судово-слідчих та інших органів на тлі недосконалості існуючих мистецтвознавчих методик є особливо актуальним. Мистецтвознавчий аналіз творчості деяких митців дає змогу виявити ознаки не лише наявності відвертої дитячої порнографії, а й ознаки т. зв. «закамуфльованої» дитячої порнографії.

У деяких публікаціях за темою окремо було розглянуто загальні аспекти проблематики деградації сучасного мистецтва [13, с. 307], середовище якого сприяє зниженню відповідальності митця перед суспільством заради піару. Як наслідок – розквіт дитячої порнографії, особливо у фотомистецтві.

Так, найбільш поширеним прикладом «*закамуфльованої*» дитячої порнографії є використання зображення оголеної дитини віком до 14 років. Безумовно, йдеться не про будь-яку демонстрацію оголеного дитячого тіла, а про ті випадки, коли зображення навмисне еротизується, сексуалізується. Із цією метою використовуються поширені в художній культурі та мають історичну традицію форми демонстрації оголеної натури, а саме її розташування в естетично організованому середовищі. Серед них: традиційні прийоми заповнення тла зображення (кучеряві рослини, квіти, драпірування); класична постановка фігур, яка створює театральність поз, тощо. Основним змістом у цьому разі є чуттєва виразність людського тіла. Це прийнятно для повнолітнього і не припустимо для дитини, психофізіологічний топос якого

вкорінений у культурі дитинства, що природно виключає сферу сексуально-чуттєвої виразності.

Як приклад даних принципів зображень дітей М. Журавльова та Д. Янов наводять світлини мисткинь А. Френкель та Г. Домбровської із зображенням дівчаток, одягнених у білизну з мереживом, які мають покірний вигляд, томні погляди і розташовані у вікторіанському інтер'єрі [3, с. 104–105]. Аналіз зображення дає змогу віднести світлини зазначених авторів та їхню творчість загалом до таких, що межують із дитячою порнографією. Дівчатка тримають у руках великі троянди, які можуть розглядатися у ключі глибинної семантичної системи давніх символів, як знак, який уміщує у собі багато значень, серед яких є і жертвність, і любов, і символ чоловічої енергії, наприклад символ Христа, і т. д.

Слід окремо зауважити: саме спільна робота експерта-психолога та мистецтвознавця може дати змогу найбільш об'єктивно підійти до аналізу *«неоднозначних»* зображень та не допустити випадків помилкової кваліфікації образів як таких, що є дитячою порнографією, або навпаки – випадків занадто лояльного ставлення до образів дітей, які мають відверто сексуальний контекст або навіюють еротичне їх сприйняття. Публічна демонстрація подібних фотосесій, як правило, викликає гучний громадський резонанс, що свідчить про сформованість *«меж дозволеного»* в українському суспільстві [4, с. 688].

Скасування Закону, на якому вибудовувалася мистецтвознавча методика. Закон України «Про захист суспільної моралі», де наводилося поняття порнографії, було скасовано. Нині діє Закон «Про медіа», де поняття порнографії відсутнє. Проте у ст. 36 *«Обмеження щодо змісту інформації»* серед заборон поширення інформації наводиться таке:

«б) порнографічні матеріали, а також матеріали, що заохочують сексуальну експлуатацію та насильство над дітьми, демонструють статеві відносини дітей, використовують образ дітей (візуальний запис образу дітей) у видовищних заходах сексуального чи еротичного характеру» [7].

Творчість деяких сучасних фотоблогерів повністю або частково може підпадати під цю заборону.

Закон України «Про всеукраїнський референдум» містить норму, яка визнає обмеження щодо агітації. Під час агітації всеукраїнського референдуму забороняється:

«3) поширювати у будь-який спосіб матеріали, які містять ознаки сексизму або підбурюють до сексизму;

8) використовувати матеріали, які можуть завдавати шкоду фізичному, психічному або моральному розвитку дітей, викликати у них відчуття неповноцінності» [6].

Сексуальна об'єктивація дітей у поп-культурі є неприйнятною, оскільки поширення таких образів у журналах, рекламній продукції призводить до

того, що дівчата сприймають себе як сексуальні об'єкти та відчувають тривогу у разі невідповідності своєї зовнішності популярним стандартам краси. Тобто, згідно з наведеним положенням Закону «Про медіа», відчуття неповноцінності у дитини можуть визивати подібні фотосесії, і вони нині можуть підпадати під заборону [7].

Відповідно до статті 301-1 Кримінального кодексу України, під дитячою порнографією слід розуміти зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях [9].

Згідно з «Методикою дослідження продукції порнографічного характеру», «дитяча порнографія – зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, задіяної в реальній або змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях» [1, с. 29]. Тобто тут поняття співпадають.

Поняття порнографії. Автором пропонується розглядати порнографію як таку так: *у мистецтвознавчому дискурсі пропонується до порнографії відносити такі зображення, які характеризуються принциповою естетичною недостатністю, а саме: відсутністю художньої образності, натуралізмом, превалюванням форми над змістом, деіндивідуалізацією та депсихологізацією образів, тобто зображення такого роду, які естетично та художньо випадають із поля споживання мистецтва (мистецтво споживається лише неутілітарно, – у полі естетичного милування та духовного розвитку), а саме таке, яке спрямоване на утилітарну потребу (окрім наукових цілей, які можна розглядати як утилітарно-прикладні) емоційно-чуттєвого боку потреб людини. Також до порнографічних відносяться такі зображення, які вирвані зі свого історико-культурного контексту та перенесені на нове контекстуальне культурне або субкультурне тло, яке є невідповідним до цих перенесених історико-художніх цитат художніх творів минулих епох та прямо або закамурфльовано натякають на вульгаризований контекст.*

Мистецтво як не-утилітарна категорія культури. Так, загальновідомо, що з погляду античної естетики прекрасним є те, що є утилітарним, таке, як писав О. Ф. Лосев, що максимально корисно, зручно та вигідно, але й те, яке є предметом милування і приносить безкорисливу радість [11, с. 168]. Проте естетичні потреби античного грека та людини, укоріненої у європейську гуманістичну парадигму, докорінно відрізняються. Усе ж і досі ми не можемо уявити себе чистого мистецтва саме без милування і безкорисливої радості. Утім, вона зовсім не безкорисна, навпаки. Але ця користь являє собою довготривале естетичне почуття, яке обслуговує сферу духовного в житті людини. Тобто мистецтво обслуговує душу і дух. І саме із цього погляду являє собою величезну

користь, яка, врешті-решт, стає детермінантою не тільки поведінки людини, а й її світогляду.

Утилітарність як така протягом століть була історично зумовлена наслідками праці суворих буднів, залежністю людей від практичних обставин. Розбіжність утилітаризму мистецтва і порномистецтва та порнографії полягає у тому, що утилітаризм предметів декоративно-ужиткового мистецтва полягає у тому, що присвоєння цих предметів лежить певною мірою абстрактно від безпосередньої користі вживання. Тобто, наприклад, орнамент, що прикрашає фразе, безпосередньо ніби теж бере участь у годуванні людини, проте лише своєю матеріалізованою даністю, яка накладена на утилітарний предмет ужитку, а зовсім не абстрактною ідеєю орнаменту як такого. Ми завжди відокремлюємо цю «користь» орнаменту від користі самого вжиткового предмету. Кажучи про образотворче мистецтво у його універсальній якості культурного феномену, про утилітаризм не йдеться. Мистецтво як таке – це завжди царина трансцендентного, яка проривається у матерію. Краще за все це зрозуміло на прикладі традиції іконопису: ікона у матеріальній формі, тобто фарбами та лініями, змальовує для нас світ трансцендентний, світ Божественного. Картина може бути буквально утилітарно корисна хіба що заради прикривання дірки на стіні. Словом кажучи, ми б ніколи не мали перед цим феноменом картинності пієтету, який узагалі характерний для високого образотворчого мистецтва і тим паче для іконопису. Тобто ми хочемо сказати, що *чисте мистецтво як таке утилітарно не може бути вживане*, воно обслуговує тонкі шари духовної сфери. Мистецтво є їжею для душі, її споконвічною потребою, так само важливою для існування душі та духа, як і їжа тілесна. Із погляду грубої утилітарності мистецтво беззахисне. Це добре пояснює Н. Хамітов, кажучи про мистецтво так: «Граючи за своїми трагічними правилами, мистецтво, як канатоходець над ринковою площею, рухається, ризикуючи впасти у буденність і розбитися. Релігія та філософія захищені від буденності піднесеною зневагою, мистецтво завжди обеззброєне сумом. І тому воно постійно опускаються в інферно буденності і живе там, звільняючи всіх, хто прийшов до нього. І водночас воно перебуває над буденністю – високо на канаті, що простягається в небі» [12, с. 7].

Надмірність культури. Кажучи про неможливість утилітарно споживати мистецтво, те саме треба говорити і стосовно поняття культури як такої. Культура з погляду суворого функціоналізму, утилітарних цілей видається повністю надмірною. І саме тому її необхідність завжди перебуває під сумнівом у прагматично мислячих людей. Проте, за своєю суттю, саме культура забезпечує соціальний та духовний прогрес людини. Хамітов зазначає: «Усе, що робить культура – у пізнанні, у почуттях, щодо відносин людей один до одного, – надмірно, безпредметно, непрактично, нефункціонально, непридатне до справи. Культура або повинна прикинутися товаром для продажу себе (вдягнувши на себе маску

речі серед речей, товару серед товарів і почати поводитися у цьому ринковому світі за його законами), або культуру повинні принизити до товару, розтоптати, перетворити на засіб для досягнення кінцевих цілей» [12, с. 51]. Так, **надмірність та принципова нездатність до комерціалізації є головними ознаками культури**. Тотальна комерціалізація може призвести до загибелі культури, а отже, і до прямого розквіту порномистецтва і порнографії як повної заміни культури і мистецтва.

Надмірність культуротворчої діяльності породжує духовність. Культура як різноманітне ціле складається з трьох базових елементів: стратегем, цінностей та товарів. Стратегеми – напрямні, цільові установки; цінності – граничні цілі (телос) культури; продукти – результати культуротворчого процесу. Так само і будь-яка стратегема виступає системотворчим витоком культури лише за умови, що вона, зрештою, спрямовує людський дух до вищих цінностей [10, с. 4].

Традиція. Екологія культури. У розділі «Методи, що застосовуються для вирішення завдань» судово-мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру «Методики судово-експертного мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру (зі змінами)» у редакції 2024 р. зазначено, що «головним змістом і методами матеріалізації (втілення) порнографії є: зображення сексуальних стосунків, що грубо порушують моральні норми, які склалися у суспільстві (норми статевої моралі)», але не роз'яснюється, що саме відноситься до моральних норм, а також норм статевої моралі. А також не розшифровується вислів «порушення глибинних культурних приписів» [2, с. 6]. Можливо, у тексті Методики доцільно було б навести поняття зі сфери мистецтвознавства або психології мистецтва, культурології, естетики, а також приклади, роз'яснення таких понять, як ті ж самі глибинні культурні приписи. Аби не було двозначного сприйняття відносно понятійного апарату, що відносяться до тих чи інших культурних норм, які укорінені саме в українській ментальності, яка орієнтована на складний синкретизм філософсько-релігійного пласту свідомості, що складався на межі західного та східного світосприйняття.

Так, найважливішим імперативом культурної свідомості є традиція. Традиція – не просто елемент культури та її системообразуючий виток. Кожна локальна культура виробляє свої духовні практики, константи та канони, що впливають на світогляд, менталітет та спосіб життя людей. Окрема традиція – це система специфічних норм, зразків і культурних практик, які забезпечують універсально спрямоване освоєння світу з повноцінного виживання цієї спільноти людей [10, с. 5].

Із того факту, що світ культури є Будинок («екос») буття людини, впливає: ми залишаємося людьми лише тією мірою, у якій ми зберігаємо й оберігаємо цей будинок. Зруйнувавши його чи втративши, ми стаємо дикими. Початок культурної свідомості – це розуміння самоцінності будь-якого явища культури

й інстинкт охорони. Усвідомлення цього «духовного інстинкту» як системи ідей чи культурної практики є початком екології культури [10, с. 6].

Естетичність культури і мистецтва. Безпосередньою категорією культури і мистецтва є естетичність, яка є лише особистісною мірою вираженої небайдужості людини до світу. І саме культура допомагає сформуванню в людині ідею досконалості у її творчій і естетичній діяльності, надмірної над-утилітарної якості. Потяг до естетизації простору через те ж саме декоративно-ужиткове мистецтво, вірогідніше за все, є частиною внутрішньої програми людини.

Справді, утилітарне – це не просто груба корисність, а корисність, що містить у собі іманентне вираження задоволення, тобто доведена до досконалості та функціонального завершення її в самому акті присвоєння. Причому ця досконалість не означає пристебнутий «елемент краси» як заповнення обмеженості самого корисного.

Поняття «твір мистецтва» у строгому значенні слів указує не так на іменник, як на дієслово, на живий процес. «Виробляти» (творити, робити) мистецтво, очевидно, означає найближчим чином відтворювати певного роду ставлення, бачення світу як естетичне переживання людини.

Естетичне милування в культурі та мистецтві. Безкорисність почуття естетичного. Культура – це людська реальність, спосіб буття людини у світі. Точніше, це один зі способів буття людей, який актуалізується лише в певних історичних умовах та певній формі. Культура у своїх глибинних витоках заявляє себе там, де людина починає керуватися у своїх способах освоєння дійсності принципом універсальності.

Жодна тварина не може за своєю суттю вийти за межі своєї біологічної програми та підніматися до цього принципу. Лише людина здатна у своїх цілях, життєвих установках виходити за межі кінцевого – замкнутих на себе інтересів. Наприклад, людина має готовність безкорисливо милуватися красою, цінувати її саму по собі, споглядати прекрасне, отримуючи чисто естетичне задоволення, естетичну радість. Саме зародження такого естетичного почуття стало основою історичного виникнення мистецтва як частини культури [10, с. 31].

Естетичне почуття за змістом, канони краси, критерії прекрасного можуть змінюватися від епохи до епохи. Питання не у змісті, а у формальному принципі, у тому, чи є споглядання краси безкорисливим, що несе у собі свій власний зміст. Якщо акт споглядання краси не обмежений ніяким кінцевим, практичним інтересом, а заснований на сприйнятті прекрасного як цінного самого по собі, то це якраз і означає нескінченність та універсальність естетичного почуття [10, с. 32]. Це принципово відрізняє культуру і мистецтво від вульгарного.

Катарсис. Духовний оргазм. Утім, найбільш важливою категорією мистецтва як високорозвинutoго феномену культури є катарсис, який став критерієм художнього вирішення протиріччя і морального очищення, а також зводить

докупи всі площини художнього феномену діалектики [12, с. 49]. «Катарсис – це чарівна реакція перетворення на спробу художника підняти завісу над глибинними протиріччями людського життя, стан духовного оргазму» [12, с. 52]. Таким чином, катарсичне в мистецтві здатне формувати сферу трансцендентного у культурі як сферу буття. Мистецтво може виступати художнім вирішенням протиріччя та творити в результаті свою художню реальність, яка відмежована від прізви буденного та вульгарного.

Важливим елементом у сприйнятті культури та мистецтва залишається їхня принципова здатність лишати у свідомості людини задоволення її духовних потреб, результатом чого може бути формування або генезис світогляду, а також, що доволі важливо, – це довге почуття естетичного задоволення у пам'яті про побачене, почуте, прочитане. Усе це залишає глибокий слід у свідомості та може підживлювати духовний світ людини протягом років або навіть усього життя. Саме таким є споживання мистецтва, і воно, звісно, стоїть дуже далеко від прямого утилітарного споживання.

Споживання вульгарного, або порномистецтва. Зовсім інакше ведеться споживання вульгаризованого контенту, або продукції порнографічного характеру, який завжди потребує механічного повтору. Буквально кажучи, порнографія споживається людиною так само, як споживається їжа для підтримки життєдіяльності організму. Саме так порнографія обслуговує нереалізовані або збочені фізіологічні потреби людини, викликаючи оргазм під час перегляду. Грубо кажучи, спогади про прийдешній оргазм та навіть про роки з регулярним оргазмом ніяк не можуть стати підставою для будь-якого задоволення не тільки духовних, а й навіть просто душевних потреб. Тут доречно східне прислів'я: «Скільки не кажи халва – у роті не стане солодко». Тобто людина не може переживати естетичну насолоду від спогадів про минулі оргазми, коли організм його потребує, – треба задовольнити цю потребу миттєво, тут і зараз. Таким чином, порнографічний контент має грубу, суто утилітарну функцію, потребу задовольнити інстинкт. Проте, на жаль, багато напрямів сучасного мистецтва теж мають тенденцію до фізіологічної спрямованості [13, с. 306].

Маркери-ознаки дитячої порнографії у мистецтві. У ході виконання роботи проводиться доповнення мистецтвознавчих критеріїв визначення дитячої порнографії, які наведені у «Методиці судово-експертного мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру», визначенням понять «реальний чи змодельований відверто сексуальний образ», «реальна чи змодельована відверто сексуальна поведінка». Проводиться розроблення критеріїв виявлення у творах сучасного та мистецтва минулого елементів, які можна віднести до дитячої «закамуфльованої» порнографії.

Так, компаративний аналіз творчості деяких фотохудожників ХХ–ХХІ ст. на предмет виявлення в їхніх творах дитячої порнографії на основі розроблених

алгоритмів мистецтвознавчого аналізу з її виявлення дав плоди. Це допоможе просунути на шляху до розуміння тенденцій, які вирують у сучасній художній культурі, зокрема у масовій культурі.

У розробленні критеріїв для визначення зображення дитини як порнографічного пропонується на основі виявлених ознак-маркерів відносити ті чи інші зображення до таких, які приналежні до дитячої порнографії, а саме: таких як, наприклад, оголені плечики дитини, спідня білизна з мереживом та розташування дітей в інтер'єрі з пишними ознаками вікторіанського стилю; зображення дитини в образі певних міфологічних персоналій із сумнівною репутацією або, навпаки, напрочуд цнотливою, наприклад як Діана-Мисливиця, або в образі «куртизанки», в образі дорослої жінки, як, наприклад, у популярному напрямку плакатного мистецтва пін-ап. Усе перераховане формується певними постановками фігур дитини, її одягу, а також жестів та поглядів, нехарактерних для природної поведінки саме дитини. Навмисне моделювання митцями образів дітей, які не просто суперечать моральним нормам суспільства, а саме формують в образі дитини її еротично спрямоване сприйняття як дорослої та сексуалізованої людини, що інколи цілком відповідає поняттям *«реальний чи змодельований відверто сексуальний образ»*, *«реальна чи змодельована відверто сексуальна поведінка»*. Як було виявлено, частіше за все дії, спрямовані на формування описаних розпусних образів, відносяться до дівчаток, рідше – змодельованих образів «нареченої» та «нареченого», роль яких грають діти обох статей.

Мистецтво як інтелектуальний діалог. Чисте мистецтво відрізняється від вульгаризованого продукту тим, що воно запрошує глядача, читача та слухача не просто до активного інтелектуального діалогу, а завжди до діалогу інтелігібельного, тобто пов'язаного й інтелектуальною інтуїцією. З іншого боку, саме мистецтво завжди входить у діалог із часом, іноді використовуючи історико-художні цитати. Мистецтво завжди говорить про вічне. Мистецтво тією чи іншою мірою загадкове, воно манить прихованими смислами, недомовленістю. Саме ця недомовленість породжує у нас почуття бажання вступити в діалог із витвором мистецтва. Цей діалог може відбуватися крізь століття. У творах мистецтва, у яких є елементи еротики, завжди є те, що приховано, але може збуджувати нашу уяву, змусити думати, при цьому не порушуючи спокою сексуальних бажань.

Моменти «до» і «після» у мистецтві як характерна риса відмінності від порнографії. Так, твори мистецтва дуже часто підносять глядачеві момент «ДО», який домислюється. Наприклад, як у фресці Джотто ді Бондоне «Поцілунок Іуди» у капеллі Скровеньї (1306 р.), де сам акт поцілунку не зображений, він ще не відбувся, проте художником показано момент, що передує цьому поцілунку. Глядачеві навіть не потрібне продовження, ми це розуміємо інтелігібельно. У порнографії немає нічого подібного. Там усі моменти «ДО» абсолютно нецікаві споживачеві, він жадібно прокручує ролик до своїх «солодких»

моментів, оскільки він точно знає, що вони там є. У мистецтві нічого подібного ми не знаходимо. У широкому значенні мистецтво ніби ходить і говорить багато про що завжди «навколо». Таким чином, можна визначити, що різницею між мистецтвом і порнографією є те, що мистецтво як таке ніколи не споживається утилітарно [14, с. 164]. Еротичне мистецтво є неутилітарно самоцінним, а порнографія, навпаки, існує з метою – викликати певні фізіологічні стимули та реакції сексуального характеру, які завжди схожі на ага-ефект. Мистецтво ж орієнтоване на тривале естетичне та інтелектуальне милування, медитативний стан і є його детермінантою. Саме так деякі митці тлумачать свою творчість, покладаючи її ціль у душевному стані, схожому на медитативний, коли під час творчого акту змінюється свідомість людини.

Мистецтво ніби грає у гру Шредінгера, порнографія ніколи не приймає умов цієї гри, оскільки для неї важлива фіксація того, чого вимагає інферно в людині, без альтернативи суперпозиції та інтелигібельності. Мистецтво ніби верхній шар океану в свідомості людини (кажучи словами Ніцше – аполонізму). Він завжди стикається з глибинними шарами (діонісійством), але дуже рідко в них проникає напряду. Ось цей дотичний край «форми» тонкого шару, що межує з нижче лежачими шарами, де притиснута порнографія, і є тим шаром, що відповідає поняттю еротичного у мистецтві.

Фізіологічність мистецтва. Окремою проблемою є пошук причин витоків у походженні сучасної порнографії у світлі фізіологічності європейського мистецтва на прикладі концепції П. Флоренського з порівнянням західноєвропейського живопису з візантійською традицією. Найбільш яскравими візуальними маркерами для цього ми запропонували взяти сюжет розп'яття Діонісія (1502 р., де Христос наче тінь) і М. Грюневальда (1525 р., де тіло Христове має трупні плями) і перекинути місток до сьогодення на прикладі творчості сучасного митця Гюнтера фон Хагенса, який робить скульптурні композиції з трупів людей), на основі чого логічно висвітлюється коріння ідеї огидної фізіологічності у сучасному мистецтві [13, с. 306].

Порнографія без використання спеціальних знань. М. О. Журавльова і Д. В. Хамула ставлять питання про доречність залучення мистецтвознавців до проведення досліджень із виявлення порнографії лише у тих випадках, коли остаточне вирішення експертного інтегрального питання виходить за межі простої порнографії, задля виявлення якої потрібні спеціальні знання, а саме тоді, коли постає питання можливого відношення певних зображень до культурного надбання, мистецтва. Навпаки, той контент, який одразу і недвозначно сприймається як відверта порнографія, повинен розглядатися без залучення експертів-мистецтвознавців [4, с. 689–696].

Саме тому слід наполягти на думці, що залучення спеціальних знань є необхідним лише у суперечливих випадках. Наприклад, це стосується проведення

скандальних та неоднозначних виставок, за сексуалізації дітей у рекламі, у фотоблогерстві, тобто коли відсутні відверті порнографічні ознаки.

Уважаємо, що науково-методичні рекомендації потребують корекції у частині визначення завдань мистецтвознавчої експертизи, а експертна практика проведення таких досліджень повинна стосуватися виключно складних випадків, коли між порнографією та мистецтвом виявляється тонка грань і для визначення твору як порнографічного або історичного чи культурного виникає необхідність у спеціальних знаннях експерта. Автори вважають, що мистецтвознавча експертиза має велике значення під час вирішення того, чи є твір порнографією, коли це стосується автентичного мистецтва. Наприклад, твори, які мають художню чи літературну цінність, є такими, які не відносяться до порнографії.

Контекст мистецтва. Залишається відкритою проблематика того, чи можна вважати припустим твору мистецтва, які нині є прямими художньо-історичними цитатами з художніх творів минулого, де зображено еротичні сцени, у яких задіяні діти. Це перехресна проблема контексту творів мистецтва, які межують з еротикою, вульгарністю. Одна справа, коли ми вважаємо багато творів минулого із зображенням сцен з оголеними, у тому числі і дітей, культурним надбанням із прийняттям цього факту як історично даного, інша справа, коли ці образи переносяться у новітні умови і коли вони приймають на себе через цей новітній і не притаманний їм контекст зовсім інше забарвлення, сприймаються тим самим як скандальний контент. Саме у таких випадках особливо загострюється важливість ролі експерта-мистецтвознавця.

«Неприпустиме» мистецтво як соціальний протест. Так, зважаючи на вище сказане, узагалі постає питання про важливість розгляду альтернативних зображень у певному культурному контексті у наші часи, таких, які на перший погляд здаються неприпустимими, проте такими, які є продуктом певного соціокультурного контексту. Тобто перед тим як віднести той чи інший художній контент до порнографії або дитячої порнографії, треба вивчити контекст, у якому він був створений, його цілі, часи та місце створення. Обов'язковим тут є вивчення біографії митців, їхніх висловлювань та програм, які вони декларують.

«Віденський акціонізм». Прикладом виклику суспільству є творчість «віденських акціоністів» 1960-х років (Валі Експорт, Вайбель, Брус та ін.), які створювали свій контент у вигляді інсталяцій, перформансів та акцій у відверто непристойних, фізіологічно відвертих діях та позах (із залученням дітей, а також зі сценами сечевипускання, дефекації, мастурбації, кровопускання та ін.), чим викликали полювання поліції на представників свого мистецького напрямку. Тим не меше слід зауважити: їхні дії та імена як феномен контркультури увійшли в історію мистецтва та описуються у хрестоматійних виданнях із сучасного мистецтва [8, с. 502 і сл.]. Це було зумовлено тим, що свою творчість дані митці

репрезентували як певний соціокультурний протест. Їхня діяльність, хоча і ззовні виглядала вкрай непристойною, вона була зумовлена контекстом протестного руху, як прояв революції мовою сучасного провокаційного мистецтва, а не була самоціллю, як у порнографії. Мистецтвознавець завжди повинен мати на увазі контекст, у якому перебувають твори, якими би ганебними вони не виявлялися на перший погляд.

Сучасне мистецтво як провокація і скандал. Сучасне мистецтво, слід особливо зазначити, завжди є певною мірою викликом суспільству. Особливо в епоху масової культури воно є таким. Якщо мистецтво не буде шокуючим, воно не приверне уваги. Саме тому успішне сучасне мистецтво – це завжди скандал. Митці «віденського акціонізму» у 1960-ті роки казали: «Ми хотіли скандалу». Проте одна річ, коли йдеться про дорослих людей, інша – коли діти стають об'єктом маніпуляцій дорослих.

Розмежування чистого мистецтва від не-мистецтва є однією з проблем епохи постмодернізму. У певний момент генези мистецтво звільнилося від ритуалу, однак повного звільнення так і не відбулося. Художники і сьогодні згадують ритуал, міф.

Проте нині роль художника як зразка моральності сильно похитнулася. Будь-який сучасний художник, як показав режисер П. Сорентіно у фільмі «Велика краса», живе *«вібраціями, часто екстрасенсорними, поезію яких неможливо передати за допомогою примітивних слів»*. Мисткиня Т. Концепт у розмові з головним героєм фільму Д. Гамбарделлою додає: *«Я художник, мені ні чорта не треба пояснювати»*. Сорентіно цим сюжетом описує типовий портрет сучасного авангардного художника, який нині може відвертно і не казати про бажання викликати скандал, проте інтуїтивно саме цього він і бажає.

Важливо, що культура, так само як і духовний вектор генези людської природи, – це завжди продукт людської свідомості та людського генія, а також будь-якої діяльності. Як відомо, культура – це сукупність того, що зробила людина. Відповідно, будь-що, що зробила в незапам'ятні часи людина, називається сферою культури, тоді чому ми не маємо права називати все те, що створює людина нині з неодмінною претензією на звання своїх творів, творами мистецтва, власне культурою або мистецтвом? У наші дні саме так і відбувається. Причому описана тенденція простежується вже з початку ХХ ст., коли будь-який артефакт залежно від певного контексту міг бути осмислений як витвір мистецтва (редімейд). Причому чим незвичніше, провокаційніше виглядає і репрезентується цей продукт, тим краще. Тому не дивно, що багато з того, що ми могли б визначити, як щось непристойне, своїми творцями представлено саме як мистецтво. Наприклад, творчість трансавангардного художника О. Ройтбурда з його відвертими порнографічними сюжетами яскрава тому ілюстрація (серія робіт «Прощання Гектора з Андромахою»).

Масова культура. Ця культура є результатом псування нравів, потакання низьким естетичним потребам людини. Головне тут полягає у самій антикультурній спрямованості масової культури, бо остання, усе більше служачи цілям комерції, ніколи не була духовним простором «виробництва людського в людині». Але закони ринку, технології реклами забезпечують «масовий» успіх продуктів поп-культури. Саме ця обставина змушує представників справжньої духовної культури об'єднуватися й вести боротьбу проти сурогатів, які роз'їдають духовний базис історичного буття [10, с. 29–30].

Можна стверджувати, що масова культура є псевдокультурним феноменом, який використовує форми і технології культури в протилежних цілях. Наприклад, годування білки в гаю робиться з почуття радості спілкування з природою, але якщо використовувати акт годування як приманку для ловлі звірка й утилітарного його використання з метою наживи, тоді мета перетворюється на засіб поганого характеру. І якщо така практика стає масовою, то це вже не має відношення до принципу благоговіння перед природою, а є моральною та правовою проблемою. Подібно до цього масова культура не має до самої культури прямого відношення, а є проблемою утилітарного використання культури в комерційних цілях. Цей процес призводить до деградації культури [10, с. 28].

Проведений аналіз дає змогу ширше подивитися на діалектичну і тонку проблематику виявлення дійсно вульгарних елементів у артпросторі та переставити акцент у проведенні мистецтвознавчих експертиз порнографії з простого її фіксування у русло суто мистецтвознавчих проблем, де порнографія не є самоочевидною, а є «закамуфльованою», і де для її виявлення необхідні спеціальні знання експерта-мистецтвознавця. Саме тому на експертів покладається особлива відповідальність за віднесення витворів чи то до мистецтва, чи то до порнографії, а особливо до дитячої.

Перелік використаних джерел:

1. Долуда А. О. Методика судово-експертного мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру. Харків : ХНДІСЕ, 2013. 58 с.
2. Долуда А. О. Методика судово-експертного мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру (зі змінами). Харків : ХНДІСЕ, 2024. 14 с.
3. Журавльова М. О., Янов Д. М. Комплексна психолого-мистецтвознавча експертиза дитячої порнографії. *Вірменський журнал судової експертизи та криміналістики*. 2021. № 5. С. 103–108. URL: <https://doi.org/10.53587/25792865-2021.5-103> (дата звернення: 11.05.2024).
4. Журавльова М. О., Хамула Д. В. До питання визначення продукції як порнографічної: у комплексі або без використання спеціальних знань. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 688–697.
5. Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t031296?ed=2022_12_13 (утратив чинність).
6. Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 26.01.2021. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2023. № 1–2. Ст. 1.

7. Закон України «Про медіа» від 13 грудня 2022 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2023, №№ 47–50. Ст. 120.
8. Мистецтво з 1900 року. Модернізм, антимодернізм, постмодернізм / Хел Фостер та ін. 2015. 816 с.
9. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. №№ 25–26. Ст. 131.
10. Лазарев Ф. В., Брюс А. Літл. Всесвіт культури: стратегіями та цінностями. Сімферополь : СОНАТ, 2008. 192 с.
11. Лосев А. Ф. Історія античної естетики. Ранній еллінізм / худ. офор. Б. Ф. Бублик. Харків : Фолио ; Москва : АСТ, 2000. 960 с.
12. Хамітов Н. Звільнення від буденності: мистецтво як вирішення протиріч життя. Київ : Наукова думка, 1995. 120 с.
13. Хамула Д. В. До проблеми походження фізіологічності у сучасному мистецтві. *Зб. мат. Міжнар. наук.-пр. конф. «Актуальні питання судової експертизи та криміналістики з нагоди ювілеїв видатних вчених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера Ароцкерівські читання та 105-річчя від дня народження М. В. Салтевського»*, м. Харків, 19 травня 2023 р. Харків, 2023. С. 306–308.
14. Хамула Д. В. До проблеми осмислення і виявлення елементів порнографії у культурі та мистецтві: моменти «до» і «після». *Зб. мат. 6-ї Міжнар. наук.-пр. конф. «Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності»*, 12 жовтня 2023 р. Кропивницький, 2023. С. 163–165.

References:

1. Doluda, A. O. (2013). Metodika sudovo-ekspertnogo mistectvoznavchogo doslidzhennya produkciji pornografichnogo harakteru [Methodology of forensic art research of pornographic products]. Harkiv, HNDISE, 58 s. [In Ukrainian].
2. Doluda, A. O. (2024). Metodika sudovo-ekspertnogo mistectvoznavchogo doslidzhennya produkciji pornografichnogo harakteru (zi zminami) [Methodology of forensic expert art study of products of a pornographic nature (with changes)]. Harkiv, HNDISE, 14 s. [In Ukrainian].
3. Zhuravlyova, M. O., Yanov, D. M. (2021). Kompleksnaya psihologo-iskusstvovedcheskaya ekspertiza detskoj pornografii. *Armenian Journal of Forensic Science and Forensics*. Erevan: № 5. S. 103–108. Retrieved from: <https://doi.org/10.53587/25792865-2021.5-103> (data zvernennya: 11.03.2024).
4. Zhuravlova, M. O., Hamula, D. V. (2023). Do pitannya viznachennya produkciji yak pornografichnoyi: u kompleksi abo bez vikoristannya specialnih znan [On the question of defining products as pornographic: in a complex or without the use of special knowledge]. *Kriminalistika i sudova ekspertiza*. Vip. 68. K.: KNDISE, S. 688–697. [In Ukrainian].
5. Zakon Ukrayini «Pro zahist suspilnoyi morali» vid 20 listopada 2003 roku. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini (VVR)*, 2001, № 25–26, st. 131 [The Law of Ukraine «On the Protection of Public Morals» dated November 20, 2003]. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/view/t031296?ed=2022_12_13 (vtratuv chunnist).
6. Zakon Ukrayini «Pro vseukrayinskij referendum» vid 26 sichnya 2021 roku. *Vidomosti Verhovnoyi Radi (VVR)* [The Law of Ukraine «On the All-Ukrainian Referendum» dated January 26, 2021 // *Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*], 2023, № 1–2, st. 1.
7. Zakon Ukrayini «Pro media» vid 13 grudnya 2022 roku. *Vidomosti Verhovnoyi Radi (VVR)* [The Law of Ukraine «On Media» dated December 13, 2022//*Vidomosti Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*], 2023, №№ 47–50, st.120.
8. *Iskusstvo s 1900 goda. Modernizm, antimodernizm, postmodernizm* [Art since 1900. Modernism, anti-modernism, postmodernism]. Hel Foster i dr. 2015. 816 s.

9. Kriminalnij kodeks Ukrayini vid 5 kvitnya 2001 roku. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini (VVR) [Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)], 2001, № 25–26, st. 131.

10. Lazarev, F. V., Bryus, A. (2008). Littl. Vselennaya kultury: strategemy i cennosti [Little. The universe of culture: strategies and values]. Simferopol: SONAT, 192 s.

11. Losev, A. F. (2000). Istoriya antichnoj estetiki [History of ancient aesthetics]. Rannij ellinizm. Hud. ofor. B.F. Bublik. Harkov: Folio; M.: OOO «Izd-vo ACT», 960 s. (Vershiny chelovecheskoj mysli).

12. Hamitov, N. (1995). Osvobozhdenie ot obydennosti: iskusstvo kak razreshenie protivorechij zhizni [Freedom from the mundane: art as a solution to life's contradictions]. K.: Naukova Dumka, 120 s.

13. Hamula, D. V. (2023). Do problemi pohodzhennya fiziologijnosti u suchasnomu mistectvi [To the problem of the origin of physiology in modern art]. Zb. mat. Mizhnar. nauk.-pr. konf. «Aktualni pitannya sudovoyi ekspertizi ta kriminalistiki z nagodi yuvileyiv vidatnih vchenih: 95-richchya vid dnya narodzhennya L.Yu. Arockera Arockerivski chitannya ta 105-richchya vid dnya narodzhennya M.V. Saltevskego», Harkiv, 19 travnya 2023 roku. Harkiv, S. 306–308. [In Ukrainian].

14. Hamula, D. V. (2023). Do problemi osmislennya i viyavlennya elementiv pornografii u kulturi ta mistectvi: momenti «do» i «pislya» [To the problem of understanding and identifying elements of pornography in culture and art: «before» and «after» moments]. Zb. mat. №6-yi Mizhnar. nauk.-pr. konf. «Aktualni pitannya vdoskonalennya sudovo-ekspertnoyi ta pravoohoronnoyi diyalnosti», 12 zhovtnya 2023 roku. Kropivnickij, S. 163–165. [In Ukrainian].

Черемнова Антоніна Іванівна, кандидат юридичних наук, доцент, вчений секретар Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України
ORCID ID: 0000-0002-0221-6337

Кухарук Ігор Миколайович, аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативнорозшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0009-0009-4666-9731

АДВОКАТ ЯК СУБ'ЄКТ ІНІЦІУВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

ATTORNEY AS A SUBJECT INITIATING FORENSIC EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE

Анотація. У статті розглянуто питання ініціювання адвокатом проведення судової експертизи у кримінальному провадженні. Авторами проаналізовано чинне кримінальне процесуальне законодавство та доктрину, що регулюють питання ініціювання адвокатом судових експертиз під час досудового розслідування, на основі чого зроблено висновок, що адвокат у кримінальному провадженні може ініціювати проведення експертизи декількома способами: по-перше, за дорученням – самостійне звернення для проведення судової експертизи (зокрема, обов'язкової) на договірних умовах; по-друге, звернення з клопотанням до слідчого судді задля проведення судової експертизи (вичерпний перелік підстав, що визначено КПК України); по-третє, апелювання до прокурора/слідчого задля проведення судової експертизи. Визначено основні проблеми, з якими стикається адвокат під час реалізації окресленої функції звернення щодо проведення судової експертизи у кримінальному провадженні: *по-перше*, фактична неможливість ознайомлення з відомостями, що становлять державну таємницю, зокрема участь у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться за ініціативи сторони захисту відповідно до наданих повноважень чинним кримінальним процесуальним законодавством; *по-друге*, відсутність нормативного закріплення процедури звернення адвоката для проведення судових експертиз; *по-третє*, існування певних неузгодженостей між кримінальним процесуальним законодавством та відомчими актами, що регулюють діяльність судових експертів.

Ключові слова: досудове розслідування, адвокатське розслідування, адвокат, сторона захисту, докази, доказування, судові експертизи, ініціювання проведення судових експертиз.

Abstract. The article deals with the issue of initiation by a lawyer of forensic examination in criminal proceedings. The authors analyzed the current criminal procedural legislation and the doctrine governing the issue of initiation of forensic examinations by attorney during a pre-trial

investigation, on the basis of which it was concluded that a lawyer in criminal proceedings can initiate an examination in several ways: firstly, by assignment – an independent application for conducting forensic examination (in particular, mandatory) on contractual terms; secondly, petitioning the investigating judge to conduct a forensic examination (exhaustive list of grounds defined by the Code of Criminal Procedure of Ukraine); thirdly, an appeal to the prosecutor/investigator to conduct a forensic examination. The main problems faced by attorney during the implementation of the defined function of an application for forensic examination in criminal proceedings are identified: firstly, the actual impossibility of getting acquainted with information that constitutes a state secret, in particular, participation in the conduct of secret investigative (search) actions that are carried out at the initiative of the defense party in accordance with the powers granted by the current criminal procedural legislation; secondly, the lack of regulatory approval of the procedure for requesting attorney to conduct forensic examinations; thirdly, the existence of certain inconsistencies between criminal procedural legislation and departmental acts regulating the activities of forensic experts.

Key words: pre-trial investigation, attorney's investigation, attorney, defense side, evidence, proving, forensic examinations, initiation of forensic examinations.

Постійне реформування правової системи України та прагнення законодавця привести її до найбільш демократичних взірців, характерним представником якого виступає насамперед англо-саксонська система, призвели до розширення кола повноважень сторони захисту, зокрема адвокатів, щодо збирання доказів у кримінальному провадженні. Зазначене також презюмується і в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, де вказується, що «кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення вправі мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту» [3]. Указане вище, насамперед, зумовлює формування інституту «адвокатського розслідування» в кримінальному провадженні, фактично в такому разі йдеться про самостійний вид доказування, ключову роль у якому відіграє передусім адвокат. Як зазначається, «адвокатське розслідування, як і вся професійна діяльність адвоката в кримінальному процесі, є односторонньою, спрямованою на виявлення, встановлення і закріплення обставин та доказів, які мають суттєве значення для захисту інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного або представництва інтересів жертви злочину, а також таких, що обґрунтовують наявність обставин для реабілітації підзахисного. Зібрані в ході адвокатського розслідування докази не становлять окремої кримінальної справи, а після приєднання до неї стають невід'ємною її частиною. Обсяг і межі адвокатського розслідування (як і загалом досудового слідства), а також особливості діяльності адвоката на цьому етапі процесу визначаються ст. ст. 44, 45, 48 тощо КПК України» [2]. Зважаючи на доволі широкий спектр питань, які підіймаються в розрізі заявленої проблематики, пропонуємо більш докладно зупинитися саме на питанні участі адвоката під час призначення судових експертиз, оскільки саме судові експертизи у переважній більшості випадків відіграють ключову роль під час доказування у досудовому розслідуванні. Водночас, беручи до уваги реалії, у яких ми наразі перебуваємо, слушно наголосити, що у разі неможливості особи найняти собі

захисника йому, відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, надається адвокат у межах реалізації права на безоплатну правову допомогу.

Слід відзначити, що протягом останніх років питання збирання адвокатом доказів привертало увагу вітчизняних науковців, зокрема варто відзначити доробки А. Волобуєва, В. Журавля, Є. Чуйко, М. Щербаковського та інших дослідників.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) надає доволі широкий перелік осіб, які мають право ініціювати проведення судових експертиз, водночас ч. 1 ст. 242 КПК України передбачає, що «експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права» [4]; водночас у п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України зазначається, що «сторони кримінального провадження з боку обвинувачення: слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру в учиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники» [4].

Аналізуючи норми КПК України та доктрину кримінального процесуального права, можна дійти висновку, що адвокат у кримінальному провадженні може ініціювати проведення експертизи декількома способами:

– за дорученням – *самостійне звернення для проведення судової експертизи (зокрема, обов'язкової) на договірних умовах;*

– *звернення з клопотанням до слідчого судді для проведення судової експертизи (вичерпний перелік підстав, що визначено КПК України);*

– *апелювання до прокурора/слідчого задля проведення судової експертизи.* Як окремий вид цілком можливим є варіант, коли адвокат звертається до прокурора з аргументацією проведення судової експертизи в межах реалізації прокуратурою організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

У межах нашої роботи пропонуємо зупинити більшу частину нашої уваги саме на дослідженні питання самостійного звернення адвоката для проведення судової експертизи (зокрема, обов'язкової) на договірних умовах.

Хоча законодавець і наділив захисників достатньо широкими повноваженнями щодо відстоювання позиції підзахисного, проте й надалі положення сторони обвинувачення та захисту є доволі нерівносильними, насамперед йдеться про способи та методи збирання, фіксації та зберігання доказів. М. Щербаковський відзначає, що «адвокат за чинним кримінальним процесуальним законодавством не має фактичної можливості самостійно вилучити об'єкт експертного дослідження, відібрати відповідні зразки, отримати від певних осіб необхідні відомості, провести експериментальні дії тощо. Для реального забезпечення рівності сторін пропонується наділити сторону захисту такими ж повноваженнями під час досудового розслідування, як і сторону обвинувачення. Йдеться про надання адвокату права здійснення процесуальних дій та відповідного оформлення процедури отримання ним доказів, аналогічного з оформленням проведення слідчих (розшукових) дій. Зокрема, пропонується надати право адвокатам самостійно виявляти, вилучати та оглядати предмети і документи, отримувати відомості від осіб, проводити необхідні експериментальні дії. Передбачається процесуальне оформлення таких дій відповідними протоколами, які повинні підписуватися адвокатом і всіма учасниками за посвідчення печаткою адвоката» [8, с. 148–151]. У цілому вказані пропозиції є доволі слушними, проте фактично передбачають наділення адвоката функціями щодо розслідування, що, на нашу думку, з одного боку, цілком відповідає принципу змагальності, декларованому кримінальним процесуальним законодавством, проте, з іншого – у певних випадках може перешкоджати виконанню правоохоронними органами своїх повноважень та призвести до унеможливлення вирішення справи по суті. Показовим у розрізі цього виступає той факт, що адвокат не зобов'язаний надавати слідчому для ознайомлення зібрані ним матеріали та доказову інформацію на стадії досудового розслідування на відміну від стадії судового розгляду, де сторона захисту має надавати прокурору відомості, які буде використовувати під час розгляду справи, проте після вивчення першою матеріалів, зібраних стороною обвинувачення, тобто фактично у разі отримання адвокатом відомостей, що можуть у подальшому слугувати доказовою інформацією на підтвердження винуватості особи, адвокат на свій розсуд може не надавати їх стороні обвинувачення.

Так, *проведення судової експертизи за дорученням – самостійне звернення для проведення судової експертизи (зокрема, обов'язкової) на договірних умовах* є «новелою» чинного КПК України. Водночас таке нововведення є не до кінця узгодженим з іншими нормами КПК України та кримінального процесуального законодавства, про що цілком обґрунтовано зазначають науковці та практикуючі адвокати. А. Волобуєв та Є. Чуйко слушно відзначають, що в переліку прав, якими наділена сторона захисту задля збирання доказів, важливо звернути увагу на те, що вона не наділена правом самостійного проведення слідчих (розшукових) дій, вона може лише ініціювати їх проведення. З урахуванням цього

надання ст. 243 КПК України стороні захисту права самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи (у тому числі обов'язкової) виглядає явно суперечливим, адже для її проведення експертові потрібно надати низку об'єктів та матеріалів, більшість з яких можливо отримати лише шляхом проведення слідчих (розшукових) дій [1, с. 312]. Окремої уваги заслуговують випадки, коли об'єктом експертного дослідження виступають матеріали, відомості тощо, що були отримані чи можуть бути отримані лише шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій (слід наголосити, що відповідно до чинного КПК України адвокат наділений повноваженням «ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань» – ч. 3 ст. 93 КПК України), у цьому разі постає питання щодо можливості участі адвоката під час такої негласної слідчої (розшукової) дії, оскільки доволі логічним видається той аспект, якщо адвокат виступає ініціатором проведення негласної слідчої (розшукової) дії, то він цілком обґрунтовано може виявити бажання взяти безпосередню участь у проведенні цього заходу та в подальшому ознайомитися з матеріалами, складеними в ході та результаті його проведення.

Водночас, зважаючи на викладене, постає питання наявності в адвоката допуску до державної таємниці та відповідного доступу до відомостей, що становлять державну таємницю. Зокрема, А. Мурашко та Я. Поліщук, аналізуючи Лист Департаменту охорони державної таємниці та ліцензування Служби безпеки України від 05 серпня 2020 р. № 26/2-4804 «Щодо питання участі захисника у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю», де вказано, що «якщо для вирішення завдань кримінального провадження, адвокат потребує оформлення вказаного допуску на стадії досудового розслідування, він звертається з письмовою вмотивованою заявою до відповідної установи, де здійснюється слідство, яка, після її опрацювання та підготовки режимно-секретним органом, надсилає до відповідного органу СБУ клопотання для погодження порушеного адвокатом питання у рамках конкретного кримінального провадження» [9], наголошують «що акцентовано увагу саме на тому, що адвокату надається допуск до державної таємниці саме для участі у конкретному кримінальному провадженні. Задоволення зазначеного клопотання є підставою для подальшої процедури оформлення допуску до державної таємниці відповідної форми в рамках кримінального провадження. Оформлення адвокату допуску є підставою для надання йому доступу, при цьому наголошується, що виключно в межах конкретного кримінального провадження. Після закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом доступ, який було надано, має бути припинений, проте допуск залишається чинним протягом часу, передбаченого законодавством у сфері охорони державної таємниці» [5, с. 258].

Надалі дослідницями запропоновано внести відповідні зміни до КПК України, зокрема до ч. 4 ст. 517 зазначеного Кодексу. Проте, на наше переконання, вказана позиція є доволі спірною, зважаючи на неврахування окремих положень та особливостей досудового розслідування. Проте хочемо підкреслити, що окреслена процедура отримання допуску до державної таємниці видається цілком обґрунтованою та вирішує низку колізій, що містилися у чинному КПК України та нормативно-правових актах, що безпосередньо регулюють питання надання, переоформлення та зняття з громадянина допуску до державної таємниці, проте, беручи до уваги той факт, що проведення негласних слідчих (розшукових) дій доволі часто має характер «невідкладності», зважаючи на те, що затримка в їх проведенні може «затягнути» процес досудового розслідування чи навіть призвести до втрати можливості отримати важливу для слідства доказову інформацію, пропонуємо у цьому аспекті наголосити на тому, *що у разі направлення клопотання режимно-секретним органом відповідного органу досудового розслідування щодо надання допуску адвокату в межах конкретного кримінального провадження, СБУ протягом п'яти робочих днів від дати отримання такого клопотання має розглянути можливість надання такому адвокату допуску до державної таємниці у разі, якщо допуск до державної таємниці надається задля безпосередньої участі у проведенні таких негласних слідчих (розшукових) дій.* У рамках нашого дослідження ми не будемо більше зупинятися на розгляді вказаної проблематики, оскільки це потребує подальшого більш глибокого розгляду на рівні самостійної наукової праці.

У межах окресленого способу звернення адвоката за проведенням судової експерти ми цілком підтримуємо А. Волобуєва та Є. Чуйко, що «на тлі вказаних прав сторони захисту щодо ініціювання проведення експертизи під час досудового розслідування виникає питання щодо доцільності надання ще й права самостійного залучення експерта (за відсутності повноважень на проведення слідчо-розшукових дій для належної підготовки експертного дослідження). Адже намагання усунення «декларативності» права сторони захисту самостійного залучення експерта шляхом надання їй права здійснення фактично слідчих (розшукових) дій зумовлює необхідність перегляду низки принципово важливих положень КПК України» [1, с. 313].

Водночас під час надання експертові матеріалів для проведення дослідження адвокатом (у разі самостійного звернення для проведення судової експертизи (зокрема, обов'язкової) на договірних умовах) не може бути дотримана вимога чинного кримінального процесуального законодавства в розрізі повідомлення першого про кримінальну відповідальність, тому не зовсім зрозумілим є момент притягнення до відповідальності експерта [7], який порушить вимоги чинного законодавства за умови, що експертиза проводиться за зверненням адвоката. Зокрема, показовою є вже наявна судова практика, а саме – ухвала

Шевченківського районного суду м. Чернівці від 31 липня 2019 р. у справі № 727/10602/17, де зазначається, що «в Постанові про призначення судової будівельно-технічної експертизи від 18 травня 2017 року слідчим не попереджено судового експерта ОСОБА_6 про кримінальну відповідальність (Т. 2 а. с. 99–101). Таким чином, невідомо, хто попередив експерта про кримінальну відповідальність, оскільки експерт не може попередити про кримінальну відповідальність сам себе» [6]; проводячи відповідну аналогію, можна дійти висновку, що адвокат так само не є належним суб'єктом, який може попереджати експерта про кримінальну відповідальність, передбачену Кримінальним кодексом України. Тому фактично у разі самостійного звернення адвоката за проведенням судової експертизи має бути вироблений окремий алгоритм, який регулюватиме таку діяльність.

Проте варто зауважити, що експертам, які працюють у державних експертних установах, роз'яснення прав і обов'язків експерта та приведення їх до присяги здійснюється керівником експертної установи під час призначення особи на посаду та присвоєння кваліфікації судового експерта. Підписаний текст присяги, розписка про ознайомлення з правами і обов'язками експерта та про кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків, за завідомо неправдивий висновок приєднуються до особової справи експерта. Тобто кожен експерт НДУСЕ завчасно попереджається про кримінальну відповідальність.

Водночас, зважаючи на надані законодавцем повноваження щодо можливості адвоката звертатися за проведенням експертного дослідження, у разі виявлення стороною захисту «недовіри» до окремого експерта, що проводить експертизу за дорученням сторони обвинувачення, чи результатів, отриманих унаслідок такого дослідження, за наявності бажання провести паралельне дослідження, адвокат фактично втрачає таку можливість у разі, коли об'єкт дослідження в ході проведення експертизи втрачає свої властивості чи інші характеристики.

Можна визначити основні проблеми, з якими стикається адвокат під час реалізації окресленої функції ініціювання щодо проведення судової експертизи у кримінальному провадженні:

по-перше, фактична неможливість ознайомлення з відомостями, що становлять державну таємницю, зокрема участь у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться за ініціативи сторони захисту відповідно до наданих повноважень чинним кримінальним процесуальним законодавством;

по-друге, відсутність нормативного закріплення процедури звернення адвоката для проведення судових експертиз;

по-третє, існування певних неузгодженостей між кримінальним процесуальним законодавством та відомчими актами, що регулюють діяльність судових експертів.

Перелік використаних джерел:

1. Волобуєв А. Ф., Чуйко Є. В. Право самостійного залучення експерта стороною захисту: реальність чи декларація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 71. С. 309–314.
2. Збирання доказів та адвокатське розслідування. *Правовий тиждень*. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120490#:~:text=Інакше%20кажучи%2C%20адвокатське%20розслідування%2C%20як,обвинуваченого%2C%20підсудного%20або%20представництва%20інтересів>
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Мурашко А. С., Поліщук Я. Р. Правове регулювання питання участі захисника у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 6 листопада 2020 р. Одеса, 2020. С. 257–260. URL: <http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2806/1/2020%20Збірник%20матер.%20X%20Міжнар.%20наук.-практ.%20конф.%20з%20адвокатури%20%281%29.pdf#page=257>
6. Ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 31 липня 2019 р. у справі № 727/10602/17.
7. Циганюк Ю. В., Кравчук С. А., Крушинський С. А. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2. С. 28–36.
8. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.
9. Щодо питання участі захисника у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю : Лист Департаменту охорони державної таємниці та ліцензування Служби безпеки України від 05 серпня 2020 р. № 26/2-4804.

References:

1. Volobuiev, A. F., Chuiko, Ye. V. (2022). Pravo samostiinoho zaluchennia eksperta storonoiu zakhystu: realnist chy deklaratsiia [The right to independently engage an expert by the defense: reality or declaration]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriiia PRAVO*. Vypusk 71. S. 309–314. [in Ukrainian]
2. Zbyrannia dokaziv ta advokatske rozsliduvannia [Collection of evidence and legal investigation]. *Pravovyi tyzhden: shchotyzhneva informatsiino-pravova hazeta*. Retrieved from: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120490#:~:text=Інакше%20кажучи%2C%20адвокатське%20розслідування%2C%20як,обвинуваченого%2C%20підсудного%20або%20представництва%20інтересів> [in Ukrainian]
3. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny): ratyfikovano Zakonom Ukrainy № 475/97-VR vid 17 ypnia 1997 roku [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights): ratified by Law of Ukraine No. 475/97-VR of July 17, 1997]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian]
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian]
5. Murashko, A. S., Polishchuk, Ya. R. (2020). Pravove rehuliuвання pytannia uchasti zakhysnyka u kryminalnomu provadzhenni, yake mistyt vidomosti, shcho stanovliat derzhavnu

taiemnytsiu [Legal regulation of the issue of the participation of a defense attorney in criminal proceedings, which contains information that constitutes a state secret]. *Advokatura: mynule, suchasnist ta maibutnie*: materialy Kh Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, (m. Odesa, 6 lystopada 2020 roku). Odesa, S. 257–260. Retrieved from: <http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2806/1/2020%203бiрник%20матер.%20X%20Мiжнар.%20наук.-пр-акт.%20конф.%20з%20адвокатури%20%281%29.pdf#page=257> [in Ukrainian]

6. Ukhvala Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Chernivtsi vid 31 lyupnia 2019 roku u spravi № 727/10602/17 [Decision of the Shevchenkiv District Court of Chernivtsi dated July 31, 2019 in case No. 727/10602/17] [in Ukrainian]

7. Tsyhaniuk, Yu. V., Kravchuk, S. A., Krushynskyi, S. A. (2014). Protsesualnyi poriadok zaluchennia eksperta storonoiu zakhystu u kryminalnomu provadzhenni [Procedural procedure for involvement of an expert by the defense in criminal proceedings]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 2. S. 28–36. [in Ukrainian]

8. Shcherbakovskyi, M. H. (2015). Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni: monohrafiia [Conducting and using forensic examinations in criminal proceedings: monograph]. Kharkiv: V dele, 560 s. [in Ukrainian]

9. Shchodo pytannia uchasti zakhysnyka u kryminalnomu provadzhenni, yake mistyt vidomosti, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu: lyst Departamentu okhorony derzhavnoi taiemnytsi ta litsenzuvannia Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 05 serpnia 2020 roku № 26/2-4804 [Regarding the issue of the participation of a defense attorney in criminal proceedings, which contains information that constitutes a state secret: letter of the Department for the Protection of State Secrets and Licensing of the Security Service of Ukraine dated August 5, 2020 No. 26/2-4804]. [in Ukrainian]

***Вісник
Одеського науково-дослідного
інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України***

Науково-практичне видання

ISSN 2522-9656

Випуск 15

Комп'ютерна верстка – Молодецька О. І.

Підписано до друку 11.07.2024 р. Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 9,77.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0724/549.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua